

Titulari ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava u sjevernoj Dalmaciji

Korošec, Ines

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:382087>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Ines Korošec

**Titulari ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih
crkava u sjevernoj Dalmaciji**

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Titulari ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava u sjevernoj Dalmaciji

Diplomski rad

Student/ica:

Luka Modrić

Mentor/ica:

prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ines Korošec**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Titulari ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava u sjevernoj Dalmaciji** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 22. svibnja 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU,
ODJEL ZA ARHEOLOGIJU

**TITULARI RANOKRŠĆANSKIH I
RANOSREDNJOVJEKOVNIH CRKAVA U SJEVERNOJ
DALMACIJI**

DIPLOMSKI RAD

Student/ica:

Ines Korošec

Mentor:

prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić

Zadar, 2019.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA	4
3. POVIJESNI OKVIR	7
4. NASTANAK POSVETA.....	14
5. TITULARI RANOKRŠĆANSKIH I RANOSREDNJOVJEKOVNIH LOKALITETA SJEVERNE DALMACIJE.....	20
5.1. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i predromaničkom razdoblju: pitanje datacije, političkih utjecaja i prisutnosti.....	25
6. ODNOS RANOBIZANTSKIH UTVRDA I CRKAVA.....	51
7. ZAKLJUČAK	67
8. LITERATURA	71
9. PRILOZI	99
Tablica 1. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju.....	99
Tablica 2. Sigurne ranokršćanske crkve na prostoru sjeverne Dalmacije.....	133
Tablica 3. Pretpostavljene ranokršćanske crkve na prostoru sjeverne Dalmacije.....	155
Tablica 4. Sigurne ranosrednjovjekovne crkve na prostoru sjeverne Dalmacije	166
Tablica 5. Pretpostavljene ranosrednjovjekovne crkve na prostoru sjeverne Dalmacije	194
Tablica 6. Popis ranobizantskih utvrda na prostoru sjeverne Dalmacije upisanih na kartu ...	201

1. UVOD

Svakodnevno nas okružuju različita imena i različite predaje. Upijamo različite informacije i skladištimo ih u podsvijesti a da ne zastanemo i razmislimo o njihovu značenju. One najčešće nemaju značenje samo za nas, već i za opće shvaćanje prošlosti i rješavanje različitih problematika. Ovaj se rad temelji na titularima na području sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i predromaničkom razdoblju i njihovoj ulozi u rješavanju određene problematike; točnije, rad će ukazati na potencijalnu dobrobit hagiografije u rješavanju različitih arheoloških pitanja. Prije nego što se detaljno obradi tema samoga rada, valjalo bi obratiti pozornost na pojam i samo značenje hagiografije. Često se čuje da je određena crkva posvećena određenom svecu, kako neko mjesto ima svoga zaštitnika, čitaju se priče o raznim ljudima koji su kroz povijest propovijedali vjeru, slave se blagdani i rođendani te se, na kraju krajeva, imenuju djeca po određenom svecu. Unatoč svakodnevnom susretanju s tim pojmovima i običajima, rijetko kada se zapravo razmišlja kako su se sva ta imena počela štovati i zaboravlja se da se iza svakoga imena krije nešto više, nešto što je tu osobu ostvarilo i sjećanje na nju očuvalo do danas. Upravo kada se postave takva pitanja, nastupa hagiografija i uvodi čitatelja u jedan pozamašan svijet različitih priča i događaja. Stoga hagiografija nije samo zamorna tablica imena, već djelić priče o životu nekog sveca ili osobe koja je svojevremeno propovijedala vjeru. Vjerojatno je hagiografija izvorno nastala kako bi se običnom čovjeku približila vjera, jer je oduvijek bilo lakše razumjeti i vjerovati u ono što nam je i samima bliže. Naime, ako se nekoga prikaže kao čovjeka koji je živio grešnim životom, životom seljaka, ribara, vladara ili jednostavno žensku ili mušku osobu u njezinim svakodnevnim dužnostima koja je kao takva prihvatila vjeru i počela je širiti ili se povukla i nastavila živjeti skromnim redovničkim životom, veća je vjerojatnost kako će se običan čovjek lakše u njoj pronaći. Osim toga, vrlo je bitna i jednostavnost ispričanih priča, osobito u starije vrijeme kada je većina običnoga puka bila nepismena. Takvo razmišljanje možda upućuje na to da je sama hagiografija rezultat ljudske potrebe za štovanjem, odnosno vjerovanjem. Na temelju svega, može se zaključiti da je hagiografija jedna vrsta priče određenog sveca koja je odraz štovanja i sredstvo širenja vjere.

U ovome radu pažnja će se posvetiti ne samo vjerskoj zadaći hagiografije već će se pokušati usredotočiti na sve mogućnosti koje nam proučavanje svetaca i njihovih života otvara u znanstvenom pogledu. Takav pristup izuzetno pomaže pri proučavanju najstarijih

ranokršćanskih lokaliteta, njihova kontinuiteta u kasnija razdoblja, osobito onih koji nastaju u vrijeme dolaska Slavena na ove prostore. Novi pristup proučavanju navedenih razdoblja izuzetno je važan uzmemo li u obzir kako se razdoblje ranog srednjeg vijeka dugo promatralo kao „mračno doba“ naših prostora, uglavnom zbog nedostatka pisanih izvora. Upravo zato na istraživačima ostaje kako će doći do određenih zaključaka, odnosno, na takvu situaciju se može gledati kao na priliku da se „izađe iz okvira“ i pokušaju pronaći neke nove metode shvaćanja odnosa ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih sakralnih građevina i promjena koje su se događale u tom razdoblju. Upravo je to glavni cilj koji će se pokušati postići kroz naredne retke. Za potrebe ovoga rada obuhvatit će se prostor sjeverne Dalmacije i njezinih otoka te obraditi većina ranokršćanskih i predromaničkih lokaliteta kako bi se dobio jasniji uvid u protok titulara te moglo odgovoriti na što više postavljenih pitanja vezanih za odnos titulara i arhitekture. Unaprijed valja napomenuti kako zbog opširnosti teme nisu obrađeni apsolutno svi lokaliteti, što ostavlja mjesta za buduće analize. Svi nalazi i arhitektura obrađeni su isključivo za potrebe utvrđivanja uloge hagiografije kao sredstva pri odgovaranju na određena pitanja, bez ulaženja u detalje koji nisu vezani za temu. Također, lokaliteti su za potrebe rada podijeljeni na sigurne i pretpostavljene, bilo ranokršćanske ili predromaničke. Sigurni su svi oni lokaliteti kojima je arheološkim istraživanjima utvrđen ranokršćanski ili ranosrednjovjekovni horizont, pri čemu se misli na arheološke nalaze, arhitektonske ostatke i moguće pisane izvore koji to dokazuju, dok u pretpostavljene ranokršćanske, odnosno ranosrednjovjekovne lokalitete, ubrajamo sve one lokalitete na kojima su ili pronađeni malobrojni ulomci koji potvrđuju mogućnost postojanja zdanja određenog razdoblja ili oni lokaliteti za koje se istraživači ne mogu u potpunosti usuglasiti kojem periodu pripadaju. Valja napomenuti kako navedena podjela nije najbolje rješenje, ali pomaže pri ostvarenju ciljeva ove radnje.

U idućim poglavljima nastojat će se kroz određeni statistički pregled titulara odgovoriti na određena pitanja, koja će biti navedena u nastavku. Također, nastojat će se obratiti pozornost na pojedine probleme i pojmove na koje valja pripaziti kada se hagiografija upotrebljava kao pomoć pri donošenju znanstvenih zaključaka u kontekstu ovoga rada. Neka od osnovnih pitanja na koja će se pokušati odgovoriti dotiču se mogućnosti datiranja lokaliteta pomoću titulara, odnosno, nastojat će se utvrditi razdoblje nastanka neke crkve i njezina posvećivanja. Osim navedenoga pokušat će se utvrditi veća ili manja zastupljenost određenih titulara na sigurnim ili pretpostavljenim ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim lokalitetima, kao i veća ili manja zastupljenost određenog titulara na određenom teritoriju te mogući razlog takva rasporeda. Također, osvrnut će se na temu odnosa same obrambene arhitekture i titulara (pitanje utvrda i

crkava) te, naposljetku, i političkih prilika određenog razdoblja, odnosno utjecaja političkih zbivanja na posvećivanje crkava. Unutar tog aspekta radnja će dotaknuti razmišljanje o tome kako bi primjena određenog titulara mogla biti odraz društvenog statusa pojedinaca, odnosno vladarskog staleža, posebno kroz razdoblje ranog srednjeg vijeka. Pri odgovaranju na postavljena pitanja, ili barem pokušaja odgovaranja, nastojat će se sve potkrijepiti odgovarajućim arheološkim dokazima, naravno, ako isti postoje.

Sva prethodno navedena pitanja jednako su važna, a mogući odgovori na ista dat će novu perspektivu za promatranje kontinuiteta iz jednog razdoblja u drugo, kao i barem donekle rasvijetliti ulogu hagiografije u arheološkim istraživanjima.¹

¹ Ovom prilikom željela bih zahvaliti doc. dr. sc. Josipi Baraki Parici što mi je pomogla pri odabiru teme, pratila stvaranje rada pružajući razne korisne savjete i uvijek strpljivo izlazila u susret. Druga je osoba kojoj bih željela zahvaliti prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić koji mi je svojevremeno izašao u susret i pristao biti mentorom unatoč ionako pretrpanom rasporedu te nesebično podijelio informacije potrebne za izradu rada.

2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Polazeći od osnovne ideje proučavanja hagiografije, odnosno titulara crkava kao njezina rezultata, odmah na samome početku zapazilo se da se govori o iznimno neistraženom području. Sama se hagiografija tek odnedavno u Hrvatskoj počela promatrati kao istraživačka disciplina.²

Pri obradi same hagiografije, odnosno priče pojedinih svetaca, od velike se pomoći pokazala *Bibliotheca Sanctorum*, enciklopedija na talijanskom jeziku koja je izdana 1998. godine u nekoliko dijelova, a koja donosi priče gotovo svih ranokršćanskih svetaca pod rukom različite skupine autora. Osim navedene talijanske literature, izuzetno je zanimljiv i koristan *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, enciklopedija koja je objedinila brojne autore pod uredništvom Anđelka Badurine, na hrvatskom jeziku. Osim navedenih enciklopedija, pri obradi života samih svetaca od iznimne je pomoći bio i *The Oxford Dictionary of The Christian Church*, autora Elizabeth L. Livingstone i Frank Leslie Crossa, te *Christianity: an introduction*, Alistera E. McGratha. Navedena djela pružala su okosnicu pri prikupljanju podataka o životima svetaca. Naravno, na problematiku svetaca osvrću se i brojni autori kroz svoje članke ili knjige o određenim arheološkim lokalitetima, ali i kroz kritički pristup analizi hagiografskih tekstova.

U Hrvatskoj je uporaba hagiografije u sklopu arheoloških pitanja još uvijek nedovoljno zastupljena. Nekakav početak, a kasnije i kostur, odnosno smjernicu pri izradi ovoga rada, pružili su članci Branke Migotti *Neka pitanja ranokršćanske hagiografije na prostoru srednje Dalmacije* i *Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji*. Spomenuta je autorica među prvima pokušala objединiti brojne arheološke lokalitete i uputiti na važnost hagiografskih podataka u službi arheoloških istraživanja. Također, ista je autorica objedinila mišljenja starijih *bollandista*, od kojih se u ovom radu pažnja pridaje samo Delehayevom djelu *Les origins du culte des martyrs* iz 1912. godine. Kako se prilikom izrade ovoga rada ne bi ušlo u nepotrebnu širinu, svjesna možda ograničenosti informacija, autorica ga je odlučila temeljiti isključivo na novijim radovima koji uključuju hagiografiju, arheološka istraživanja te kombinaciju istih, svjesna, pri tome, kako se zapravo ne govori o brojnim djelima, već o nekolicini kratkih osvrtu na spomenutu temu. Osim Migotti, iznimnu pomoć pružala su djela i istraživački opus Anđelka Badurine, prije svega članak *Hagiotopografija Hrvatske* u *Radovima Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu* 27, kao i hagiotopografska baza podataka *Hagiotopografija*

² A. MARINKOVIĆ, 1998, 7.

Hrvatske, dostupna na CD-ROM-u. Kroz spomenutu bazu podataka istraživač dobiva uvid u brojnost određenih titulara i lokaliteta na prostoru Hrvatske, a uz CD-ROM dobiva se i malena knjižica koja je zapravo dopunjeno izdanje prethodno navedenog istoimenog članka. Članak i knjižica izuzetno su korisni za shvaćanje nastanka različitih oblika štovanja, odnosno utjecaja koji dovode do njihova formiranja. Ideje u izradi samoga rada pružali su i radovi Marine Marasović-Alujević, odnosno članci *Hagionimi srednjovjekovnog Splita* i *Uloga hagionima u onomastičkim istraživanjima srednjovjekovnog Splita*. Kroz navedene članke autorica je uputila čitatelja u titulare na prostoru srednjovjekovnoga Splita te na zanimljiv način stvorila katalog titulara i uputila na brojne koristi proučavanja titulara u kontekstu arheoloških istraživanja. Osim navedenih, brojni su se autori osvrnuli na važnost posveta kroz svoje članke ili knjige. U prvom redu, Ante Uglešić kroz svoje monografije *Ranokršćanska arhitektura na području današnje šibenske biskupije* i *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije* nebrojeno puta upućuje na određene titulare kao moguće smjernice u određivanju šireg vremenskog perioda nastanka neke crkve te isto tako donosi i zanimljivu pretpostavku o međusobnoj povezanosti titulara sv. Martina i sv. Mihovila, o čemu će biti riječi u idućim poglavljima. Kako se ne bi otišlo u širinu, u ovom kontekstu spomenut će se još i Miljenko Domijan i njegov članak *Crkva Sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživačkih i konzervatorskih radova* i Ivo Babić s člankom *Crkva Sv. Andrije na Čiovu*, u kojima oba autora u sklopu opisivanja lokaliteta na koje se odnose sami članci navode zanimljive informacije i zaključke vezane uz uporabu samih titulara, a prema tome i upućuju na važnost istih u sklopu donošenja arheoloških zaključaka. U istom kontekstu zanimljiv je i članak Irene Radić Rossi i Tomislava Fabijanića, *Arheološka baština Kornata* i onaj Željka Tomičića, *Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga*. S obzirom na to da je ovdje cilj približiti temu čitateljima i objasniti izvore koji su uporabljeni, pretjeranim nabranjem ovih autora izgubila bi se smisao.

Prilikom proučavanja pitanja titulara kao vladarske opcije, od iznimne su važnosti bili članci Nevena Budaka, *Was the cult of Saint Bartholomew a royal option in early medieval Croatia?* i Nikole Jakšića, *Vladarska zadužbina sv. Bartolomeju u srednjovjekovnom selu Tršci*. U navedenim člancima autori kroz posvetu sv. Bartolomeju raspravljaju o mogućnosti tog titulara u vidu vladarskih opcija. Istog pitanja dotiču se Miroslav Granić i Trpimir Vedriš pišući o kultu sv. Krševana.³

³ M. GRANIĆ, 1990, 156; T. VEDRIŠ, 2014b, 211-212.

Naposljetku, spomenut će se kritički pristupi hagiografskim tekstovima Trpimira Vedriša, kao i zanimljiv pristup istoga autora pitanju dolaska kulta sv. Martina na naše prostore.⁴ Autor se posvetio problematici širenja kultova sv. Anastazije (Stošije) i sv. Krševana kroz pisane izvore, ali malim dijelom i kroz arheološke lokalitete.⁵ Osim Vedriša među nove istraživače koji su bili od iznimne važnosti pri izradi ovoga rada može se spomenuti i Zvezdan Strika sa svojim člancima *Počeci i razvoj ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve* i *Hagiografska baština ninske crkve i njezin odnos prema hagiografskoj tradiciji salonitansko – splitske crkve: sukobljavanje salonitansko – splitskog i ninskog biskupa oko uspostave metropolije u svjetlu povijesne i hagiografske literature*. Navedeni članci donose osvrt na titulare na prostoru grada Nina, kao i na ranokršćanske lokalitete te njihov odnos s ranijim pretkršćanskim supstratom, ne samo unutar grada Nina već i u njegovoj okolini.

⁴ T. VEDRIŠ, 2009, 221-249.

⁵ T. VEDRIŠ, 2007, 191-216; T. VEDRIŠ, 2008b, 39-58; T. VEDRIŠ, 2014b, 197-223.

3. POVIJESNI OKVIR

Rimska ekspanzija na istočnu Jadransku obalu bila je postupna, pažljivo isplanirana strategija koja će za svoju posljedicu imati, mogli bismo reći, urbanističku eksploziju gradova i manjih središta, ali i cjelokupne infrastrukture. Starosjedilački narodi koji su ondje obitali u željeznom dobu prožeti su procesom romanizacije, a sam prostor postao je ključan dio Rimskoga Carstva. Tijekom vladavine cara Augusta sjeverni dio današnje Hrvatske pripadao je provinciji Panoniji, Istra je bila dio Italije, a ostatak je s povećim dijelom današnje Bosne i Hercegovine organiziran kao provincija Dalmacija.⁶

Uzme li se u obzir činjenica da su apostoli širili kršćansku vjeru na raznim prostorima Carstva, moglo bi se na temelju izvrsne povezanosti morskih puteva provincije Dalmacije i njezine uključenosti u društvena događanja pretpostaviti kako su rani kršćanski misionari doprli do većih urbanističkih središta toga prostora. Neki znanstvenici oslanjali su se na izvore poput Pavlove *Poslanice Rimljanima*, u kojemu se spominje Ilirik kao granica njegova apostolskog djelovanja te na citat iz *Epifana* koji spominje kako je sv. Luka stigao u Dalmaciju. Jedini vjerodostojni izvor bio bi *Druga poslanica Timoteju* u kojoj sv. Pavao kaže kako je njegov učenik Tit krenuo propovijedati kršćanstvo po provinciji Dalmaciji. Nema dokaza koji bi upućivali na precizniju lokaciju ili lokacije njegovih propovijedi, ali pretpostavlja se kako je to moralo biti u nekom većem gradu budući da je kršćanstvo u svome začetku favoriziralo veća središta i bilo bi češće prihvaćeno među gradskim stanovništvom.⁷ Može se pretpostaviti kako manjak izvora ukazuje na to da kršćanstvo svojim prvim prodorom na prostor provincije Dalmacije nije uspjelo ostvariti veće rezultate, no to se mijenja tijekom druge polovice 3. stoljeća, kada pristižu crkveni misionari. Možda je taj novi zamah u širenju kršćanstva posljedica evolucije crkvene hijerarhije koja je nudila bolju organiziranost sljedbenicima vjere. Kao posljedica djelovanja crkvene hijerarhije, u gradovima dolazi do kreiranja kršćanskih općina, od kojih je najbrojnija bila ona u Saloni, glavnome gradu provincije Dalmacije. Uz Salonu, važno je istaknuti i druga kršćanska središta poput onih u gradovima *Iader* (Zadar), *Scardona* (Skradin), *Narona* (Vid kod Metkovića) i *Epidaurum* (Cavtat). Na temelju otkrivenih materijalnih ostataka moguće je pretpostaviti kako je Zadar prednjačio nad navedenim lokalitetima po značaju među ranokršćanskim društvom.⁸

⁶ N. CAMBI, 2002, 51.

⁷ A. UGLEŠIĆ, 2002, 5.

⁸ A. UGLEŠIĆ, 2002, 5.

Tijekom ranih stoljeća dio nekršćanskog stanovništva smatrao je kršćansku religiju prijetnjom i nečim neprirodnim, što je za posljedicu imalo nekoliko perioda kada su se kršćani kažnjavali, ponekad čak mučenjem i pogubljenjem. Najgori progoni kršćana u Dalmaciji dogodili su se tijekom vladavine cara Dioklecijana (284. – 305.), kada je značajan broj kršćanskih prvaka bio mučen i/ili ubijen. Uglešić pretpostavlja kako je rimska vlast pokrenula strategiju eliminacije vrha crkvene hijerarhije, nadajući se kako će manjak organizacije naštetiti religiji, a kao argument za tu teoriju uzima činjenicu kako jedino za Salonu imamo pisane izvore i arheološke nalaze koji govore o mučenicima, što bi nas moglo navesti na pomisao kako u drugim kršćanskim središtima nije bilo progona. U novije vrijeme sve je prihvaćenije mišljenje Krasića da kršćani nakon 305. godine u Zapadnom Rimskom Carstvu nisu bili proganjani, kao što se to do sada mislilo, te da Milanski edikt kao edikt nije ni postojao, već se govori o usmenom dogovoru careva Konstantina i Licinija u Milanu. Prema tome prava kršćana prvi puta su proširena Galerijevim ediktom iz 311. godine.⁹ Nakon toga, 380. godine, car Teodozije (379. – 395.) proglašava kršćanstvo glavnom religijom cijelog Rimskog Carstva.¹⁰

Do osnivanja biskupije u Jaderu dolazi vrlo rano. Prvi potvrđeni biskup toga grada koji nam je poznat jest Feliks, a njegovo ime ostalo je sačuvano u izvoru koji bilježi sudionike koncila u Akvileji 381. godine. Zbog postojanja kršćanske populacije ne isključuje se mogućnost postojanja biskupa Jadera i prije toga vremena, ali nema dokaza koji bi potkrijepili tu teoriju. Idući je poznati zadarski biskup Andrija, koji je naveden među sudionicima dvaju crkvenih sabora u Saloni 530. i 533. godine. Neki istraživači navode postojanje većeg broja biskupa od sredine 4. do 6. stoljeća, no jedina osoba čije postojanje možemo potvrditi jest biskup Sabinian koji je obnašao funkciju krajem 6. stoljeća.¹¹

Nakon proglašenja kršćanstva državnom religijom, ono se iz velikih gradova koji su služili kao glavna uporišta širi i manjim gradskim središtima, kao što su *Aenona* (Nin), *Nedinum* (Nadin), *Asseria* (Podgrađe kod Benkovca), kao i ruralnim prostorima. Taj proces ubrzao se krajem 4. i tijekom 5. stoljeća. Na prostoru Zadra pronađene su kršćanske građevine iz 4. stoljeća, ali tek u 5., kada biskup postaje najmoćnija osoba u gradu, dolazi do poticanja izgradnje katedrale i drugih crkava. Crkva je ubrzo obuhvatila i uspostavila kontrolu nad svim političkim, ekonomskim, kulturnim i društvenim segmentima populacije.¹² Zadar je kao kršćansko središte imao veliku sreću u tome što ga nisu zahvatili pljačkaški pohodi

⁹ S. KRASIĆ, 2013, 42-43.

¹⁰ A. UGLEŠIĆ, 2002, 6.

¹¹ A. UGLEŠIĆ, 2002, 6.

¹² A. UGLEŠIĆ, 2002, 7.

novopridošlih naroda izvan granica Carstva krajem 4. i u prvoj polovini 5. stoljeća, što mu je omogućilo relativno nesmetan razvoj. Što se tiče granice zadarske biskupije tijekom ranih stoljeća kršćanstva na tom prostoru, ne postoje čvrsti dokazi, ali pretpostavlja se kako je većinom zauzimala isti prostor kao i današnja Nadbiskupija. Važno je istaknuti kako, nakon Zadra, najbitnije kršćansko središte postaje Enona.¹³

Današnji se širi šibenski prostor u antičko doba razlikovao od zadarskoga po tome što nije imao veliko urbano središte, tj. koloniju, poput Jadera, već je postojao cijeli niz manjih središta, tj. municipija. Samo naselje na prostoru današnjeg grada Šibenika nastalo je najvjerojatnije tek tijekom 6. stoljeća, kada je sagrađen bizantski kastrum. Neki su od municipija u kojima možemo očekivati nalaze koji pripadaju ranom kršćanstvu ili u kojima su oni pronađeni *Scardona* (Skradin), *Varvaria* (Bribir), *Burnum* (Ivoševci kod Knina), *Municipium Magnum* (Balina glavica u Umljanovićima kod Drniša) i *Rider* (Danilo kod Šibenika).¹⁴ Neki autori pretpostavljaju da je *Scardona* već u 5. stoljeću bila biskupija, no za to nema nikakvih potvrda. Logičnije je da je to bilo u prvoj polovici 6. stoljeća, kada se kao sudionik crkvenog sabora u Saloni spominje skardonitanski biskup Konstantin (530. godine). Kao dodatni razlozi za to uzimaju se i sama pozicija toga municipija (između kolonija *Iader* i *Salona*), dobra prometna povezanost, gospodarska snaga i činjenica da je tu bilo sjedište sudskog konventa. Postoji nekoliko teorija o tome dokle su sezale granice skardonitanske biskupije, no njih trenutno nije moguće precizno odrediti.¹⁵ Vjerska zajednica na prostorima današnje sjeverne Dalmacije bila je podređena crkvenoj upravi Rimske crkve jer je bila dio Zapadnog Rimskog Carstva, no nakon njegove propasti pada pod vlast Bizanta i bizantskog egzarhata u Raveni. Tim događajima cijela provincija Dalmacija odgovara vrhovnoj vlasti Carigradske crkve.¹⁶

Period vladavine Istočnih Gota (Ostrogota) nad provincijom Dalmacijom započeo je 493. godine nakon ubojstva Odoakra, skirskog generala koji je 476. godine svrgnuo posljednjeg rimskog cara Romula Augustula. Nakon toga događaja Teodorik je proglašen kraljem Ostrogotskog Kraljevstva, čijim je dijelom postala i Dalmacija. Najvjerojatnije su iscrpne borbe protiv Odoakra bile glavni razlog zašto se Istočni Goti nisu mogli naseliti na prostoru provincije Dalmacije prije 493. godine. Granice provincije bile su formirane još od vlasti cara Dioklecijana (284. – 305.), međutim, moguće je da je južni, odnosno jugoistočni dio te provincije ostao u

¹³ A. UGLEŠIĆ, 2002, 7.

¹⁴ A. UGLEŠIĆ, 2007, 9-10.

¹⁵ A. UGLEŠIĆ, 2007, 11-12.

¹⁶ A. UGLEŠIĆ, 2002, 9.

vlasti Bizanta.¹⁷ U administrativnom smislu, provinciji Dalmaciji dodana je provincija Savija, a zajednički im je upravni centar bila Salona. Prema dostupnim arheološkim nalazima možemo pretpostaviti kako su najprije naseljena plodna područja poput Ravnih kotara, Kninskog, Kaštelanskog, Solinskog, Splitskog polja te doline rijeke Neretve. Zaposjednuta su postojeća imanja, naselja i gradovi, pri čemu se ističe Knin koji je dobio na značaju zbog svoje strateške pozicije koju će zadržati kroz srednji vijek.¹⁸ Što se tiče odnosa između novopridošlog i starosjedilačkog stanovništva, zanimljivo je kako je za rimsko stanovništvo vrijedilo rimsko pravo, a za Gote gotsko. Kada bi sporovi uključivali obje populacije, onda bi bio prisutan rimski i gotski sudac. No, vojna uprava bila je isključivo u gotskim rukama.¹⁹ Stanovništvo je bilo podijeljeno i po vjeroispovijesti. Naime, Goti su bili pripadnici arijanske crkvene vlasti, a rimsko stanovništvo pravovjerne (rimске) crkve. Malo se zna o vjerskim organizacijama u tom periodu. Na temelju sačuvanih podataka o salonitanskim koncilima 530. i 533. godine može se zaključiti kako je vjerska administracija, kao i upravna, pripojila one organizacije koje su se nalazile unutar provincije Savije budući da se kao sudionici koncila spominju biskupi Siscije Johannes (533. godina) i Constantius (533. godina). Iako je moralo biti neslaganja s domaćim stanovništvom, pogotovo zbog gotske prakse oduzimanja trećine imovine od svakog imanja, tijekom toga perioda dolazi do ekonomske revitalizacije provincije, s krajnjim ciljem jačanja gotske upravne i vojne moći.²⁰ Prema dostupnim arheološkim podacima moguće je pretpostaviti kako je gotsko stanovništvo na prostoru rimske provincije Dalmacije bilo manjina. Nakon smrti Teodorika 526. godine moć Istočnih Gota počinje opadati, a njihova vlast na navedenom području prestat će nakon bizantsko-gotskih ratova, najvjerojatnije 537. godine.²¹

Nakon revitalizacije Carstva potaknute Justinijanovom rekonkvistom krajem 6. i ranog 7. stoljeća dolazi do propasti većine značajnih antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana. Događaji koji se uzimaju kao prekretnica jesu osvajanje Sirmija (582. godine) i Siscije (pri kraju 6. stoljeća) od strane Slavena, nakon čega su nastavili prodirati prema obali. Ti su narodi početkom 7. stoljeća počeli prijetiti antičkim gradovima na moru, a posljedice njihovih pohoda možemo vidjeti u Saloni gdje su porušene cemeterijalne bazilike i ostali objekti, dok su groblja opljačkana. Romanizirano stanovništvo bježalo je pred opasnosti, a tijekom 2. ili 3. desetljeća 7. stoljeća velik je broj gradova u Dalmaciji i Istri devastiran. Ipak, gradovi poput Zadra, Trogira

¹⁷ A. UGLEŠIĆ, 2003, 210.

¹⁸ A. UGLEŠIĆ, 1992, 65-67.

¹⁹ A. UGLEŠIĆ, 1992, 67-68.

²⁰ A. UGLEŠIĆ, 1992, 69-70.

²¹ A. UGLEŠIĆ, 1992, 71-76.

i nekih manjih središta nastavili su funkcionirati. Unatoč teškim vremenima, romanizirano je stanovništvo na Hrvate uspjelo prenijeti dio kulturnog bogatstva, što će rezultirati razvojem ranosrednjovjekovne hrvatske umjetnosti koja se temelji na antičkoj.²² Očito je da Bizant od 6. do 9. stoljeća smanjuje svoje apetite za prostorom nekadašnjih zapadnih rimskih provincija, uključujući i prostor provincije Dalmacije, ali pitanje o njegovoj jurisdikciji nad tim prostorom ostaje otvoreno. Upitno je i koliki je utjecaj vršio Ravenski egzarhat, o kojemu govori i Kronika splitskog arhiđakona Tome koja spominje Ivana Ravenjanina na misionarskoj misiji u Splitu.²³

Slaveni/Hrvati stigli su na prostor provincije Dalmacije i Panonije tijekom 7. i početkom 8. stoljeća, kada su došli u doticaj sa starosjedilačkim stanovništvom, koje je utjecalo na formiranje njihove kulture. Tijekom te tranzicije pristizali su ljudi raznih profila i kvaliteta: misionari, papini izaslanici, prognanici, trgovci, razni umjetnici i graditelji. Sa sobom su donosili svoja kulturna obilježja poput pisma te različite druge predmete, poput kovanog novca koji nam pomaže pri dataciji i spoznaji nekadašnjih trgovačkih odnosa. Još jedan pokazatelj kako su Slaveni/Hrvati itekako bili uključeni u dinamičan ranosrednjovjekovni svijet jest činjenica da su knezovi Borna i Ljudevit slali svoje izaslanike na daleka putovanja, a ponekad bi i sami knezovi odlazili na putovanja, kao kada je knez Borna otišao u Heristal i Aachen između 818. i 820. godine kako bi komunicirao osobno s carem Svetog Rimskog Carstva Ludovikom I. Pobožnim.²⁴ Što se tiče pisanih izvora o narodu Hrvata, oni se javljaju tek oko 800. godine. Okolnost koja će imati najveći utjecaj na formiranje jedinstvene hrvatske kneževine njezina je sama lokacija. Naime, smjestila se između dvije snažne europske sile toga doba, Franačkog Carstva i Bizanta. Otpor franačkoj vlasti odlučio je pružiti Ljudevit Posavski (818. – 822.), ali suprotstavio mu se knez Borna (oko 818. – 821.), vođa južne (hrvatske) skupine koji se priklonio franačkoj vlasti. Kao posljedica toga sukoba, centar hrvatske političke moći koncentrirao se na istočnoj obali Jadranskog mora, a Franački vladari ostvaruju svoj utjecaj na hrvatske vladare. Politička situacija mijenja se dolaskom kneza Zdeslava na vlast (878. – 879), inače bizantskog „igrača“, ali to se mijenja već 879. godine kada knez Branimir (879. – 892.) ostvaruje vrhunsko međunarodno priznanje, jer papa Ivan VIII. prihvaća njegovu vlast nad nezavisnom kneževinom.²⁵ Bizant izvršava utjecaj na više razina hrvatskog društva. O vjerskom utjecaju govori nam donacija Carigrada 804. godine, kada su Zadru darovane relikvije sv. Anastazije. O ekonomskom, trenutno stanje arheoloških istraživanja pokazuje kako je

²² N. CAMBI, 2002, 311.

²³ I. GOLDSTEIN, 1997, 170.

²⁴ I. GOLDSTEIN, 1997, 169.

²⁵ T. RAUKAR, 1997, 181-182.

mnogo veći broj nalaza bizantskog novca negoli franačkog pa bi se moglo zaključiti kako je trgovina s Bizantom bila razvijenija. To se može povezati i s bizantskom talasokracijom, kretanje morskim putevima duž obale istočnog Jadrana bilo je osigurano sustavom utvrđenja.²⁶

Nakon što je Karlo Veliki došao na vlast, Franačka je svojom ekspanzijom stigla uz bok Hrvatske. Arheološki dokazi poput karolinških mačeva pokazuju kako je većina hrvatske elite ipak prihvatila njihovu vlast i uklopila se u njihovu društvenu hijerarhiju. Neminovno je zaključiti kako se tadašnja država Hrvata nalazila između dvije europske sile, a njihov utjecaj očit je u raznim segmentima hrvatskog društva.²⁷

Promjena koja je Hrvatima najviše omogućila ulazak u europski civilizacijski prostor zasigurno je proces pokršćavanja, odnosno prijelaza na kršćanstvo. Taj proces započeo je još tijekom doseljavanja na taj prostor, kada su navodno svećenici iz Rima poslani širiti vjeru među novopridošlo stanovništvo. Pokršćavanje je najveći zamah uzelo tijekom 9. stoljeća, a budući da je crkvena hijerarhija u to vrijeme bila glavni baštinik pismenosti i kulture, to se itekako odrazilo na naše pretke. Pretpostavlja se kako je pokršćavanje većinom bilo mirni proces, bez velikog otpora. Povijesni izvori spominju pape i njihov odnos s hrvatskim vladarima. Tako tijekom 70-ih godina 9. stoljeća pape kritiziraju Domagoja, dok hvale Zdeslava. Godine 879. papa daje blagoslov Branimiru i njegovu narodu, što nam pokazuje kako su Hrvati itekako uključeni u politička zbivanja tadašnje kršćanske Europe. Nažalost, jedna negativna strana papinskih komunikacija bilo je njihovo nastojanje tijekom 10. stoljeća i kasnije da se ugasi uporaba glagoljice i narodnog jezika u liturgiji.²⁸

Još uvijek se vode polemike oko krunidbe prvog hrvatskog kralja. Ne može se sa sigurnošću reći kada se to dogodilo, a ni tko je hrvatskim vladarima pružio krunu kao simbol vladavine nad Hrvatima. Budak navodi kako se titula *rex* u povijesnim izvorima prvi puta koristi za Trpimira (Gottschalk mu se obraća titulom *rex*, no on najvjerojatnije nije bio kralj, već se radi o specifičnom formuliranju titule u to doba),²⁹ a drugi put za Tomislava, no autor navodi i kako Toma Arhiđakon spominje Stjepana Držislava kao prvog okrunjenoga kralja. Prema tome, to bi značilo kako je krunu pružao Bizant što ima smisla jer se u nekim izvorima spominje kako su od vremena vladavine Tomislava i Mihajla Krešimira II. do Držislavovih sinova hrvatski vladari postavljeni kao administratori dalmatinskih gradova koji su bili pod vlašću Bizanta.³⁰

²⁶ I. GOLDSTEIN, 1997, 171.

²⁷ I. GOLDSTEIN, 1997, 172.

²⁸ I. GOLDSTEIN, 1997, 172-174.

²⁹ N. BUDAK, 2008, 21-22, Ž. RAPANIĆ, 2013, 51-52.

³⁰ N. BUDAK, 2008, 21-22.

Glagoljica i hrvatska ćirilica nastale su kao pokušaj Bizanta da uspostavom slavenske liturgije učvrsti političku moć nad slavenskim narodima, ali to nije spriječilo hrvatsko stanovništvo da i dalje bude orijentirano prema Zapadnoj Europi.³¹

Od 9. stoljeća bitan utjecaj vrši Venecija. Njezino brodovlje plovilo je pomorskim putevima istočne obale Jadrana, iako su njezini brodovi znali stradati pred pljačkaškim pothvatima hrvatskog stanovništva. Kako bi se smirila situacija i osigurala mirna plovidba, mletački su vladari bili skloni uporabi sile, ali i sklapanju sporazuma s hrvatskim vladarima, poput onog sklopljenog 839. kada su se sastali dužd Petar Tradenik i knez Mislav. Nakon što je uspjela u naumu da postane glavni posrednik trgovine između zapadne i istočne Europe, Venecija je započela osvajanje istočne obale Jadrana, čime je napokon osigurala sigurnu plovidbu, ali i postala vladarom cijele obale. Njihova prevlast nije dugo trajala, pa su tako gradovi koji su popustili pod pritiskom mletačke mornarice pod vodstvom Petra II. Orseola 1000. godine već u iduća tri desetljeća vraćeni hrvatskoj vlasti.³²

Zanimljivo je kako su čak i Arapi tijekom 8. i 9. stoljeća organizirali uspješne pljačkaške pohode po istočnoj obali Jadrana. Oko 840. godine prodrli su do Osora, krajem 60-ih godina 9. stoljeća neuspješno su opsjedali Dubrovnik, a zadnji pohod im se u povijesnim izvorima bilježi 872. godine. Tijekom 10. stoljeća prestaju utjecaji Franačke i Bizanta, ali pojačava se prijetnja Bugara i Mađara. Goldstein napominje kako u 11. stoljeću više nema jakih utjecaja na već formiranu hrvatsku kulturu, kao što je u prethodnim stoljećima bio slučaj, nego već pričamo o društvu s organiziranom hijerarhijom koje je stajalo uz bok naprednijim državama i vladarima tadašnjeg europskog svijeta.³³

³¹ N. BUDAK, 2008, 22.

³² I. GOLDSTEIN, 1997, 174.

³³ I. GOLDSTEIN, 1997, 175-177.

4. NASTANAK POSVETA

Ljudska potreba za štovanjem postoji još od prapovijesti. Ona se kroz različita razdoblja različito očitovala, bilo da se radi o podizanju hramova raznim božanstvima, bilo kroz izradu različitih figurica, slika ili pak kroz pisanje i štovanje raznih legenda i priča. Religija ima svoju duboku povijest i kada bi se detaljno išlo pisati o njoj, bilo bi potrebno mnogo više od jednog poglavlja u knjizi ili čak mnogo više od samo jedne knjige. Za shvaćanje ostatka ovoga rada važno je barem površno objasniti postojanje različitih oblika štovanja kršćanskih svetaca, odnosno razne utjecaje koji dovode do njihova formiranja, te probati objasniti kako je uopće došlo do proglašavanja svetaca u prvim razdobljima kršćanstva. Naravno, kod oblika štovanja naglasak će biti na podizanju i posvećivanju crkava, budući da je ovdje riječ o jednom obliku štovanja koji je temelj za odgovaranje na razna, u uvodu, postavljena pitanja.³⁴

Zanimljivo je pitanje proglašavanja kršćanskih ličnosti svetima kao i pitanje razvoja i širenja njihova kulta, jer ne postoje stroga i sigurna pravila proglašavanja svetaca u prvim razdobljima kršćanstva. Polazeći od toga, može se pretpostaviti kako su se u samim počecima razvoja kršćanstva određene ličnosti spontano počele štovati i smatrati svetima. Prije svega, ovdje se mogu uključiti likovi sv. Marije, apostola i Krista; nije bilo potrebno dugo kako bi se za navedene počele stvarati molitve, podizati crkve i pisati knjige. Druga skupina svetaca odnosila bi se na mučenike. Može se pretpostaviti kako su oni proglašeni svecima neposredno ili ubrzo nakon njihove mučeničke smrti, ali isključivo na prostoru njihova djelovanja i pretrpljene muke te, naposljetku, smrti. Migotti navodi kako je proglašavanje kršćanskih mučenika svetim osobama rezultat svjedočenja očevidaca muke. U tom kontekstu ne smije se zaboraviti ni to kako nisu svi mučenici ubijeni za vrijeme mučenja, ali su svejedno proglašeni svetima jer su podnijeli muku za vjeru te je nastavili propovijedati. Konačno, zadnja skupina svetaca odnosi se na proglašavanje mjesnih ličnosti svetima. Naime, radi se o mjesnim svecima čije se štovanje nerijetko širi izvan matičnog područja, na obližnja mjesta ili čak diljem svijeta. Prema Migotti, proglašavanje lokalnih svetaca smatra se redovitom pojavom do 10. stoljeća. Tu se govori, prije svega, o situaciji kada lokalni biskup nekog prostora svog prethodnika proglašava svetim zbog njegova djelovanja ili mučeništva.³⁵ Ubrzo nakon što bi se određena ličnost proglasila svetom, nastajale bi brojne predaje o njihovim životima i djelovanjima koje bi se zatim kroz godine, točnije stoljeća, neprestano nadopunjavale. Prema tome, pri

³⁴ A. BADURINA, 2003, 305; B. MIGOTTI, 1996, 190.

³⁵ B. MIGOTTI, 1996, 191.

proučavanju svetaca u svrhu donošenja određenih zaključaka, ne smije se zanemariti srednjovjekovna potreba za nadogradnjom, uljepšavanjem i ubacivanjem nadrealnih tematika i likova. Naime, osim što bi se kršćanske tradicije nadopunjavale, isto tako bi se nerijetko izmjenjivale kroz povijest. Takvi primjeri ističu se osobito u srednjem vijeku, kada bi se pričama kršćanskih svetaca dodavali određeni elementi prilagođeni situacijama koje su obilježile tadašnje razdoblje, a u koje bi se nerijetko ukomponirali nerealni događaji ili čak mitološka bića.³⁶ S druge strane, nije nemoguće da se kroz povijest sjećanje na nekog sveca izgubi, pa se štovanje tog istog sveca poistovjeti s drugim svecem istoga imena. Takva situacija često se prati kod štovanja sv. Antuna Opata, koji nerijetko bude zamijenjen sv. Antunom Padovanskim, srednjovjekovnim svecem. Na prostoru sjeverne Dalmacije možda se javlja primjer gdje se poistovjećuju sv. Ivan Krstitelj i sv. Ivan Evanđelist, kao rezultat nedostatka pisanih izvora za ranokršćansko razdoblje te nedostatka materijalnih dokaza.³⁷ Dakle, upravo zbog dugog razdoblja njezina nastanka i nadograđivanja, na kršćansku bi hagiografsku tradiciju, u kontekstu kombinacije s arheološkim istraživanjima, valjalo gledati s oprezom. Uzme li se kako je kršćanska hagiografska tradicija služila prije svega širenju vjere, srednjovjekovnoj osobi zasigurno nije bio važan svaki detalj i istinitost same priče. Prema tome, ona može poslužiti kao oslonac, ali valja znati barem donekle razlikovati istinite dijelove tradicije, odnosno povijesnu stvarnost od srednjovjekovne apstraktne legende, pri čemu se i takvom pristupu, kako navodi Vedriš, valja obratiti s oprezom, s obzirom na to da i takvi dodani elementi upućuju na okolnosti i svrhu nastanka neke predaje.³⁸

Migotti navodi kako još od ranokršćanskoga razdoblja postoje određeni obrasci svetosti te različiti oblici štovanja. Podizanje crkava i oltara samo je jedan od oblika štovanja kršćanskih svetaca i, iako je temelj za ostatak ovog rada, valja se upoznati i s ostalima. Prema tome, osim podizanja crkava i oltara, štovanje kulta svetaca očituje se i kroz određene blagdane koji su upisani u crkvene kalendare, molitve i liturgijske knjige, zatim kroz hodočašća, svetačke slike i kipove, štovanje i čuvanje relikvija, kroz imenovanja bratovština te, naposljetku, i kroz krsna imena. Svaki od navedenih oblika štovanja međusobno je vezan i nadograđivan kroz povijest, od nastanka kršćanstva pa sve do danas. To, međutim, ne znači kako su se svim štovanim svecima podizale crkve. Neki su sveci štovani isključivo kroz molitve, pjesme ili relikvije. Iako se relikvije smatraju temeljnim pokazateljem štovanja nekog kulta, one nisu jamstvo da će

³⁶ B. MIGOTTI, 1988, 141; B. MIGOTTI, 1996, 230; Z. STRIKA, 2011, 7; T. VEDRIŠ, 2008b, 39.

³⁷ B. MIGOTTI, 1988, 138; B. MIGOTTI, 1996, 216, 220, 234.

³⁸ B. MIGOTTI, 1988, 141; B. MIGOTTI, 1996, 230; Z. STRIKA, 2009, 1; Z. STRIKA, 2011, 7; T. VEDRIŠ, 2008b, 39-41.

svecu kojem pripadaju biti podignuta crkva ili oltar na nekom području, unatoč tomu što se možda taj isti svetac smatra zaštitnikom tog područja. Shodno prethodnomu, to što se relikvije nekog sveca čuvaju unutar određenog sakralnog objekta, odnosno crkve, ne mora nužno značiti kako će taj svetac biti naslovnik te iste crkve.³⁹ Upravo Zadar daje primjer štovanja svetaca mučenika Zoila, Agape, Kionije i Irene kroz čuvanje relikvija i liturgijske molitve, ali da im nije, koliko je za sada poznato, podignuta crkva na širem ili užem zadarskom području.⁴⁰

Štovanje određenog sveca nema samo religiozni sadržaj, već je ono rezultat čitava niza utjecaja koji sudjeluju u formiranju određenog oblika štovanja, dok se religiozna narav može uzeti isključivo kao primarni utjecaj nastanka određenog oblika štovanja kulta. Badurina navodi kako razni psihološki, kulturni, društveno-gospodarski i politički utjecaji mogu biti razlog stvaranje određenog oblika štovanja. Tako se psihološki utjecaj odnosi na brojne zavjete svecima koji, kao rezultat, imaju određeno duševno ili tjelesno olakšanje, a rezultat kulturnih utjecaja bilo bi podizanje crkava ili izrada raznih religioznih slika i kipova. Kao posljedicu društveno-gospodarskih utjecaja, Badurina navodi stvaranje bratovština, hodočašća i sajmove, dok se politički utjecaji zasigurno odnose na širenje ili učvršćivanje utjecaja raznih vladara, što se na našem prostoru može pratiti za vrijeme cara Justinijana, a i kasnije kroz širenje bizantske i franačke moći u srednjem vijeku.⁴¹ Bratovštine su kao religiozna i profesionalna udruženja, kako Migotti navodi, temelj ne samo političkog, već i društvenog kostura srednjovjekovnoga grada, a temelje se više na religioznom odnosno vjerskom, nego na profesionalnom sadržaju.⁴²

Upravo je podizanje crkava najzastupljeniji oblik štovanja kršćanskih svetaca, kao i najčešći oblik širenja kulta istih. Kao takav, taj se oblik uzima kao glavna smjernica pri proučavanju same hagiografije, ali i različitih dobrobiti koje ona može pružati ako se njeno poznavanje spoji s određenim znanostima, kao što je to u ovom slučaju arheologija. Za podizanje svetišta uvijek postoji razlog i točno određeno mjesto gdje će se ono podignuti.⁴³ Kroz povijest se pokazalo kako su to često bila mjesta na uzvisinama, na raskrižjima i, naravno, u gradovima i naseljima. Svako od navedenih mjesta imalo je određeno značenje za čovjeka kroz povijest.⁴⁴ Ne postoji crkva koja je podignuta na nekom mjestu bez određenog razloga, a, shodno tomu, ne postoji nasumično odabran titular za određenu crkvu. Dakle, svaka posveta ima svoj razlog, odnosno utjecaje koji su razlog njezine formacije, a koji, s druge strane, predstavljaju izrazitu važnost za

³⁹ B. MIGOTTI, 1996, 190, 192-193.

⁴⁰ M. GRANIĆ, 1990, 147; P. VEŽIĆ, 2002, 19.

⁴¹ A. BADURINA, 2003, 305-306; A. BADURINA, 2006, 3-4; A. BADURINA, T. GALOVIĆ, 2014, 434.

⁴² B. MIGOTTI, 1987, 178.

⁴³ B. MIGOTTI, 1988, 141-143, 145; B. MIGOTTI, 1996, 190.

⁴⁴ A. BADURINA, 2003, 305; A. BADURINA, 2006, 5; B. MIGOTTI, 1988, 138, 145.

proučavanje hagiografskih utjecaja te crkveno-političkih odnosa.⁴⁵ Razlozi posvećivanja podignutih crkava na prostoru sjeverne Dalmacije mogu se pratiti unutar triju okvira; posveta crkve određenom sveca može biti sadržajne prirode, rezultat religioznih, kulturnih i političkih utjecaja te, naposljetku, rezultat zamjene antičkog pretkršćanskog supstrata.⁴⁶ Sadržajna priroda neke posvete odnosi se na prirodu samoga sveca, odnosno njegovu zaštitničku funkciju. U tu skupinu posveta spadaju one crkve koje su nastale na prostorima gdje je izražena određena djelatnost te koje su, pritom, posvećene svecu zaštitniku te iste djelatnosti. Prema tomu, tu bi se mogle ubrojiti i crkve posvećene sv. Ivanu Krstitelju, s obzirom na to da je većina krstioničkih crkvi na prostoru Dalmacije posvećena upravo tomu svecu zbog njegove predaje o krštenju Krista.⁴⁷ Dakako, i dalje najbolji primjer na prostoru sjeverne Dalmacije ostaje crkva sv. Andrije na Vrgadi, malena crkvića izgrađena u ribarskom naselju, posvećena svecu zaštitniku pomoraca i ribara.⁴⁸ U tu skupinu možda bi se mogla ubrojiti i ranokršćanska crkva udaljena pedesetak metara od mora u Zatonu, koja isto nosi titular sv. Andrije.⁴⁹ S obzirom na to da se sv. Andrija smatrao zaštitnikom mornara i ribara, a legenda mu govori kako je spasio i uskrsnuo četrdeset ribara koji su se utopili u moru, nije ni čudo kako su mu se crkve diljem Dalmacije podizale na područjima uz more.⁵⁰ Druga skupina, odnosno, posveta kao rezultat religioznih, političkih i kulturnih utjecaja veže se na već prethodno spomenute utjecaje na stvaranje raznih oblika štovanja.⁵¹ Tu se možda može uključiti i provenijencijsko pitanje titulara koje spominje Migotti, odnosno utjecaj određenog područja na formiranje kulta štovanja nekog sveca te njegovo širenje na ostala područja, pri čemu se misli na razne orijentalne i zapadne, odnosno rimske (rimsko-akvilejske) utjecaje na stvaranje kulta nekog sveca te širenje štovanja istog.⁵² Razni religiozni, kulturni i politički utjecaji zasigurno će ostaviti traga na odabir titulara odnosno posvete neke novo podignute, nadograđene ili ponovno obnovljene crkve. Svaki od njih vuče stvaranje određenih oblika štovanja koji su neposredno ili izravno vezani za posvetu nekog sakralnog objekta.⁵³ Vrlo je teško zapravo odvojiti jedan oblik štovanja od drugog i zasebno ga promatrati. Često je čuvanje relikvija glavni razlog posvete neke crkve, iako ne nužno i pravilo, kao što je već prethodno objašnjeno.⁵⁴ Također, razni sveci se štiju kroz

⁴⁵ A. BADURINA, 2003, 305; B. MIGOTTI, 1988, 138, 145.

⁴⁶ A. BADURINA, 2003, 305-306; B. MIGOTTI, 1988, 141-143; B. MIGOTTI, 1992a, 225-249.

⁴⁷ B. MIGOTTI, 1988, 140, 156.

⁴⁸ B. MIGOTTI, 1988, 140; M. DOMIJAN, 1983, 136.

⁴⁹ Z. STRIKA, 2011, 34.

⁵⁰ I. BABIĆ, 1997, 206-207; M. DOMIJAN, 1983, 136.

⁵¹ A. BADURINA, 2003, 305-306; A. BADURINA, 2006, 3-4.

⁵² B. MIGOTTI, 1988, 139-141; B. MIGOTTI, 1992b, 179.

⁵³ A. BADURINA, 2003, 305-306.

⁵⁴ B. MIGOTTI, 1996, 190, 192-193.

pjesme, molitve i liturgijske knjige. Nije uopće upitno kako takav svetac može postati titularom neke crkve. Opet, kada se promatra veza nekog titulara i nekog arheološkog zaključka, uvijek valja uzeti u obzir niz situacija koje su utjecale na formiranje predaje ili, možda čak bolje rečeno, legende o tom svecu. Nije naodmet ponovo upozoriti na razigranu maštu srednjovjekovnih pisaca, kao i na njihovu potrebu približavanja određenog sveca samim počecima i formiranju kršćanstva.⁵⁵ Na taj bi se način nastojala istaknuti važnost nekog područja. Na što se pritom misli, najbolje objašnjava Strika kroz primjer legende sv. Asela Ninskog, u kojoj on navodi kako ga se često nastoji dovesti u vezu sa sv. Pavlom, odnosno, kroz srednjovjekovne predaje nastoji se stvoriti izravna veza s apostolskom tradicijom. Takva situacija sigurno ukazuje na različite političke situacije koje su odredile takvo ponašanje. Sama legenda nastaje vjerojatno već u ranom srednjem vijeku, kada se formira Ninska biskupija, pa onda i kasnije, kao odraz međusobnih nadmetanja većih gradova toga razdoblja. U kasnijim se razdobljima, krajem 12. ili početkom 13. stoljeća, sv. Asel spominje kao jedan od 72 Kristova učenika, odnosno, on više nije samo učenik sv. Pavla. Sve navedeno odraz je političkih situacija toga razdoblja, stvaranja biskupije, dolaska franačkih misionara i učvršćivanja vlasti pojedinaca ili skupina kroz hagiografsku tradiciju. Ovom prilikom neće se ulaziti u dublju problematiku pitanja legende sv. Asela Ninskog, ali valja naglasiti zanimljiv pristup promatranju razvoja jedne kršćanske tradicije kroz srednji vijek u okviru raznih tadašnjih političkih i kulturnih prilika.⁵⁶ Na kraju, pri posvećivanju neke crkve, često se u obzir uzima postojanje kulta ranijih religioznih skupina, odnosno raznih oblika štovanja nekršćanskih bogova i likova. Prije svega, tu se govori o antičkom supstratu koji je zaživio dugo nakon prihvaćanja kršćanstva kao religije unutar rimskoga carstva u 4. stoljeću. Takva situacija nije nimalo čudna, s obzirom na to da svaka promjena ima svoje vrijeme za adaptaciju i prihvaćanje. Antički se supstrat kod posvećivanja crkava promatra u kontekstu zamjene nekršćanskoga božanstva nekim kršćanskim svecima. Tada kršćanski sveci nerijetko poprimaju neka obilježja ranijih božanstava.⁵⁷ Takva situacija može se pratiti u Zadru, gdje ranokršćanski centar nastaje na prostoru nekadašnjeg rimskog foruma i rabi, odnosno preuređuje, njegove dijelove za potrebe kršćanske zajednice. Osim toga, predromanička crkva sv. Donata s tadašnjim titularom sv. Trojstva možda može uputiti na pokušaj zamjene nekadašnje Kapitolijske trijade na tom prostoru. Treba dakako naglasiti posebnost razvitka zadarskoga ranokršćanskog centra nastalog

⁵⁵ B. MIGOTTI, 1988, 141; B. MIGOTTI, 1996, 230; Z. STRIKA, 2011, 7.

⁵⁶ Z. STRIKA, 2017, 70-73.

⁵⁷ A. BADURINA, 2003, 306; H. DELEHAYE, 1912, 99; A. BADURINA, 2006, 4, 6; B. MIGOTTI, 1988, 143; B. MIGOTTI, 1992a, 226-227.

na mjestu nekadašnjeg foruma kao netipičnu situaciju toga razdoblja, kada su se crkve i središta gradila izvan nekadašnjih rimskih centara.⁵⁸ Zamjena antičkog supstrata može se naslutiti i u Ninu, gdje se nedaleko od crkve sv. Asela i danas vide ostaci rimskog hrama također posvećenog Kapitolijskoj Trijadi. Naime, crkva sv. Asela u Ninu ima i svoju ranokršćansku fazu, stoga takva pretpostavka nije nimalo neutemeljena. Osim toga, ako se pretpostavi kako je titular ranokršćanske crkve na tom prostoru zaista bilo sv. Trojstvo, onda se primjećuje slična situacija kao i u Zadru, izuzmemo li, naravno, razliku u položaju nastanka kršćanskog središta u Zadru i Ninu i činjenice kako je jedna crkva ranokršćanska, a druga predromanička. Unatoč tomu kako je crkva možda bila posvećena sv. Trojstvu u ranokršćanskom razdoblju, sama činjenica kako se u predromaničkom razdoblju na ninskom prostoru sve više razvija kult sv. Asela, Marcele i Ambroza upućuje možda na pokušaj preslojavanja nekršćanskog horizonta na tom prostoru što grad dobiva novu, odnosno ninsku kršćansku trijadu.⁵⁹ Osim toga, možda se iz takve situacije može vidjeti kako se stariji običaji zadržavaju malo dulje nego što se to prije mislilo. Na takvu situaciju možda mogu uputiti i neki drugi lokaliteti na kojima se pronalaze natpisi s nekršćanskim božanstvima. Takvi natpisi možda upućuju na postojanje nekog antičkog zdanja koje je u kasnijim stoljećima preslojeno kršćanskim. Tu se mogu navesti lokalitet Crkvina u Galovcu s pronađenim žrtvenicima posvećenim rimskim božanstvima, te Danilo kod Šibenika s pronađenim natpisima koji spominju Silvana, Mitru i Jupitera, no kako ovdje nije cilj obraditi preslojavanje antičkog supstrata kasnijim kršćanskim, već upozoriti čitatelja kako i takve situacije mogu utjecati na odabir naslovnika neke crkve, ta tema ostat će otvorena za daljnja, detaljnija proučavanja. Unatoč nekadašnjim mišljenjima kako svaki novi kulturni ili religiozni pokret uništava stari, danas se na sve gleda s malo većim strpljenjem. Svaki je događaj imao svoj tijek i teško je prihvatiti kako su dolaskom novih običaja odmah iskorijenjeni oni stariji. Vjerojatno je to razdoblje tranzicije obilježeno određenim sinkretizmom nekršćanskih i kršćanskih štovanja.⁶⁰

Ovaj kratki pregled bio je nužan za razumijevanje kasnijih rasprava, ali i pokušaj osvjetljenja mnogih, za ovaj rad sporednih, tema koje su samo djelomično dotaknute i čekaju svoje svjetlo unutar arheologije.

⁵⁸ B. MIGOTTI, 1992a, 227.

⁵⁹ Z. STRIKA, 2017, 70.

⁶⁰ A. BADURINA, 2003, 306; B. MIGOTTI, 1988, 143; B. MIGOTTI, 1992a, 226-229; za još primjera vidi Z. STRIKA, 2017, 67-68.

5. TITULARI RANOKRŠĆANSKIH I RANOSREDNJOVJEKOVNIH LOKALITETA SJEVERNE DALMACIJE

Formiranjem kršćanstva polako nastaju i prvi kršćanski vladajući centri odnosno mjesta s kojih se štovanje određenog sveca širi dalje svijetom. U prvim je stoljećima na Istoku glavni centar bila Antiohija, smatrana glavnim gradom rimsko-bizantske provincije Sirije, a ubrzo veliku važnost dobiva i Konstantinopol.⁶¹ S druge strane, na Zapadu su na širenje štovanja određenih svetaca utjecaj imali pretežito talijanski gradovi, odnosno Akvileja i Ravena.⁶² Justinijanovo razdoblje obilježava kulturni procvat diljem Carstva, a samim time i obnavljanje nekih ranijih posveta, kao i donošenje nekih novih.⁶³ Nakon Justinijanova razdoblja na prostorima nekadašnje provincije Dalmacije započinje cijeli niz novih događaja, koji polako formiraju prostor u oblike koji će ga pratiti kroz razdoblje srednjega vijeka. Naime, nakon pada Ravenskog Egzarhata, poslije sredine 8. stoljeća, moć Bizanta polako pada na prostorima istočne obale Jadrana. Na zapadu sve više jača nova sila, koja će uskoro imati velik utjecaj na kulturni razvoj Dalmacije, a Bizantu sve veći otpor pružaju i slavenski narodi, koji će naposljetku i formirati svoju državu na prostoru Dalmacije. Razdoblje početka 9. stoljeća obilježeno je bizantsko-franačkim ratovima, koji su imali posljedice i za hrvatske prostore. Rat je završen mirom u Aachenu 812. godine, a Bizantu su tada pripali dalmatinski gradovi i otoci, dok su zaleđe i Istra pali pod franačku upravu.⁶⁴ Cijela situacija utjecala je i na pokršćavanje novopridošlih Slavena pod utjecajem Zapada. Unatoč izrazitom utjecaju Zapada u problematici pokršćavanja Slavena, ne smije se zanemariti ni uloga Bizanta, bilo da se utjecaji očituju direktno iz Konstantinopola ili kroz slavenske kneževine sjeverno od Hrvatske.⁶⁵ Uostalom, to je razdoblje obilježeno i izrazitim optjecanjem svetačkih relikvija, a samim time i širenjem kultova raznih svetaca diljem svijeta. Osim navedenoga, one su dokaz različitih političkih i crkvenih veza, ali i simboli razvoja novih kulturnih snaga.⁶⁶ Tijekom ranog srednjega vijeka širenje štovanja određenih svetaca gledat će se u okvirima bizantskih utjecaja s Istoka te franačkih sa Zapada.⁶⁷ Takva situacija odmah na početku upućuje kako se promatranjem širenja određenog štovanja, a time i posveta crkava, dobiva uvid ne samo u crkvene veze, već i u političke odnose i situacije u određenom razdoblju. Naravno, takva izjava ne smije postojati

⁶¹ A. ADAM, 1993, 29, 31.

⁶² A. BADURINA, 2006, 7.

⁶³ B. MIGOTTI, 1988, 156-158.

⁶⁴ N. BUDAK, 1997, 15, 21; N. BUDAK, 2008, 20.

⁶⁵ N. BUDAK, 2008, 20-21.

⁶⁶ N. BUDAK, 2008, 21.

⁶⁷ N. BUDAK, 1997, 15, 21; N. BUDAK, 2008, 20.

sama za sebe, već kao rezultat proučavanja različite problematike vezane za izvornost posvete, posebice zato što je izvornost posvete obavijena nizom pitanja i problema. Nemoguće je ne primijetiti kako su religija i politika u počecima usko vezane. Njihovi međusobni utjecaji bili su realnost toga razdoblja i, kao takvi, doticali su se brojnih oblika religijskog čašćenja.⁶⁸

Prije nego što se krene odgovarati na sva postavljena pitanja, valja upozoriti čitatelja, ali i istraživača, na razne stupice i probleme koje donosi proučavanje hagiografije u službi arheoloških istraživanja i zaključaka. U prvom redu valja naglasiti kako će se polaziti od one temeljne pretpostavke kako se kult štovanja određenog sveca nasljeđuje, odnosno kako posveta određenom svecu ne umire čak ni onda kada se javlja određeni prekid u korištenju sakralnoga objekta ili kada ga zamjenjuje neki drugi titular. U tom kontekstu može se govoriti o sakralnom kontinuitetu naslovnika, koji se može promatrati u okvirima ranokršćanskog ili predromaničkog kontinuiteta, u razdoblje koje ga slijedi.⁶⁹ Odmah unutar tog aspekta promatranja posveta odnosno titulara, čitatelj može uočiti određene nedostatke. Takav je pristup nužan kod proučavanja ranokršćanskih objekata, prije svega zbog nedostatka pisanih izvora koji pružaju informacije o sigurnim posvetama. Točnije, većina lokaliteta ranokršćanskoga razdoblja, ako ne i svi, imaju pretpostavljene titulare na osnovi kasnijeg ranosrednjovjekovnog naslovnika ili naslovnika današnje crkve na određenom prostoru. Indikativni po tom pitanju mogu biti i hagonimi i toponimi. Takav je uvid nužan, jer bi u protivnom istraživač imao minimalan broj lokaliteta koje bi mogao iskoristiti u svrhu odgovaranja na pitanja koja su temelj ovoga rada.⁷⁰ Kada se govori o srednjovjekovnim lokalitetima, situacija je nešto malo drukčija; iako se i ovdje govori o vrlo maloj količini pisanih izvora, opet ih ima više nego za ranije razdoblje. Osim toga, uzima se u obzir pretpostavka da iako se neka crkva unutar izvora spominje u razdobljima nakon 11. stoljeća, to ne znači nužno kako je ona isključivo tada podignuta. Može se pretpostaviti njezina ranija izgradnja, osim, naravno, u slučajevima kada je točno navedeno da je određena crkva podignuta u određenom razdoblju.⁷¹ Opet se i kod tih ranijih izvora mora obratiti pažnja na njihovu vjerodostojnost, a ne slijepo navoditi podatke jer ih je neki raniji autor naveo. U kontekstu hagiografskih izvora nije na odmet ponoviti kako su srednjovjekovni pisci voljeli nadograđivati priče i bili skloni pretjerivanju, koje je opet bilo posljedica političkih utjecaja.

⁶⁸ B. MIGOTTI, 1988, 138.

⁶⁹ B. MIGOTTI, 1988, 134, 136; B. MIGOTTI, 1996, 189-190, 192.

⁷⁰ B. MIGOTTI, 1988, 133; B. MIGOTTI, 1996, 189-190; 191-192.

⁷¹ B. MIGOTTI, 1996, 193.

Prema tomu, čak i određena pretjerivanja i fikcije mogu čitatelju dati uvid u razmišljanje čovjeka, ali i većine, u razdoblju kada je neki povijesni izvor napisan.⁷²

S druge strane, kako je navedeno, pretpostavka nasljeđivanja titulara ujedino ima i svoje negativne strane, jer otežava uvid u određivanje kada se zapravo određeni svetac počeo štovati na obuhvatnom prostoru sjeverne Dalmacije. U tom kontekstu nikako se ne smije zaboraviti kako su ranokršćanskim svecima crkve podizane u svim razdobljima nakon ranokršćanskog. Osim toga, unatoč tomu što je neki svetac živio i djelovao u određenom razdoblju, to ne znači kako se tada počeo štovati. Prema tome, pojam ranokršćanski svetac odnosi se najprije na ranokršćansko razdoblje kao razdoblje nastanka nekog štovanja i njegovog polaganog širenja na ostale prostore, uz izrazitu opreznost kod navođenja kada se na nekom određenom prostoru taj svetac zapravo počeo štovati.⁷³ Takva će situacija biti vidljiva kod primjera posvete crkava sv. Bartolomeju, gdje je kod ranokršćanskih lokaliteta pretpostavljen kao naslovnik, no on se prema autorima na našem prostoru javlja tek u ranom srednjem vijeku te se čak razmatra postojanje te posvete u kontekstu vladarskih opcija. Svetac je ondje ipak pretpostavljen u ranokršćanskom razdoblju, jer se rad od početka temelji na navedenoj pretpostavci o nasljeđivanju, a nalazi se na lokalitetima koji prate kontinuitet u kasnijem razdoblju.⁷⁴ U takvom će se kontekstu promatrati i posvete sv. Martinu, s obzirom na to da postoje rasprave oko dolaska posveta navedenog sveca na te prostore.⁷⁵

U sklopu prethodno navedenog problema ne smije se zaboraviti i usko vezan prijenos, odnosno optjecaj, relikvija koje se smatraju temeljem nastanka nekoga kulta. Optjecaj relikvija omogućilo je vjerniku blizinu mjesta njihova štovanja, odnosno, smanjilo je fizičku udaljenost i putovanja u krajeve koji se smatraju izvornikom određenog kulta. Shodno tomu, putovanje relikvija smanjilo je ograničenost štovanja određenog sveca na samo jedno područje.⁷⁶ Unatoč tomu što je možda riječ o relikvijama nekog ranokršćanskog sveca, one na neko područje mogu doći tek u kasnijim razdobljima te se, kao takve, tek tada početi štovati. U tom pogledu može se pokušati pretpostaviti s kojeg su područja relikvije zapravo došle na određeni prostor.⁷⁷ Velika „groznica“ širenja relikvija Zapadom odraz je, prije svega, političkih situacija i promicanja kultura kroz sferu vladarskih potreba, a onda i religijskih potreba, a nije se odvijala

⁷² B. MIGOTTI, 1988, 141; B. MIGOTTI, 1996, 230; Z. STRIKA, 2009, 1; Z. STRIKA, 2011, 7; T. VEDRIŠ, 2008b, 39-41.

⁷³ B. MIGOTTI, 1996, 190.

⁷⁴ N. BUDAK, 1999, 245-246; N. JAKŠIĆ, 2000a, 45-47.

⁷⁵ N. JAKŠIĆ, 1993, 129-130; T. VEDRIŠ, 2008a, 92-106; T. VEDRIŠ, 2009, 221-249.

⁷⁶ P. BROWN, 1981, 89-91; B. MIGOTTI, 1988, 145.

⁷⁷ B. MIGOTTI, 1988, 145-146, 150

samo u ranokršćanskom već i u srednjovjekovnom razdoblju.⁷⁸ Prema tome, štovanje svetaca čije su relikvije na određenom prostoru pratilo bi se tek od razdoblja kada su one dospjele na isti. Određivanje izvornosti titulara bilo bi otežano, odnosno pratilo bi se u kontekstu posredništva određenog područja na njihovo širenje na dalmatinske prostore. Takav pogled ujedino može dati uvid u razne društvene, vjerske i političke odnose Dalmacije s drugim krajevima, ali i općenito veze različitih dijelova svijeta.⁷⁹ Pritom se ponovo mora naglasiti kako se štovanje svetaca javlja u različitim oblicima i kako ne mora nužno značiti da posjedovanje relikvije određenoga sveca uvjetuje podizanje crkve tom istom svecu.⁸⁰ Naime, kako je svrha ovoga rada između ostalog potaknuti nova istraživanja, valja naglasiti ne samo pozitivne strane proučavanja neke teme, već i one koje će tog istog istraživača više puta zbuniti i odvojiti od izvorne zamisli.

Problem pri proučavanju određenoga štovanja i, shodno tomu, pri odgovaranju na određena kronološka pitanja predstavlja i zamjena svetaca istih imena. Već smo prije spomenuli primjer gdje se Ivan Krstitelj nerijetko miješa s Ivanom Evanđelistom i obrnuto. Upravo su zato za potrebe ovoga rada proučena oba zasebno, a postoji i posebna kategorija *sv. Ivan* kako bi se čitatelja više puta navelo na tu problematiku.⁸¹

Osim svega navedenog, nije naodmet napomenuti kako se ponekad kod nekih crkava nalazi posveta većem broju svetaca. Takva situacija, na temelju svega prethodno navedenoga, upućuje prije svega na postojanje dvaju horizonata posveta, pri čemu oba mogu biti iz istoga razdoblja ili jedan može pripadati starijem, a jedan novijem vremenu. Migotti čak navodi kako se u takvoj situaciji možda može govoriti o nekoj vrsti nekršćanskog nasljeđa. Nerijetko se može dogoditi i situacija u kojoj prvotni titular u potpunosti izlazi iz uporabe, a zamjenjuje ga određeni titular koji može, a i ne mora biti, iz istoga razdoblja. Odnosno, kult štovanja nekog ranokršćanskog sveca zamijenit će ranijeg sveca istog razdoblja ili će se početi štovati neki novi svetac. Takva situacija rezultat je različitih crkvenih, ali češće političkih prilika. Osim toga, i na to se nadovezuje pretpostavka po kojoj se izvorni titular, iako zamijenjen, nikada ne gubi.⁸²

Na temelju svega navedenoga, mora se naglasiti kako je autorica ovih redaka sklona prikloniti se pretpostavkama Branke Migotti kako se na temelju pretpostavljanja određenog titulara, odnosno određene posvete, posebice posvete *sv. Mariji, Kristu i apostolima* kao

⁷⁸ N. BUDAK, 2008, 21; B. MIGOTTI, 1988, 145-146, 150; T. VEDRIŠ, 1998b, 45.

⁷⁹ B. MIGOTTI, 1988, 145-146, 150; P. BROWN, 1981, 89-90.

⁸⁰ B. MIGOTTI, 1996, 190, 192.

⁸¹ B. MIGOTTI, 1988, 138; B. MIGOTTI, 1996, 216, 220, 234.

⁸² B. MIGOTTI, 1988, 136-138.

najraširenijim predmetom šovanja u ranokršćanskom razdoblju, na onim lokalitetima sa sigurnim arheološkim dokazima tog horizonta može s izrazitom sigurnošću pretpostaviti kako je ranokršćanska crkva nosila taj titular. Isto tako, u kombinaciji s kasnoantičkim ostacima na nekom prostoru, na temelju titulara može se pretpostaviti postojanje ranokršćanskog lokaliteta. Isti princip možda bi se mogao primijeniti i na ranosrednjovjekovnim lokalitetima, no samo uz odgovarajuće nalaze. Da se ovim putem ne ulazi previše u tu temu, kroz rezultate istraživanja u idućem poglavlju čitatelj će dobiti mnogo bolji uvid u sve prethodno navedeno, pa tako i u dvije pretpostavke navedene u prethodnim redcima.⁸³

Nakon pokušaja uvođenja čitatelja u cijeli niz različitih problema s kojim će se istraživač zasigurno susreti prilikom obrađivanja takve ili slične teme, odnosno bilo kakvog odnosa hagiografskih podataka i arheoloških rezultata, valja napokon krenuti s odgovaranjem na sva pitanja postavljena u uvodnom poglavlju kroz određeni statistički pregled titulara.

⁸³ B. MIGOTTI, 1988, 134-136.

5.1. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i predromaničkom razdoblju: pitanje datacije, političkih utjecaja i prisutnosti

Unutar idućih redaka nastojat će se odgovoriti na što više postavljenih pitanja kroz analizu dobivenih podataka provedenog istraživanja, s obzirom na to da su neka već objašnjena kroz prethodna poglavlja. Detaljnije će se obraditi oni titulari koji su prikazali izuzetnu prednost u štovanju od ostalih. Također, titulari će se obrađivati u pogledu sigurnih ili pretpostavljenih ranokršćanskih ili ranosrednjovjekovnih lokaliteta, pri čemu su na određenim lokalitetima titulari pretpostavljeni na temelju sakralnog kontinuiteta.⁸⁴ Prema tome, u tablicama su navedeni samo oni lokaliteti kojima je titular poznat ili se može pretpostaviti (T. 2, T. 3, T. 4, T.5), no nikako se ne smije zaboraviti ni one lokalitete čiji titular za sada nije poznat. Upravo će oni u budućnosti obogatiti zaključke donesene u ovome radu. U ranokršćanskom razdoblju to su Žažvić kod Bribira, Uvala Banjve na otoku Olibu, Trbounje – Čupiči kod Drniša, Dedića punta u selu Bilice, Katića bajami, Podvršje – Glavičine, Srima – Prižba, Brdo Čukera u Mokrom polju, Garška crikva/Mirine na otoku Premudi, Garška crikva/Ripišće na otoku Zverincu.⁸⁵ S druge strane, u ranom srednjem vijeku riječ je o lokalitetima Žažvić kod Bribira, Dedića punta u selu Bilice, Biskupija – Lopuška glavica, Biskupija – Bukorovića podvornica, Kašić – Mastirine.⁸⁶

Ako se naiđe na situaciju gdje je na jednom lokalitetu crkva posvećena dvoje svetaca, a da su oni pri tome „u paru“, ti će titulari u analizi biti unutar iste kategorije. Navedenu situaciju objašnjavaju crkva sv. Petra i Marije na prostoru sela Grebaštice (T. 3.8) ili Sv. Kuzma i Damjan u Čokovcu (T. 3.6, T. 4.5). Kada se na nekom lokalitetu pretpostavljaju dvije posvete na temelju određenih razloga, unutar analize će svakome svecu pripasti zasebna kategorija. Najbolji je primjer lokalitet Pridraga – Sv. Martin (T. 2.17, T. 4.22), gdje nije sigurno pripada li ranokršćanskom razdoblju titular sv. Martina ili sv. Mihovila. Na taj način dobiva se veći broj titulara nego što je lokaliteta. Takva situacija rezultat je nesigurnosti kod određivanja titulara određenog lokaliteta, najprije zbog manjka pisanih izvora, kao i nepoznavanja dostupnih od strane autora ovoga rada, a odmah nakon toga i nedostatka materijalnih dokaza. Također, ranokršćanski lokaliteti gledat će se zasebno od ranosrednjovjekovnih, ali će biti naznačen

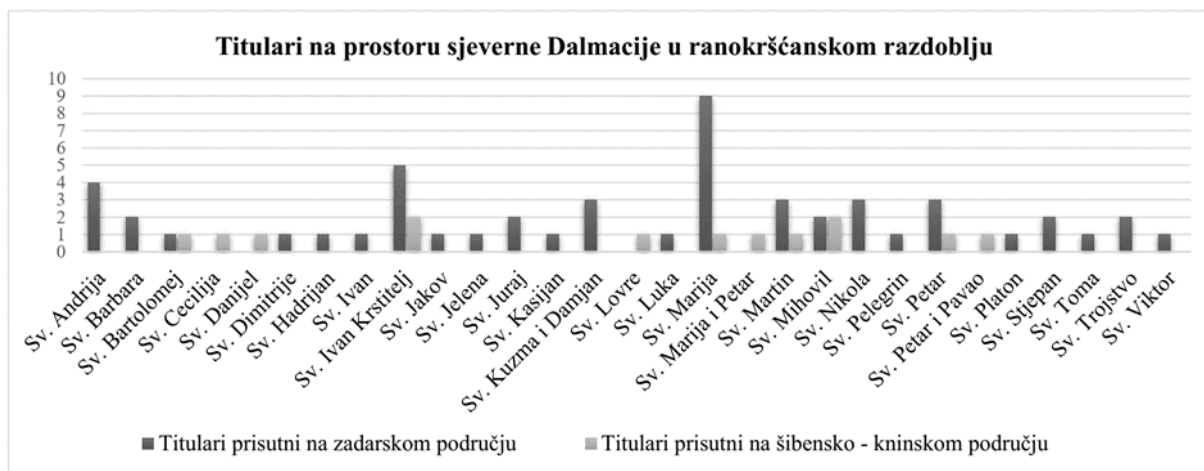
⁸⁴ B. MIGOTTI, 1988, 134, 136; B. MIGOTTI, 1996, 189-190, 192.

⁸⁵ M. JARAK, V. JUKIĆ BUČA, 2018, 129-153; A. UGLEŠIĆ, 2002, 77-84; A. UGLEŠIĆ, 2006, 16-18, 27-38, 44-47, 54-55, 57-58.

⁸⁶ M. JARAK, V. JUKIĆ BUČA, 2018, 129-153; T. MARASOVIĆ, 2009, 229-233, 465-467, 519-523, 526-528; A. UGLEŠIĆ, 2017, 653-665.

kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja, s obzirom na to da se radi o istim crkvama sa životnim vijekom u idućem razdoblju. Za primjer se opet može uzeti crkva sv. Martina u Pridrazi (T. 2.17, T. 4.22), ranokršćanski lokalitet koji nastavlja životni vijek u ranom srednjem vijeku. Prema tome, govori se o jednoj crkvi, no kod zbrajanja titulara o crkvi će se govoriti kao o dva lokaliteta, odnosno jedan će biti analiziran kao ranokršćanski, a drugi ranosrednjovjekovni, uz upozorenje kako je riječ o jednoj crkvi s kontinuitetom. Tako će se kod zbrajanja ukupnog broja crkava s određenim naslovnikom dobiti veći broj nego što ih je u stvarnosti. Nastojat će se, koliko je to moguće, utvrditi utjecaje na širenje određenih posveta na prostor sjeverne Dalmacije te usporediti prisutnost titulara na zadarskom i šibensko-kninskom prostoru u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju. U sklopu toga iznijet će se i podaci vezani uz dataciju crkava kako bi se lakše utvrdilo koliko je zapravo moguće datirati lokalitet na temelju neke posvete.⁸⁷

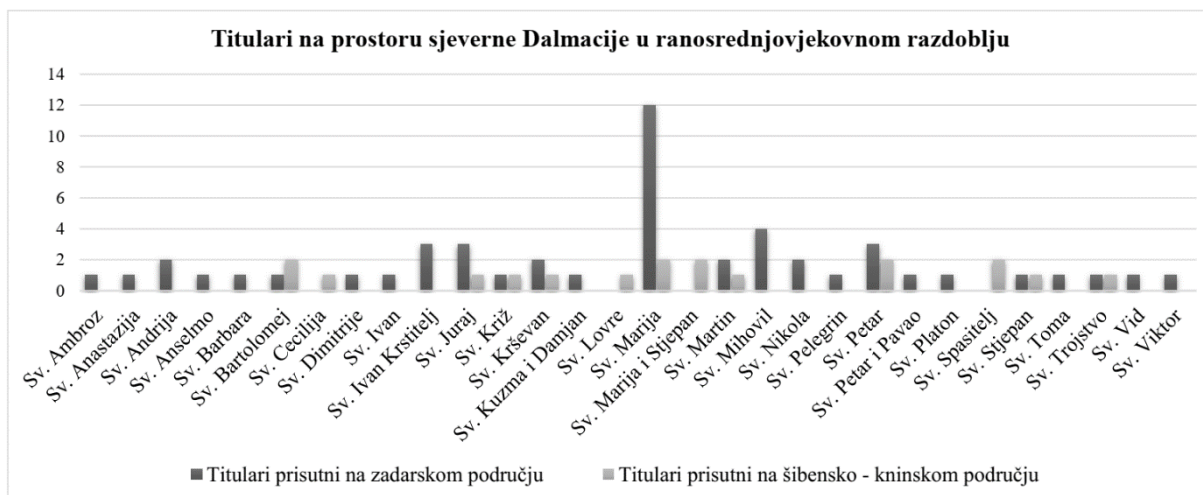
Kroz objašnjavanje prethodno navedenih pitanja vezanih za analizu dobivenih podataka, osvrnut će se i na pitanje titulara kao vladarske opcije, a samim time i na političke utjecaje na formiranje ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih posveta.⁸⁸

Slika 1. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom razdoblju

⁸⁷ B. MIGOTTI, 1988, 134.

⁸⁸ N. BUDAK, 1998, 241; N. JAKŠIĆ, 2000a, 45.

Slika 2. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranosrednjovjekovnom razdoblju

Već je u prethodnim poglavljima navedeno kako su se najranije posvete odnosile na sv. Mariju, božanske osobe i apostole kao rezultat spontanog štovanja onih osoba koje su zapravo nositelji kršćanske vjere. Od najranijih razdoblja štiju se i mučenici, posebice na prostorima njihova mučeništva, a već kroz 4. stoljeće započinje i kolanje relikvija svijetom.⁸⁹

Prema prethodnome, analizu prisutnih titulara na prostoru sjeverne Dalmacije nesumnjivo treba započeti riječima o štovanju sv. Marije (T. 1.24). Odmah na samome početku proučavanja teme ovoga rada sve je upućivalo kako će upravo ime sv. Marije biti najbrojniji titular na obuhvatnom prostoru. Takva se pretpostavka uistinu pokazala opravdanom. Od ukupnog broja proučenih crkava, što ranokršćanskih, što ranosrednjovjekovnih, njih je 26 bilo posvećeno upravo sv. Mariji (Slika 1. i 2.). Od navedenih 26 lokaliteta njih devet čine crkve koje vuku kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja u rani srednji vijek (T. 1.24). Od 10 ranokršćanskih lokaliteta jedan je slučaj gdje crkva uz posvetu sv. Mariji nosi i posvetu sv. Petru, a riječ je o pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu Grebaštica – Sv. Marija i Sv. Petar (T. 3.8). U ranom srednjem vijeku na dvama se lokalitetima, uz posvetu sv. Marije, javlja i posveta sv. Stjepanu (T. 4.3, T. 5.2). Izuzetnu brojnost crkava posvećenih sv. Mariji u Hrvatskoj navodi Badurina, stoga dobiveni rezultat uopće ne iznenađuje.⁹⁰ Naime, sv. Marija kao Kristova majka od samih je početaka bila izrazito štovana, čemu svjedoči i jedan od najstarijih prikaza u katakombama iz 2. stoljeća, te kako Marin navodi, niz literarnih izvora od 2. stoljeća nadalje.⁹¹ Sam lik Marije kao Bogorodice određen je koncilom u Efezu 431. godine.⁹² Nakon toga koncila

⁸⁹ B. MIGOTTI, 1988, 145; B. MIGOTTI, 1996, 191.

⁹⁰ A. BADURINA, 2003, 306; A. BADURINA, 2006, 7.

⁹¹ E. MARIN, 2000-2001, 368.

⁹² B. FUČIĆ, 1979d, 164; E. MARIN, 2000-2001, 368, 371; B. MIGOTTI, 1988, 155; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 86.

nije samo određen lik Marije kao Bogorodice već je to bila prekretnica u širenju Marijina kulta diljem svijeta. Naime, nakon Efeškog koncila sve veći broj crkava posvećen je upravo Mariji.⁹³ Takva situacija može se pratiti i na prostoru sjeverne Dalmacije, gdje se nastajanje crkava sv. Marije Velike u Zadru (T. 2.28), sv. Marije na Kornatima (T. 2.8) i crkve u Lepurima (T. 2.9) smješta u drugu polovicu 5. stoljeća.⁹⁴ Za ostale sigurne ranokršćanske lokalitete, odnosno Sv. Mariju u Ninu (T. 2.12) i Velu Gospu na Ošljaku (T. 2.13), kao i pretpostavljenu crkvu u Biogradu na Moru (T. 3.4), navodi se kako su nastale u razdoblju 6. stoljeća za cara Justinijana, kada on ponovo oživljava širenje Marijina kulta. Uz prethodno valja naglasiti upitnost datiranja pretpostavljenih lokaliteta do izvođenja arheoloških istraživanja koja bi tu tvrdnju mogla potvrditi.⁹⁵ Teško je reći s kojih je prostora kult sv. Marije došao na prostor sjeverne Dalmacije, upravo zato što se radi o izrazito prihvaćenom titularu. Migotti navodi kako se dvostruka posveta sv. Mariji i drugom određenom svecu, najčešće apostolu ili mučeniku, u ovom slučaju sv. Petru, može smatrati pokazateljem izvornih aleksandrijskih liturgijsko-marioloških običaja, koji se prema autorici nekada mogu očitovati i u srednjem vijeku. Takvi primjeri prema autorici upućuju na afričke utjecaje na te prostore. Prema maloazijskom podrijetlu sv. Marije očekivao bi se utjecaj Istoka u širenju kulta, a u prilog tome ide i činjenica kako je Marijin kult, unatoč velikoj raširenosti, bio izraženiji na prostoru Konstantinopola.⁹⁶ Opet, lokalitet s dvostrukom posvetom nalazi se na šibensko-kninskom prostoru na kojem se javlja utjecaj Zadra s jedne, ali i Salone s druge strane.⁹⁷

Što se sjeverne Dalmacije tiče, možda se može pretpostaviti kako se prvo sagradila crkva sv. Marije Velike u Zadru kao ishodište Marijina kulta na zadarskom prostoru, a nakon toga počinje izgradnja ostalih crkava posvećenih ovoj svetici, s time da se za šibensko-kninske lokalitete treba okrenuti i Saloni.⁹⁸ Kao što je navedeno, kult sv. Marije ponovo je prigrljen u 6. stoljeću, kada ga promiče Justinijan u svrhu učvršćivanja svoje vlasti na ponovo osvojenim izgubljenim dijelovima Carstva. Tada se sv. Marija, između ostaloga, štuje kao zaštitnica vojske. Tu činjenicu potvrđuje i stanje na obuhvatnom prostoru ovoga rada, gdje neke crkve doživljavaju dogradnje u razdoblju 6. stoljeća, kao Sv. Marija na Kornatima, a neke se, poput Sv. Marije u Ninu, tek grade.⁹⁹ U prilog tvrdnji kako se kult sv. Marije štuje u Justinijanovom

⁹³ I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ 2013, 86.

⁹⁴ A. JORDAN KNEŽEVIĆ, 2010, 131; A. UGLEŠIĆ, 2002, 23; M. ZORNIJA, 2016, 58; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 53.

⁹⁵ B. MIGOTTI, 1988, 155; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 86.

⁹⁶ B. MIGOTTI, 1988, 143.

⁹⁷ A. UGLEŠIĆ 2018, 43, 44.

⁹⁸ B. MIGOTTI 1988, 142; B. MIGOTTI, 1996, 224.

⁹⁹ B. MIGOTTI, 1988, 155; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 86.

razdoblju ide i utvrda Tarac iznad crkve sv. Marije na Kornatima.¹⁰⁰ Prema Marasović–Alujević, u ranom srednjem vijeku ponovno oživljava kult sv. Marije. To potvrđuju rezultati ovih istraživanja, prema kojima se veliki broj novoizgrađenih ranosrednjovjekovnih crkava posvećuje upravo Mariji (T. 1.24).¹⁰¹ Tada je sv. Marija u kombinaciji sa sv. Stjepanom titular vladarskih crkvi, što na šibensko-kninskom prostoru potvrđuje crkva sv. Marije i Stjepana u Biskupiji (T. 4.3), koja se često naziva mauzolejom hrvatskih kraljeva,¹⁰² a u prilog tomu ide crkva iste posvete u Solinu.¹⁰³ Također, u Ninu se javlja primjer gdje se u sklopu crkve sv. Marije gradi samostanski kompleks sv. Marcele (T. 4.14), gdje je posveta samostana sv. Marcelli (T. 1.23) vjerojatno posljedica franačkih utjecaja.¹⁰⁴

Kako je već spomenuto, među najranije posvete ubrajaju se i one božanskih osoba. Na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju se jedino posvete sv. Trojstvu (T. 1.35). U ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju na obuhvatnom prostoru nalaze se četiri lokaliteta s navedenom posvetom (Slika 1. i 2.). Od četiriju lokaliteta, dva pripadaju ranokršćanskom razdoblju, a riječ je o crkvi sv. Trojstva (kasnije sv. Asel) u Ninu (T. 2.11) i crkvi sv. Trojice nedaleko Tribnja – Šibuljine (T. 2.22).¹⁰⁵ Crkva u Ninu izvrstan je primjer kako lokaliteti koji prate kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja ne moraju nužno i zadržati raniji titular. Pri tome se zapravo govori o još jednom problemu promatranja hagiografskih podataka u kontekstu nasljeđivanja titulara u nedostatku potrebnih pisanih izvora i materijalnih ostataka.¹⁰⁶ Kao dokaz ranoga širenja toga kulta na prostoru sjeverne Dalmacije može se također uzeti crkva u Ninu, koja je podignuta najvjerojatnije u 6. stoljeću, a prethodi joj maleni oratorij iz 4. ili početka 5. stoljeća.¹⁰⁷ S obzirom na to da se sv. Trojstvo smatra simbolom i temeljem kršćanstva, nije čudno kako se crkve s tom posvetom javljaju već od 5. stoljeća te kako se kult razvija i u ranom srednjem vijeku, čemu svjedoči crkva sv. Trojstva (kasnije Donat) u Zadru (T. 4.36) i crkva u Biskupiji čiji se titular pretpostavlja na temelju današnje pravoslavne crkve sv. Trojice (T. 4.4).¹⁰⁸ Ono što je zanimljivo kod te posvete jest činjenica kako se često javlja na lokalitetima s naglašenom pretkršćanskom tradicijom. Tema nastajanja određenih posveta, kao posljedica zamjene pretkršćanske tradicije na mjestima gdje se ona dosta dugo zadržala,

¹⁰⁰ T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 404; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 70-71; A. UGLEŠIĆ, 2002, 110, 112; M. ZORNIJA, 2016, 52; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 39.

¹⁰¹ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1998, 183; B. MIGOTTI, 1992a, 236..

¹⁰² N. JAKŠIĆ, 2000e, 198-199; A. MILOŠEVIĆ, 2002, 7-30.

¹⁰³ Više o crkvi u Ž. RAPANIĆ, D. JELOVINA, 1968-1969, 107-135.

¹⁰⁴ Z. STRIKA 2011, 5-6, 12-14; Z. STRIKA, 2017, 73-76.

¹⁰⁵ B. MIGOTTI, 1988, 145

¹⁰⁶ B. MIGOTTI, 1988, 134, 136; B. MIGOTTI, 1996, 189-190, 192-193.

¹⁰⁷ M. KOLEGA, 2014, 20.

¹⁰⁸ B. MIGOTTI, 1996, 229.

već je prethodno objašnjena, te se ovim putem neće dublje ulaziti u tu problematiku. Tako se u Ninu i Zadru nalazio hram posvećen Kapitolijskoj trijadi, a kasnije je u njihovoj blizini izgrađena crkva sv. Trojice (T. 2.11, T. 4.36).¹⁰⁹ Shodno tomu, zanimljivo je kako će kasnije rimsku trijadu u Ninu zamijeniti ninska trijada, odnosno štovanje sv. Asela, sv. Ambroza i sv. Marcele, a upravo će posveta sv. Aselu zamijeniti onu sv. Trojstva.¹¹⁰

Nije teško zapaziti da je velik broj ranokršćanskih crkava na prostoru sjeverne Dalmacije posvećeno apostolima. U prvom redu riječ je o sv. Petru (T. 1.29), kojemu je na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju posvećeno ukupno 12 crkava (Slika 1. i 2.), od kojih tri lokaliteta svjedoče kontinuitetu iz ranokršćanskog razdoblja (T. 1.29). Već je prethodno spomenut lokalitet Grebaštica – Sv. Marija i Sv. Petar (T. 3.8), gdje se posveta tom svecu javlja u kombinaciji s posvetom sv. Mariji. Uz sv. Petra često se javlja i posveta sv. Pavlu (T. 1.28). Takva je situacija na prostoru sjeverne Dalmacije zasvjedočena na ranokršćanskom lokalitetu Biočić – Čakljine/Sv. Petar i Pavao (T. 2.1) i ranosrednjovjekovnom lokalitetu Žerava – Crkvina (T. 5.16). Ti su lokaliteti ujedino i jedini koji svjedoče posveti sv. Pavlu na obuhvatnom prostoru ovoga rada (Slika 1. i 3.). Unatoč tomu, crkve su se diljem svijeta često posvećivale sv. Petru i Pavlu kao svecima koji se smatraju utemeljiteljima kršćanske crkve u Rimu.¹¹¹

U prvim se razdobljima kršćanstva često uz posvete crkava općim naslovnici, kao što su sv. Marija ili Krist, javljala i posveta apostolima ili mučenicima, što objašnjava prethodno spomenute lokalitete s takvim primjerima.¹¹² Kult sv. Petra, ali i Pavla, širi se već u 4. stoljeću, a ranokršćanske crkve na prostoru sjeverne Dalmacije posvećene sv. Petru datiraju u razdoblje od 5. do 6. stoljeća, s time da je kod bazilike Sv. Petra u Zadru utvrđen oratorij iz 4. stoljeća (T. 2.26).¹¹³ Iako se najčešće smatraju naslovnici Zapadnog kulturnoga kruga, kod posveta sv. Petru ne smije se zaboraviti činjenica kako je on, prije nego što je ustanovio crkvu u Rimu, isto napravio u Antiohiji. Upravo iz tog razloga Migotti navodi kako se širenje kulta tog sveca u prvim stoljećima kršćanstva možda može pripisati orijentalnim utjecajima.¹¹⁴ Na to da je taj svetac bio izuzetno štovan upućuje i činjenica kako je upravo njemu posvećena ranokršćanska bazilika na nekadašnjem rimskom forumu u Zadru (T. 2.26), a iz Zadra se kult vjerojatno

¹⁰⁹ B. MIGOTTI, 1992a, 227; Z. STRIKA, 2017, 70.

¹¹⁰ Z. STRIKA, 2017, 70.

¹¹¹ M. GRGIĆ, 1979h, 454; M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ 1986, 293; B. MIGOTTI, 1996, 226; B. MIGOTTI, 1988, 139; M. ZORIĆ 2001, 66.

¹¹² B. MIGOTTI, 1988, 145.

¹¹³ A. UGLEŠIĆ, 2002, 12

¹¹⁴ B. MIGOTTI 1988, 140.

proširio ostatkom sjeverne Dalmacije. U prilog takvoj pretpostavci išla bi najranija datacija spomenutog lokaliteta odnosno oratorija biskupskog kompleksa, u 4. stoljeće. Shodno prethodnomu, valja naglasiti kako to ne mora nužno biti starost same posvete sv. Petru, već je riječ o lokalitetu koji je predstavljao početak razvoja kršćanstva na zadarskom prostoru. Osim toga, važnosti ovog sveca svjedoči i velik broj crkava koje nose njegovu posvetu u ranosrednjovjekovnom razdoblju.¹¹⁵

Prije nego što se spomenu i ostali apostoli, među najbrojnije posvete ranokršćanskoga razdoblja ubraja se ona sv. Ivanu Krstitelju. Pojava posveta tomu svecu može se promatrati kroz njegovu sadržajnu prirodu, odnosno legendu o krštenju Krista koje je izvršio spomenuti svetac. Osim toga, smatralo se kako mu se grob nalazi u Sebasti, gdje se štovao već od 4. stoljeća.¹¹⁶ Prema tome, crkve mu se diljem svijeta posvećuju još od 4. stoljeća, vjerojatno kao posljedica štovanja njegova prethodno spomenuta groba, a kasnije je često bio naslovnikom benediktinskih crkava kao simbol njihova misionarenja.¹¹⁷ Taj svetac je uz sv. Mariju najštovaniji svetac na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju, a nesumnjivo i šire. Njemu je posvećen velik broj krstioničkih crkava, kao i samih krstionica. Na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju posvećeno mu je deset crkava (Slika 1. i 2.), od kojih tri bilježe kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja. Prema tomu, taj svetac i prorok stoji uz bok sv. Mariji.¹¹⁸ Ranom dolasku kulta sv. Ivana Krstitelja na ove prostore, kao i preživljavanju istog u kasnijem ranosrednjovjekovnom razdoblju, svjedoče crkve na zadarskom području, prije svega Sv. Ivan na Relji (T. 2.31, T. 4.40) i Sv. Ivan Krstitelj u Mulinama na Ugljanu (T. 2.10, T. 4.11). Nastanak obaju crkava stavlja se u 5. stoljeće.¹¹⁹

Zanimljivo je kako se posveta sv. Ivanu Krstitelju često poistovjećuje s posvetom sv. Ivanu Evanđelistu (T. 1.11, T. 1.12). Već je u prethodnim poglavljima navedeno kako se sjećanje na određenog sveca ponekad gubi, što za posljedicu ima poistovjećivanje dvaju različitih svetaca. Oba epiteta koja stoje uz ime Ivan služe kako bi se sveci razlikovali, no protok vremena u svemu napravi svoje, pa tako i kod posveta. Na prostoru sjeverne Dalmacije takav se slučaj možda može zabilježiti na jednom lokalitetu sa zadarskog područja. Riječ je o lokalitetu Gruh/Sv. Ivan u Salima na Dugom otoku (T. 2.18). Naime, za sada nije poznato kojem je od navedenih dvaju

¹¹⁵ P. VEŽIĆ, 2013a, 7; A. UGLEŠIĆ, 2002, 12, 14.

¹¹⁶ E. L. LIVINGSTONE, T. L. CROSS, 1997, 888; B. MIGOTTI, 1988, 140.

¹¹⁷ B. FUČIĆ, 1979b, 282; B. MIGOTTI 1996, 220.

¹¹⁸ B. MIGOTTI, 1988, 140.

¹¹⁹ A. JORDAN-KNEŽEVIĆ, 2010, 132-134; A. UGLEŠIĆ, 2002, 27-30, 86-92.

svetaca posvećena ta crkva. Prema navedenoj situaciji na prostoru sjeverne Dalmacije, odnosno velikom broju lokaliteta s posvetama sv. Ivanu Krstitelju, možda bi se moglo zaključiti da je i ovdje riječ o istoj posveti. Unatoč tomu, dok se daljnjim istraživanjima takva tvrdnja ne pokaže istinitom, obje mogućnosti treba ostaviti otvorenima.¹²⁰

Veći broj crkava na prostoru sjeverne Dalmacije posvećen je sv. Andriji (T. 1.3). Tomu je svecu u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju posvećeno ukupno 6 crkava (Slika 1. i 2.), od kojih su dvije lokaliteti koji broje kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja (T. 1.3). Lokaliteti s kontinuitetom svjedoče kako se kult sv. Andrije nastavlja i u ranosrednjovjekovnom razdoblju. Iako se on smatra začetnikom crkve u Konstantinopolu, Migotti smatra kako se popularnost toga titulara može tražiti u sadržajnim okvirima kao i kod sv. Ivana Krstitelja, a takva su mišljenja i ostali autori. Naime, riječ je o svecu zaštitniku mora i ribara, te se kao takav često javlja u primorskim mjestima.¹²¹ Takvo razmišljanje potvrđuju i lokaliteti na obuhvaćenom prostoru ovoga rada. Naime, sv. Andriji su posvećene crkvice sv. Andrije na Vrgadi (T. 2.25, T. 4.29), crkva sv. Andrije u Zatonu (T. 2.33, T. 4.41) te pretpostavljene ranokršćanske crkve sv. Andrija na Ugljanu (T. 3.16) i Garska Crikva na otoku Molatu (T. 3.5). Ne može se ne zapaziti kako su sve crkve ili uz obalu ili na otocima. Sve crkve na prostoru sjeverne Dalmacije posvećene tomu svecu datiraju se u 6. stoljeće, što potvrđuje kako se na ovom prostoru posvete sv. Andriji javljaju za vrijeme Justinijana, unatoč tomu što mu se posvete u svijetu javljaju i ranije.¹²² Osim toga, na Vrgadi i Ugljanu nalazile su se ranobizantske utvrde. U tom je razdoblju posveta tom svecu nesumnjivo imala i političku konotaciju širenja bizantskog utjecaja na dalmatinske otoke.¹²³

Kao svetac čija se posveta često spominje u kontekstu sadržajne prirode, navodi se i sv. Nikola (T. 1.27). Na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju ovome svecu posvećeno ukupno je pet lokaliteta (Slika 1. i 3.), s time da se na dva lokaliteta prati kontinuitet iz ranokršćanskog razdoblja. Naime, sv. Nikola se, isto kao i sv. Andrija, smatra zaštitnikom mornara i putnika, zbog čega su mu crkve često podignute na priobalnim ili otočkim mjestima. U prilog takvoj tvrdnji idu i lokaliteti na prostoru sjeverne Dalmacije, gdje su sve crkve, izuzev one u Bičinama (T. 2.15), smještene na otocima.¹²⁴ U tom

¹²⁰ B. MIGOTTI, 1996, 220.

¹²¹ I. BABIĆ, 1997, 206-207; M. DOMIJAN, 1983, 136; B. MIGOTTI, 1988, 140; B. MIGOTTI, 1996, 215-216; Z. STRIKA, 2017, 68, 217.

¹²² B. MIGOTTI, 1996, 215-216; M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1986, 271-272.

¹²³ M. DOMIJAN, 1983, 123; I. GOLDSTEIN, 1992, 49; S. SORIĆ, 2012, 85; A. UGLEŠIĆ, 2002, 97, 99-100; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

¹²⁴ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1998, 182.

kontekstu, zanimljivo je primijetiti da se upravo crkva na mjestu Bičina datira u razdoblje 5. do 6. stoljeća, dok se ostale smještaju u 6. stoljeće. S obzirom na navedeno, lokalitet Polača – Bičina možda upućuje na raniji dolazak kulta sv. Nikole na naše prostore. Inače se smatra da se kult toga sveca na Zapadu proširio tek od 6. stoljeća. Buduća će istraživanja zasigurno dati odgovarajući odgovor.¹²⁵

Nakon kratkog osvrt na posvete svecima koje su najčešće sadržajne prirode, valja se vratiti na posvete apostolima. Osim sv. Petra i sv. Andrije na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju se i posvete sv. Jakovu (T. 1.14), sv. Tomi (T. 1.34) i sv. Bartolomeju (T. 1.6.). Tako se posveta sv. Jakovu javlja na jednom pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu, a riječ je o crkvi sv. Jakova u Zukvama (Vrsi) (T. 3.30). Posvete tomu svecu često se smatraju isključivo srednjovjekovnim, a zaštitnik je hodočasnika i prati ga titula vojničkog sveca. Navedeni lokalitet možda se može uzeti kao dokaz kako su se sv. Jakovu crkve posvećivale i ranije, no takvu pretpostavku treba gledati s oprezom, jer se ne smije zanemariti kako je riječ o pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu.¹²⁶ Nadalje, crkva s posvetom sv. Tomi nalazi se u Zadru (T. 2.30, T. 4.34). S obzirom na to da se ta crkva datira u razdoblje 5. stoljeća, riječ je o kultu koji se rano javlja na prostoru sjeverne Dalmacije. Zanimljivo je kako je navedeni lokalitet jedini s posvetom tom svecu, a ujedino daje podatke o tome kako se kult nastavio štovati i u ranom srednjem vijeku (Slika 1. i 2.).¹²⁷ Teško je zaključiti nešto više o navedenim dvjema posvetama na temelju malog broja lokaliteta na kojima su one prisutne. Kod sv. Tome zasigurno se govori o ranom širenju njegova štovanja na prostoru Dalmacije, no kada se govori o posveti sv. Jakovu, takve zaključke treba donositi s oprezom, posebice zato što se ona javlja na pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu. U pogledu štovanja tih svetaca daljnja će istraživanja, vjerujemo, dati detaljnije odgovore. Također, zanimljiva je pretpostavka koju je iznijela Migotti navodeći kako se i kasnije posvete crkve sv. Tome, odnosno sv. *Silvestar* i sv. *Križ*, mogu odnositi na ranokršćansko razdoblje. Nažalost, takav je zaključak vrlo teško potvrditi kroz ovaj rad, posebice zato što se ovi titulari ne javljaju ni na jednom drugom ranokršćanskom lokalitetu. Baš naprotiv, posveta sv. Križu na obuhvaćenom prostoru rada javlja se tek u ranom srednjem vijeku.¹²⁸

Naposljetku, kada se govori o posvetama apostolima, na prostoru sjeverne Dalmacije javlja se i posveta sv. Bartolomeju (T. 1.6). Posveta tom svecu na prostoru sjeverne Dalmacije javlja

¹²⁵ B. MIGOTTI, 1996, 226.

¹²⁶ B. MIGOTTI, 1996, 221.

¹²⁷ B. MIGOTTI, 1996, 229.

¹²⁸ B. MIGOTTI, 1988, 193.

se na pet lokaliteta (Slika 1. i 2.), od kojih dva prate kontinuitet iz ranoga kršćanstva u rani srednji vijek (T. 1.6). Štovanje sv. Bartolomeja Budak stavlja u razdoblje ranog srednjega vijeka, odnosno navodi kako je njegov kult na naše prostore došao u 9. stoljeću iz Beneventa posredstvom benediktinaca. U tom se kontekstu navodi i pretpostavka kako se na taj titular može gledati kao vladarsku opciju, ne samo na hrvatskom prostoru, već i šire.¹²⁹ Kasnije se na Budakov članak osvrnuo i Jakšić, navodeći svoje razmišljanje o postavljenoj problematici.¹³⁰ Kako bi barem pokušao odgovoriti na postavljena pitanja, Budak navodi nekolicinu lokaliteta s posvetama tom svecu, od kojih dio uključuje i samostan sv. Bartolomeja u Kninu, zatim Sv. Bartolomej u Dubrovniku i Sv. Bartolomej u Galovcu, a govori i o toponimima poput Bartulovštine nedaleko od Šibenika.¹³¹ Jakšić, s druge strane, pokušava pronaći poveznicu između pitanja vladarske opcije i lokaliteta Galovac – Crkvina, pa nastoji kroz arheološke nalaze, poput pronađenog sarkofaga, dati određeni odgovor. Osim toga, on navodi i primjer kapele sv. Bartolomeja uz nekadašnju palaču Karla Velikog u Paderbornu.¹³² Kao što su oba autora zaključila, ta tema čeka svoje svjetlo u budućim istraživanjima. Ovaj rad zbog svoje prirode ne može dati odgovor na pitanja postavljena u navedenim člancima, no može poslužiti kako bi se čitatelja podsjetilo na brojne mogućnosti koje zajednička suradnja hagiografije i arheologije može donijeti. Također, ne smije se zanemariti činjenica da se titular sv. Bartolomeja na prostoru sjeverne Dalmacije može pronaći na dvama lokalitetima koja svjedoče kontinuitet iz ranokršćanskoga razdoblja, pa samim time možda upućuje na to da je posveta sv. Bartolomeju na te prostore mogla doći i prije ranog srednjega vijeka. Naime, kult se toga sveca na Zapad širi još u 6. stoljeću, stoga i ta mogućnost može ostati otvorena. Teško se išta više može reći o širenju kulta sv. Bartolomeja na prostor sjeverne Dalmacije. Jedino će daljnja istraživanja lokaliteta u Galovcu (T. 2.6, T. 4.6) i Piramatovcima (T. 2.14, T. 4.19) možda donijeti više informacija o njihovim posvetama, budući da je posveta sv. Bartolomeju na obama lokalitetima pretpostavljena na temelju njihovih ranosrednjovjekovnih faza. Prema tome, pretpostavka se o pojavi kulta toga sveca u ranokršćanskom razdoblju na obuhvatnom prostoru ovoga rada, ali i šire, valja gledati s oprezom.¹³³

Osim onih apostolima, na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju se i posvete mučenicima, prorocima, evanđelistu Luki, povijesnim osobama, ali i kršćanskim simbolima. Najbrojnije su,

¹²⁹ N. BUDAK, 1999, 246.

¹³⁰ N. JAKŠIĆ 2000a, 45-47.

¹³¹ N. BUDAK, 1999, 242-243.

¹³² N. JAKŠIĆ 2000a, 46.

¹³³ B. MIGOTTI 1996, 217;

naravno, posvete mučenicima. Već je u prethodnim poglavljima navedeno kako se posvete mučenicima, u vidu zapisivanja njihova života i mučeništva, javljaju nedugo nakon njihove smrti, dakle, shodno tomu, na samim počecima kršćanstva.¹³⁴ One, naravno, nastavljaju svoj vijek u kasnijim razdobljima srednjega vijeka. To je razdoblje kada se predaje nerijetko uljepšavaju, ovisno o potrebama određenog razdoblja. Ono bitno u takvom slučaju pravilno je čitanje određenih hagiografskih izvora. Upravo je čitanje, odnosno nepoznavanje izvora od strane autorice ovoga rada, predstavljalo veliku prepreku i otežavalo izradu samoga rada. No, kako se ne bi nepotrebno skretalo s teme, valja se vratiti titularima na prostoru sjeverne Dalmacije.¹³⁵

Na zadarskom je području zabilježena jedina posveta sv. Jeleni (T. 1.15) na prostoru sjeverne Dalmacije, a riječ je o lokalitetu Garška crkva/Sv. Jelena nedaleko od Veloga Rata na Dugom otoku (T. 3.26). Navedena crkva pretpostavljeni je ranokršćanski lokalitet, čiji je titular određen na temelju toponima *sv. Jelena*.¹³⁶ Titular sv. Jelene odnosi se zapravo na sv. Helenu, majku cara Konstantina, kojoj je on prema legendi dao sagraditi nekoliko crkava i samostana. Popularno se naziva i sv. Jelena Križarica, zbog predaje prema kojoj joj se pripisuje pronalazak sv. Križa na kojem je razapet Isus Krist.¹³⁷ Kada se kult sv. Jelene proširio na prostor Dalmacije, teško je ustanoviti, pogotovo na temelju jednog pretpostavljenog ranokršćanskog lokaliteta na prostoru sjeverne Dalmacije. Nalazi na lokalitetu upućuju na ranobizantsko razdoblje crkve, pa se možda, s izrazito velikim oprezom, unutar tog vremenskog okvira može promatrati i dolazak te posvete na naše prostore. Istraživanje navedenog lokaliteta zasigurno bi pomoglo boljoj dataciji same crkve, a možda bi pružilo informacije i o samom titularu.¹³⁸

U prethodnim redcima spomenut je sv. Ivan Krstitelj, koji se, između ostaloga, smatrao i zadnjim starozavjetnim prorokom.¹³⁹ Osim Ivana Krstitelja na lokalitetu Danilo – Stari Šematorij (T. 2.5) javlja se posveta starozavjetnom proroku Danijelu (T. 1.8). Problematiku oko štovanja starozavjetnih osoba objašnjava Migotti, navodeći kako se njihov kult na prostoru Italije proširio tek u 6. stoljeću, dok se na Istoku javlja ranije. Ista autorica ostavlja mogućnost kako se kult na naše prostore mogao proširiti izravno s Istoka preko židovskih kolonija u Saloni.¹⁴⁰ Možda lokalitet Stari Šematorij, u tom kontekstu, može opravdati navedenu tvrdnju

¹³⁴ B. MIGOTTI, 1996, 191.

¹³⁵ Z. STRIKA, 2011, 7; T. VEDRIŠ, 2008b, 39-41.

¹³⁶ A. UGLEŠIĆ, 2002, 100; A. UGLEŠIĆ, M. PARICA, 2013, 148.

¹³⁷ M. GRGIĆ, 1979h, 296; B. MIGOTTI, 1996, 219.

¹³⁸ A. UGLEŠIĆ 2002, 102.

¹³⁹ B. FUČIĆ, 1979b, 281.

¹⁴⁰ B. MIGOTTI, 1988, 145.

o orijentalnom utjecaju dolaska kulta sv. Danijela na naše prostore, s obzirom na to kako se najranije gradnje na tom lokalitetu datiraju u kraj 4. i početak 5. stoljeća (T. 2.5), a ujedino poslužiti i kao dokaz utjecaja Salone na šibensko-kninsko područje u prvim razdobljima razvoja kršćanstva.¹⁴¹ Pri tome valja naglasiti kako se titular pretpostavlja na temelju današnje crkve sv. Danijela u Danilu, kao i na temelju toponima *Danilo*. Takvi, možda brzopleti, zaključci sigurno ne donose brojne odgovore, ali barem otvaraju mjesto novim razmišljanjima.¹⁴² Prije prelaska na posvete mučenicima, koje zauzimaju veliki broj titulara na prostoru sjeverne Dalmacije (Slika 1. i 2.), osvrnut će se i na lokalitet Crkvina u Čuhu kod mjesta Sali na Dugom otoku, gdje je crkva vjerojatno posvećena sv. Luki (T. 2.4). Riječ je o jedinom lokalitetu na kojem je prisutna posveta sv. Luki, evanđelistu (T. 1.22), na prostoru sjeverne Dalmacije. Zanimljivo je da se posvete ovome svecu ne javljaju na predromaničkim lokalitetima. Prema Migotti, štovanje sv. Luke na naše se prostore proširilo zbog predaje koja spominje Lukino misionarenje Dalmacijom u razdoblju 6. stoljeća.¹⁴³ S obzirom na današnje stanje, još se uvijek ne može točno odrediti razdoblje nastanka spomenute crkve, a lokalitet će vjerojatno biti istraživan u budućnosti, za kada je bolje ostaviti pretpostavke i zaključke. Unatoč tomu, hagianim sv. *Luka* u vidu naziva Sukavac te arheološki nalazi upućuju na ranokršćansko razdoblje nastanka lokaliteta.¹⁴⁴

Velik broj crkava na prostoru Dalmacije posvećen je mučenicima. Zanimljivo je primijetiti kako Zadar i njegova okolica nemaju svoje vlastite lokalne mučenike, kao što Salona ima sv. Dujma i druge, već se štiju strani. Ta se činjenica ne odnosi samo na štovanje kroz podizanje najstarijih ranokršćanskih crkava posvećenih ovim svecima, već i kroz zaštitnike, odnosno patrone grada Zadra. Pri tome Petrović vidi tijesne odnose Zadra i talijanskih gradova Akvileje i Ravene.¹⁴⁵ Na veze Zadra i Akvileje osvrnuo se i Granić iznoseći pretpostavku kako se njihov odnos osnažio nakon pada Salone.¹⁴⁶ Naime, svi su zaštitnici Zadra strani mučenici, i to oni akvilejskog kruga, a nekima od njih uopće nisu podignute crkve. O tome je već bilo riječi u prethodnim poglavljima, u kontekstu samih posveta i oblika u kojima se one mogu pronaći.¹⁴⁷ Na prostoru sjeverne Dalmacije titular sv. Stjepana (T. 1.33) javlja se na 6 lokaliteta, od kojih samo crkva sv. Stjepana u Zadru bilježi kontinuitet u kasnije ranosrednjovjekovno razdoblje

¹⁴¹ A. UGLEŠIĆ, 2018, 43-45.

¹⁴² T. BRAJKOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, E. PODRUG, 2013, 118.

¹⁴³ B. MIGOTTI, 1988, 140;

¹⁴⁴ A. UGLEŠIĆ, J. ŠUĆUR, 2018, 1-8.

¹⁴⁵ I. PETROVIĆ, 2000, 324-325.

¹⁴⁶ M. GRANIĆ, 1990, 155.

¹⁴⁷ B. MIGOTTI, 1996, 190

(Slika 1. i 2.). Prema provedenoj analizi ostavlja se dojam kako je taj mučenik na prostoru sjeverne Dalmacije veću popularnost stekao u razdoblju ranoga srednjeg vijeka. Tada se, ako se uzme u obzir kako se i na Otresu kod Bribira (T. 4.16) uz sv. Stjepana i ostale posvete javlja i ona sv. Mariji, zapravo govori o trima lokalitetima na kojima se posveta sv. Stjepanu javlja u „paru“ s posvetom sv. Mariji (T. 1.33). Može li se i ondje govoriti o titularu kao vladarskoj opciji nije još pametno raspravljati, ali svakako treba ponovo uputiti čitatelja na tu mogućnost, posebice zato što lokalitet Biskupija – Crkvina (T. 4.3), na kojemu se javljaju spomenute posvete, autori često nazivaju mauzolejom vladarske obitelji.¹⁴⁸ Unatoč popularnosti u srednjem vijeku, ne smije se zanemariti da je štovanje ovoga sveca, mučenika, zabilježeno prvi put u 5. stoljeću s crkvom sv. Stjepana u Zadru koja stoji još i danas (T. 2.29, T. 4.33). Teško je odgovoriti kojim je putem štovanje došlo na zadarski prostor, no možda je Migotti bila na tragu odgovora kada je spomenula kako se kult sv. Stjepana na Zapadu proširio afričkim utjecajima. Prema tome, kult sv. Stjepana na naše se prostore proširio utjecajem Zapada, nedugo nakon premještanja njegovih relikvija iz Palestine u Rim u 5. stoljeću, o čemu svjedoči crkva u Zadru.¹⁴⁹ Posveta mučenici sv. Barbari (T. 1.5) javlja se na trima lokalitetima, a kod Sv. Barbare u Privlaci (T. 3.17, T. 5.7) možda se može pretpostaviti i predromanička faza lokaliteta. Kult te svete, zaštitnice vojske, na Istoku se širi već u 4. stoljeću, dok na Zapadu veliku popularnost doživljava u 8. stoljeću.¹⁵⁰ Moguće je kako se na prostoru sjeverne Dalmacije počela štovati u 6. stoljeću, izravnim vezama s Konstantinopolom, kada joj car Justinijan onamo prenosi relikvije iz Egipta. Zanimljivo je kako su sva tri lokaliteta zapravo pretpostavljeni lokaliteti, zbog čega bi se sve pretpostavke i zaključci trebali donositi s velikim oprezom.¹⁵¹

Na prostoru sjeverne Dalmacije posveta sv. Ceciliji (T. 1.7) javlja se na dvama lokalitetima, oba na šibensko-kninskom području (Slika 1. i 2.). Prvi lokalitet, Siverić – Sv. Cecilija (T. 2.19), ranokršćanski je lokalitet kojemu je titular pretpostavljen na temelju imena brda Cecela. Datira se u razdoblje 5. do 6. stoljeća, što se može uzeti u obzir kod promatranja starosti titulara na našim prostorima. Vjerojatno je štovanje njezina kulta došlo pod utjecajem Rima u 6. stoljeću, kada ono doživljava pravi zamah.¹⁵² Da se njezino štovanje nastavilo u ranom srednjem vijeku, svjedoči lokalitet Sv. Cecilija, Stupovi u Biskupiji (T. 4.2), gdje je pronađen ulomak s natpisom koji spominje njezino ime.¹⁵³ Posveta sv. Lovri (T. 1.21), baš kao i posveta sv. Ceciliji, također

¹⁴⁸ N. JAKŠIĆ, 2000e, 198-199; A. MILOŠEVIĆ, 2002, 7-30.

¹⁴⁹ B. MIGOTTI, 1988, 143-144; B. MIGOTTI, 1996, 228.

¹⁵⁰ M. DRAGIĆ, 2015, 145; B. MIGOTTI, 1996, 217.

¹⁵¹ G. D. GORDINI, 1998b, 760-765.

¹⁵² B. MIGOTTI, 1988, 150; B. MIGOTTI, 1996, 218.

¹⁵³ S. GUNJAČA, 1956, 124; M. JURKOVIĆ, 2000b, 242.

se može pronaći jedino na šibensko-kninskom prostoru (Slika 1. i 2.). Javlja se na lokalitetu Grušine, Sv. Lovre u šibenskom Donjem polju (T. 3.23, T. 4.25). Riječ je o pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu koji je sigurno postojao u razdoblju predromanike. Zanimljivo je kako se upravo sv. Lovre smatra jednim od najštovanijih svetaca ranokršćanskoga razdoblja, no na prostoru sjeverne Dalmacije bilježi se samo jedan lokalitet, i to pretpostavljeni. Kult ovoga sveca Zapadom se širi već od 4. stoljeća, a vjerojatno je i na naše prostore došao pod utjecajem Zapada. Kada se to točno dogodilo, za sada je teško odgovoriti, no moguće je da je riječ o razdoblju 6. stoljeća, kada je taj svetac postao popularan izvan grada Rima.¹⁵⁴

Zanimljiva je prisutnost posvete sv. Pelegrinu (T. 1.30) na prostoru sjeverne Dalmacije. Crkva posvećena tomu svecu dugo je bila smatrana isključivo predromaničkom, sve dok na njezinu potencijalnu ranokršćansku fazu nije upozorio Uglešić, navodeći između ostaloga i posvetu sv. Pelegrinu kao jedan od pokazatelja ranokršćanskoga sloja. Riječ je o crkvi sv. Pelegrina na Dugom otoku (T. 3.20, T. 4.24), zanimljivoj maloj crkvi čije će istraživanje puno toga osvijetliti, a između ostaloga i pomoći pri odgovoru na pitanje može li titular uputiti na određenu fazu nekog lokaliteta.¹⁵⁵ Isto je tako zanimljiva i crkva sv. Viktora na Telašćici (T. 2.21, T. 4.27). To je ujedino i jedini lokalitet s posvetom sv. Viktoru (T. 1.36) u obuhvaćenom razdoblju na prostoru sjeverne Dalmacije (Slika 1. i 2.). Nekoliko je svetaca koji nose to ime, no ono što je sigurno jest da su svi štovani u ranokršćanskom razdoblju. Na prostoru Italije sv. Viktor, mučenik za vrijeme Dioklecijanovih progona, štuje se već od 4. i 5. stoljeća. Vjerojatno je s tih područja kult došao na naše prostore.¹⁵⁶

Na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom se razdoblju može pronaći i posveta sv. Kasijanu (T. 1.17). S obzirom na to da rezultati istraživanja lokaliteta u Sukošanu (T. 2.20) još uvijek nisu objavljeni, jako je teško donositi određene pretpostavke. Vjerojatno se taj svetac na našim prostorima počeo štovati nakon 5. stoljeća, ubrzo nakon što mu se kult proširio talijanskim gradovima Rimu, Raveni i Milanu.¹⁵⁷

Bizantski se utjecaj na zadarskom području može pratiti kroz posvete sv. Dimitriju (T. 1.9), sv. Hadrijanu (T. 1.10) i sv. Platonu (T. 1.31). Crkva sv. Dimitrija, čije samo ime upućuje na ranobizantsko razdoblje, nalazila se u Zadru (T. 3.27, T. 5.13). Njezin ranokršćanski sloj pretpostavlja se na temelju Bianchievih crteža, budući da je sama crkva izgorila u požaru u 18.

¹⁵⁴ N. CAMBI, 1976, 252; MIGOTTI, 1988, 144; B. MIGOTTI, 1996, 223.

¹⁵⁵ A. UGLEŠIĆ, 1993a, 160-161.

¹⁵⁶ A. UGLEŠIĆ, 1993a, 167-168.

¹⁵⁷ G. D. GORDINI, 1998c, 909-911.

stoljeću.¹⁵⁸ Prema ulomcima ciborija pronađenih nedaleko od mjesta gdje se pretpostavlja položaj toga lokaliteta, pretpostavlja se predromanička faza sv. Dimitrija.¹⁵⁹ Posveta sv. Hadrijanu na prostoru je sjeverne Dalmacije prisutna na lokalitetu Biograd na Moru – Bošana (T. 3.3).¹⁶⁰ Vjerojatno se posveta tomu svecu na naše prostore proširila bizantskim utjecajem u 6. stoljeću, no kako je ovdje riječ o pretpostavljenom ranokršćanskom lokalitetu, takav se zaključak mora gledati s oprezom.¹⁶¹ Još jedan, na ovim prostorima slabo zastupljen, titular u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju jest sv. *Platon* (T. 1.31). Crkva posvećena sv. Platonu nalazila se u Zadru (T. 3.28, T. 5.14), no ne zna se točno gdje se nalazila, a pretpostavka je da bi mogla biti ispod crkve sv. Dominika. Kult toga sveca vrlo se rano počeo širiti prostorom maloazijske Galacije, no na naše je prostore vjerojatno stigao tijekom 6. stoljeća kada mu se kult proširio sve do Konstantinopola.¹⁶²

Navedenim se svecima polagano ušlo u razdoblje 6. stoljeća. To je vrijeme Justinijana i njegove obnove Carstva, a u tom kontekstu često se spominju i određeni sveci koji su služili njegovoj propagandnoj svrsi. Neke od posveta pritom su ponovo oživljene, dok se neke često nazivaju titularima Justinijanova razdoblja. U prvu skupinu svetaca, odnosno skupinu ponovno oživljenih, zasigurno spada posveta sv. Mariji, koja se od 6. stoljeća počinje štovati kao zaštitnica vojske.¹⁶³ Za Justinijana popularan je već prije spomenuti sv. Andrija, koji je ovdje spomenut u kontekstu nastanka titulara na temelju zaštitničke titule samoga sveca.¹⁶⁴ U repertoar ovoga poznatoga bizantskoga cara ubraja se još nekoliko titulara. Prije svega, to je sv. Mihovil, zatim sv. Kuzma i Damjan te, naposljetku, i sv. Juraj. Sva četiri navedena sveca smatraju se vojničkim svecima što dodatno objašnjava Justinijanovu potrebu uporabe upravo gore navedenih posveta.¹⁶⁵ Posebno mjesto u promatranju odnosa titulara Justinijanova razdoblja imaju i brojne utvrde duž istočne jadranske obale, izgrađene s ciljem kontroliranja prometnih puteva. Te su utvrde najčešće imale i pripadajuću crkvu koja bi bila smještena unutar same utvrde ili u njenoj neposrednoj blizini. Njezina zadaća bila bi vezana uz utvrdu, ali su one vjerojatno služile i naseljima nastalim u njihovoj blizini. Više o odnosu ranobizantskih utvrda i crkava donijet će iduće poglavlje ovoga rada, zbog čega se ovdje neće dalje ulaziti u

¹⁵⁸ A. UGLEŠIĆ, 2002, 113.

¹⁵⁹ P. VEŽIĆ, M. LONČAR, 2009, 88-89.

¹⁶⁰ A. UGLEŠIĆ, 2002, 71.

¹⁶¹ B. MIGOTTI, 1996, 219.

¹⁶² A. UGLEŠIĆ, 2002, 27; C. FOSS, 1977, 34.

¹⁶³ B. MIGOTTI, 1988, 156-158.

¹⁶⁴ I. BABIĆ, 1997, 206-207; M. DOMIJAN, 1983, 136; B. MIGOTTI, 1988, 140; B. MIGOTTI, 1996, 215-216; Z. STRIKA, 2017, 68, 217.

¹⁶⁵ B. MIGOTTI, 1988, 157-158.

raspravu.¹⁶⁶ Nije loše ponoviti povezanost crkvenih i političkih pitanja u ranokršćanskom, a osobito i kasnije, u ranom srednjem vijeku. Tada su crkvena, ali i politička, često državna pitanja, bila usko povezana.¹⁶⁷

Od četiriju navedenih titulara, sv. je Mihovil (T. 1.26) najzastupljeniji na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju (Slika 1. i 2.). Štovanje sv. Mihovila na Zapad se širi još krajem 5. stoljeća. Na temelju provedene analize ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava sv. Mihovila, možda se može zaključiti kako su mu crkve na prostoru sjeverne Dalmacije posvećivane od 6. stoljeća. Treba uzeti u obzir kako velik broj ranokršćanskih crkava posvećenih tom svecu spada u pretpostavljene lokalitete. Njegova je popularnost izraženija u ranom srednjem vijeku (T. 1.26). Da posveta ovome svecu nije zaboravljena, i kasnije svjedoče srednjovjekovna Tvrđava sv. Mihovil u Šibeniku, kao i ona na otoku Ugljanu.¹⁶⁸ Zanimljivo je primijetiti kako se upravo ta posveta nalazi na onim lokalitetima gdje je kasnije posvjedočen kult sv. Martina. Zbog činjenice da se oko kulta sv. Martina autori do danas nisu usuglasili oko toga kada se i čijim posredstvom proširio na naše prostore, taj će svetac biti zasebno obrađen u nastavku. Također, to je razlog zašto sv. Martin nije naveden među Justinijanovim svecima. Vrlo vjerojatnom čini se pretpostavka koju je iznio Uglešić, govoreći kako je na lokalitetima Sv. Martin u Pidrasi (T. 2.17) i Sv. Martin nedaleko od Neviđana na Pašmanu (T. 3.11) ranokršćanski titular sv. Mihovila, kojemu su posvećene obližnje predromaničke crkve, u kasnijem razdoblju zamijenila posveta sv. Martinu. Takva je pretpostavka moguća uzme li se u obzir da se u oba slučajeva govori o vojničkim svecima, stoga ne bi bilo čudno naslutiti neku vrstu poistovjećivanja svetaca uzrokovanih franačkim utjecajima (T. 1.26, T. 1. 25).¹⁶⁹ Takvim bi zaključkom sv. Mihovil pripadao svecima koji su na dalmatinske prostore došli u ranokršćanskom razdoblju pod utjecajem Bizanta, a sv. Martin pod utjecajem Franaka, no teško se isto može smatrati ispravnim.¹⁷⁰ Po brojnosti lokaliteta s poznatim titularima, sv. Mihovila u stopu prati sv. Juraj (T. 1.16). Sv. Jurju su u ranokršćanskom razdoblju na prostoru sjeverne Dalmacije posvećene dvije crkve: pretpostavljena ranokršćanska crkva sv. Jurja iznad grada Paga (T. 3.13, T. 4.17) i crkva sv. Stošije u Puntamici (T. 2.32, T. 4.39). Obje crkve prate kontinuitet u kasnijem ranosrednjovjekovnom razdoblju.¹⁷¹ Osim tih dvaju lokaliteta s ranokršćanskim kontinuitetom,

¹⁶⁶ M. DOMIJAN, 1983, 123; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 111, 118; M. ZORNIJA, 2016, 58

¹⁶⁷ A. BADURINA, 2003, 305; B. MIGOTTI, 1988, 138, 145

¹⁶⁸ B. MIGOTTI, 1996, 226.

¹⁶⁹ A. UGLEŠIĆ, 2002, 56, 97.

¹⁷⁰ T. VEDRIŠ, 2009, 232-233.

¹⁷¹ I. PETRICIOLI, M. SUIĆ, 1955, 19; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 109.

ova se posveta javlja na još dvama lokalitetima u predromaničkom razdoblju. Riječ je o sv. Jurju u Škabrnji (T. 4.26) te Otresu kod Bribira (T. 4.16), na kojem se javlja uz još nekoliko posveta.¹⁷² Zbog svoje velike popularnosti kroz razdoblje srednjega vijeka, ovaj se svetac dugo smatrao isključivo srednjovjekovnim svecem. No, ako se uzmu u obzir navedeni ranokršćanski lokaliteti koji su vjerojatno nosili njegovu posvetu, dolazak kulta sv. Jurja na naše prostore može se tražiti i ranije. U prilog tomu išla bi i činjenica kako mu se na Zapadu crkve podižu već od 5. stoljeća.¹⁷³ U Justinijanovu razdoblju na prostoru sjeverne Dalmacije javlja se i posveta sv. Kuzmi i Damjanu (T. 1.20).¹⁷⁴ Zanimljiva je pretpostavka koju donosi Strika za lokalitet Ninski stanovi – Zidine (T. 3.12). Naime, on pretpostavlja kako je posveta sv. Kuzmi i Damjanu, braći liječnicima, tamo možda zamijenila pretkršćanski kult sv. Asklepija, boga liječništva i zdravlja.¹⁷⁵ Teško je za sada govoriti o takvoj pretpostavci, no svakako ne bi bio jedini primjer posvećivanja određenom svecu u kontekstu zamjene pretkršćanskog supstrata, o čemu je već bilo govora u prethodnim poglavljima.¹⁷⁶

Kratkim osvrtom na svece Justinijanova razdoblja polako dolazimo do početka ranog srednjeg vijeka na prostoru Dalmacije. Već je prije spomenuto kako padom Ravenskog Egzarhata polako opada i utjecaj Bizanta na prostore Dalmacije. S druge strane, na Zapadu jača nova sila, odnosno Franačka, koja će se pokazati važnom za daljnji kulturni, ali i politički razvitak novopridošlih Slavena, koji polako formiraju svoju državu na prostoru Dalmacije. Razdoblje početka 9. stoljeća obilježeno je bizantsko-franačkim ratom, koji je završio podjelom istočne obale Jadrana između Franačke i Bizanta.¹⁷⁷ Tako se prostor istočne obale Jadrana ponovno našao između Istoka i Zapada, a dolaskom Franaka na povijesnu scenu hrvatske povijesti javili su se i neki novi titulari, odnosno, proširili su se kultovi danas popularno nazvanog kruga franačkih svetaca. Oni su, između ostaloga, dokaz različitih političkih i crkvenih veza.¹⁷⁸ Već se kroz obradu titulara koji su se na prostoru sjeverne Dalmacije javili kroz ranokršćansko razdoblje jasno dalo do znanja kako se istim svecima crkve posvećuju i u kasnijim razdobljima. Zbog toga, spomenuti se sveci više neće spominjati, no valja naglasiti kako se njihovo štovanje nastavilo i kasnije (Slika 1. i 2.). U ovome dijelu poglavlja okrenut će

¹⁷² V. DELONGA, N. JAKŠIĆ, M. JURKOVIĆ, 2001, 79; N. JAKŠIĆ, 2000b, 24-26.

¹⁷³ B. MIGOTTI, 1996, 221; I. MUŽIĆ, 2011, 188.

¹⁷⁴ B. MIGOTTI, 1996, 222; Z. STRIKA, 2017, 68.

¹⁷⁵ Z. STRIKA, 2017, 68.

¹⁷⁶ A. BADURINA, 2003, 306; B. MIGOTTI, 1988, 143; B. MIGOTTI, 1992a, 226-229.

¹⁷⁷ N. BUDAK, 1997, 15, 21; N. BUDAK, 2008, 20.

¹⁷⁸ N. BUDAK, 2008, 21; T. VEDRIŠ, 2009, 241.

se isključivo svecima koji se na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju tek u srednjem vijeku, ili se bar tako može pretpostaviti.¹⁷⁹

Zanimljivo je kako se za dolazak posveta pojedinih svetaca na prostor Dalmacije autori još uvijek ne mogu odlučiti. Migotti navodi kako svece poput sv. Martina ne treba smatrati franačkim utjecajem, prije svega zato što su franački utjecaji, odnosno kršćanstvo, rezultat Justinijanova misionarenja u 6. stoljeću. No, unatoč takvoj tvrdnji i činjenici kako su se posvete ovom svecu diljem svijeta počele intenzivno javljati tijekom 6. stoljeća, to ne mora nužno značiti kako isto vrijedi i za prostor Dalmacije.¹⁸⁰ S obzirom na to da je problematika dolaska posvete sv. Martina i danas dosta aktualna, ovdje će riječi o štovanju sv. Martina poslužiti kao svojevrsni uvod u titulare ranoga srednjega vijeka na prostoru sjeverne Dalmacije.¹⁸¹ Naime, posveta sv. Martinu može se pretpostaviti na četirima ranokršćanskim i trima ranosrednjovjekovnim lokalitetima (Slika 1. i 2.). Pri tome, Sv. Martin u Pidrasi (T. 2.17, T. 4.22) i Sv. Martin u Lepurima (T. 2.9, T. 4.9) bilježe kontinuitet iz ranokršćanskoga razdoblja. Kod posvete sv. Martinu sve se češće postavlja pitanje njegova dolaska na naše prostore. Dugo se smatralo kako je riječ isključivo o svecu čije su štovanje na ove prostore proširili Franci, no sve se više širenje kulta spomenutoga sveca nastoji povezati s Justinijanovim razdobljem.¹⁸² Sva je mišljenja nastojao okupiti Vedriš, ujedno pokušavajući odgovoriti na pitanje podrijetla sv. Martina. S obzirom na to da priroda ovoga rada ne ostavlja mogućnost detaljnog proučavanja svih izvora i literature za sve navedene svece na prostoru sjeverne Dalmacije, autor se morao odlučiti za nekolicinu autora koji obuhvaćaju problematiku vezanu za temu rada, što se odnosi i na slučaj sv. Martina.¹⁸³ Obradeni lokaliteti upućuju na ranu pojavu kulta sv. Martina na ovim prostorima. Prema zatečenom stanju, može se pretpostaviti kako se svetac štuje od 6. stoljeća. Već je kod obrade sv. Mihovila spomenuta zanimljivu pretpostavka Uglešića, koji je uočio kako se kod lokaliteta Pidrasi – Sv. Martin (T. 2.17, T. 4.22) na temelju obližnje predromaničke crkvice sv. Mihovila može pretpostaviti da je crkva u ranokršćanskom razdoblju mogla biti posvećena sv. Mihovilu. Ista situacija se javlja i na lokalitetu Neviđane (otok Pašman) – Sv. Martin/Pod Crkvinu (T. 3.11).¹⁸⁴ S druge strane, tu je i lokalitet Sv. Martin u Lepurima (T. 2.9, T. 4.9), gdje se za ranokršćansku crkvu pretpostavlja posveta sv. Mariji.¹⁸⁵ U

¹⁷⁹ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1998, 183; B. MIGOTTI, 1992a, 236; T. VEDRIŠ, 2014a, 30.

¹⁸⁰ B. MIGOTTI, 1988, 157.

¹⁸¹ B. MIGOTTI, 1988, 157; T. VEDRIŠ, 2008a, 92-106; T. VEDRIŠ, 2009, 221-249.

¹⁸² N. JAKŠIĆ, 1993, 129-130; B. MIGOTTI, 1988, 157

¹⁸³ T. VEDRIŠ, 2008a, 92-106; T. VEDRIŠ, 2009, 221-249

¹⁸⁴ A. UGLEŠIĆ, 2002, 56, 97; T. VEDRIŠ, 2009, 231-233.

¹⁸⁵ V. DELONGA, 1997, 318, 322.

tom se kontekstu možda može primijetiti kako se sv. Martin u srednjem vijeku često javlja na lokalitetima kojima se u ranijem razdoblju pretpostavljaju posvete vojničkim svecima, budući da su i sv. Marija i sv. Mihovil nosili navedenu „titulu“ u Justinijanovu razdoblju. Možda odgovor na pitanje o dolasku posvete sv. Martinu na te prostore u 9. stoljeću posredstvom Franaka leži upravo u svojevrsnom sinkretizmu na temelju sadržajnog i opisnog konteksta svetaca, odnosno njihova epiteta vojničkoga sveca.¹⁸⁶ Sve u svemu, ostaju dva ranokršćanska lokaliteta: Ivinj – Sv. Martin (T. 2.7) i Sv. Martin na Viru (T. 2.23), čija će daljnja istraživanja vjerojatno dati svoj doprinos boljem rješavanju toga pitanja.¹⁸⁷ Prema svemu sudeći, pitanje dolaska kulta sv. Martina na naše prostore i dalje će ostati otvoreno. Dobar dio lokaliteta ide u prilog franačkim utjecajima na širenje kulta toga sveca na ove prostore, no teško je utvrditi je li kult sv. Martina tek tada došao na naše prostore ili su ga Franci ponovno oživjeli. Daljnja će istraživanja, vjerujemo, dati mnogo bolje odgovore.¹⁸⁸

Ovim se kratkim osvrtom na problematiku vezanu uz posvetu sv. Martinu ušlo u ranosrednjovjekovno razdoblje. Osim većine posveta koje su se na tim prostorima javile već u ranokršćanskom razdoblju, a kasnije ponovo oživjele ili naslijedile u srednjem vijeku, na prostoru sjeverne Dalmacije u ranom se srednjem vijeku javljaju i neki novi titulari. Tako se javlja posveta sv. Anastaziji (T. 1.2); veliku važnost uživa sv. Krševan (T. 1.19), u Ninu veliko značenje dobivaju sv. Anselmo (T. 1.4) i sv. Ambroz (T. 1.1), u Zadru se gradi crkva sv. Vida (T. 1.36) koja pokazuje izrazitu sličnost crkvi posvećenoj sv. Križu (T.1.19) u Ninu, a na šibensko-kninskom prostoru javlja se posveta sv. Spasitelju (T. 1.32) (Slika 2.).¹⁸⁹ *Sv. Križ* (T.1.19) i *sv. Spasitelj* (T. 1.32) zasigurno su posvete nastale još u ranokršćanskom razdoblju, no analiza lokaliteta sjeverne Dalmacije pokazala je kako se dva navedena titulara na tom prostoru javljaju tek u srednjem vijeku.¹⁹⁰ Također, na temelju arheoloških nalaza, barem za sada, ti lokaliteti ne ostavljaju mogućnost pretpostavke ranokršćanskog sloja, osim ako se u obzir uzme ranokršćanska okolica sv. Križa u Ninu (T. 4.13).¹⁹¹ Povezanosti zadarskog i šibensko-kninskog prostora svjedoči i već više puta navedena crkva u Otresu kod Bribira (T. 4.16), gdje se, osim već prije spomenutih titulara sv. Marije, sv. Petra, sv. Jurja, sv. Martina, sv. Krševana, javlja i posveta sv. Križu. Ta je crkva svjedok kombinacije starijih ranokršćanskih

¹⁸⁶ A. UGLEŠIĆ, 2002, 56, 97; T. VEDRIŠ, 2009, 240.

¹⁸⁷ T. VEDRIŠ, 2009, 233.

¹⁸⁸ T. VEDRIŠ, 2009, 240-241, 244; T. VEDRIŠ, 2014b, 208.

¹⁸⁹ T. VEDRIŠ, 2014a, 30.

¹⁹⁰ B. MIGOTTI, 1996, 222, 227.

¹⁹¹ Z. STRIKA, 2011, 24.

titulara i onih novopridošlih kroz srednji vijek, vjerojatno franačkim utjecajima.¹⁹² Sv. Spasitelj na prostoru se sjeverne Dalmacije također javlja tek u ranom srednjem vijeku, iako su se crkve posvećene Kristu javljale od najranijih vremena. Unatoč tomu što arheološki lokaliteti Sv. Spas na vrelu Cetine (T. 4.28) i Sv. Spasitelj u selu Plavno (T. 5.8) donose isključivo srednjovjekovne nalaze, rani postanak ovoga naslovnika nikako se ne može dovesti u pitanje. Očita ranokršćanska tradicija očituje se i u samoj činjenici kako su sv. Spasitelju od 5. stoljeća posvećivane crkve povezane s vladarima i raznim dostojanstvenicima, pa tako i onim crkvenim. Da je takav pristup tom titularu nastavljen i u srednjem vijeku, vjerojatno djelovanjem franačkih misionara, svjedoči i crkva sv. Spasa na vrelu Cetine.¹⁹³

U kontekstu posvete sv. Anastaziji (T. 1.2) valja obratiti pažnju na već spomenutu crkvu sv. Stošije na Puntamici. Budući da se polazilo pretpostavkom nasljeđivanja titulara u kasnijem razdoblju, na lokalitetu u Puntamici u ranom je srednjem vijeku, osim posvete sv. Jurju, pretpostavljena i posveta sv. Anastaziji (T. 4.39).¹⁹⁴ Druga crkva kojoj se taj titular možda mogao zaključiti je katedrala u Zadru koja danas nosi posvetu sv. Stošiji (T. 2.26, T. 4.30). S obzirom na to da je kod zadarske katedrale sv. Stošije, na temelju natpisa prokonzula Grgura, Uglešić zaključio da je katedrala još u 11. stoljeću bila posvećena sv. Petru, a autor se ovoga rada slaže s tim zaključkom, ta je crkva izostavljena iz same pretpostavke da joj se titular u ranom srednjem vijeku uopće mogao vezati uz posvetu sv. Anastaziji.¹⁹⁵ Autori navode da je biskup Donat donio relikvije sv. Anastazije u 9. stoljeću iz Konstantinopola te ih položio u kapelu sv. Klementa na Puntamici. Tamo je crkva nakon restauracije 931. godine preuzela posvetu sv. Anastaziji. Prema tome, na prostoru je Puntamike u 10. stoljeću postojala crkva sv. Anastazije. Petricioli i Suić taj podatak vežu upravo uz spomenutu crkvu sv. Stošije na Puntamici. Moguće je da je crkva u ranokršćanskom razdoblju nosila ime sv. Jurja; kasnije je gornja predromanička crkva naslijedila ranokršćanski titular, dok u kasnijem razdoblju 9. stoljeća ranokršćanska crkva preuzima posvetu sv. Anastaziji. Takva se pretpostavka sigurno treba gledati sa strogim oprezom.¹⁹⁶ Prema svemu navedenom, nema nikakvih dokaza da je taj naslovnik na prostoru sjeverne Dalmacije postojao u ranokršćanskom razdoblju, iako Strika navodi kako je ranokršćanska crkva izvorno bila posvećena sv. Anastaziji.¹⁹⁷ Zanimljivi su i članci Trpimira Vedriša, u kojima on nastoji povezati prisutnost ovoga kulta na zadarskom

¹⁹² V. DELONGA, N. JAKŠIĆ, M. JURKOVIĆ, 2001, 79.

¹⁹³ B. MIGOTTI, 1988, 143; B. MIGOTTI, 1996, 227.

¹⁹⁴ B. MIGOTTI, 1988, 134, 136; B. MIGOTTI, 1996, 189-190, 192.

¹⁹⁵ A. UGLEŠIĆ, 2002, 14.

¹⁹⁶ I. PETRICIOLI, M. SUIĆ, 1955, 18; za još jednu mogućnost vidi Z. STRIKA, 2009, 35-36.

¹⁹⁷ Z. STRIKA, 2011, 4.

području s rimskim utjecajem kroz prizmu pisanih izvora, navodeći Zadar kao mjesto dodira dvaju utjecaja, rimskog s jedne i bizantskog s druge strane. Na temelju svega, može se zaključiti kako bi se ovoj temi valjalo pridati još pažnje u kontekstu odnosa hagiografskih podataka i rezultata arheoloških istraživanja, a za sada će se na taj naslovnik gledati kao na ranosrednjovjekovni.¹⁹⁸

Uz sv. Anastaziju često se spominje i sv. Krševan (T. 1.19). Oba sveca danas se smatraju zaštitnicima grada Zadra, a i priče su im usko povezane. To je zanimljivo samim time što grad Zadar nema svojih mjesnih, odnosno domaćih mučenika, već su njegovim zaštitnicima postali sveci akvilejskog kulturnog kruga, pri čemu se dolazak sv. Anastazije sigurno može smatrati bizantskim utjecajem. Iste su te pisci legendi kasnije pokušali pretvoriti u zadarske mučenike, s obzirom na to da su se duboko ukorijenili u društveni, kulturni i religijski opus grada Zadra.¹⁹⁹ Štovanje ovoga sveca u obliku posveta, odnosno titulara crkava, na prostoru sjeverne Dalmacije zasigurno se javilo u ranom srednjem vijeku. Naime, posvećene su mu tri crkve: Sv. Krševan u Zadru (T. 4.32), Sv. Krševan na plaži Kolovare u Zadru (T. 4.38) i crkva u Otresu kod Bribira (T. 4.16), gdje se posveta ovom svecu javlja uz još nekoliko njih.²⁰⁰ Vedriš na temelju pisanih izvora navodi kako su mu relikvije na prostor Dalmacije mogle doći u razdoblju 7. stoljeća, no teško je na temelju arheoloških lokaliteta i njihovih nalaza potvrditi podizanje crkava sv. Krševanu u navedenom razdoblju. Također, isti autor navodi kako je moguć franački utjecaj na širenje kulta sv. Krševana na naše prostore kroz doticaje s Akvilejom u 9. stoljeću, čijem kulturnom krugu legende o sv. Krševanu zapravo i pripadaju. Nesumnjivo je kako pojava ovoga sveca u Otresu svjedoči o vezama šibensko-kninskog sa zadarskim područjem u razdoblju 9. stoljeća.²⁰¹ Teško je uopće reći nešto konkretno o pojavi njegova kulta na tim prostorima.²⁰² Već je prije rečeno kako posjedovanje relikvija ne znači nužno da je istom svecu podignuta i crkva.²⁰³ Polazeći od toga, kao i od arheoloških lokaliteta, sv. Krševanu na prostoru sjeverne Dalmacije crkve nisu podizane prije 9. stoljeća.²⁰⁴ Također, Granić i Vedriš spominju vezu odabira ovoga sveca i plemićkih obitelji zadarskoga područja. Vrlo vjerojatno, određeni se

¹⁹⁸ T. VEDRIŠ, 2007, 201-210; T. VEDRIŠ, 2016, 74-76.

¹⁹⁹ M. GRANIĆ, 1990, 147; I. PETROVIĆ, 2000, 325; T. VEDRIŠ, 2014a, 30; T. VEDRIŠ, 2014b, 198; T. VEDRIŠ, 2016, 49; T. VEDRIŠ, 2017, 180-181.

²⁰⁰ T. MARASOVIĆ, 2009, 315, 365, 461.

²⁰¹ M. GRANIĆ, 1990, 148, ; T. VEDRIŠ, 2014a, 38; T. VEDRIŠ, 2014b, 197-223.

²⁰² Pokušaj rješavanja pitanja podrijetla i najranijeg kulta sv. Krševana vidi u T. VEDRIŠ, 2014a, 30-38.

²⁰³ B. MIGOTTI, 1996, 190, 192-193.

²⁰⁴ T. VEDRIŠ, 2014b, 197-223.

korpus svetaca ranog srednjega vijeka može gledati kroz sferu vladarskih ili plemićkih opcija, ali i crkvenih vjerodostojnika u vidu privatnih zavjetnih crkava.²⁰⁵

Pod franački krug svetaca ubrajaju se sv. Anselmo (T. 1.4) i sv. Ambroz (T. 1.1),²⁰⁶ sveci čije je štovanje zasvjedočeno u gradu Ninu. Oba sveca smatraju se zaštitnicima grada Nina, a priče su im usko vezane. Zapravo, o sv. Ambrozu postoje minimalni bibliografski podaci. Poznato je jedino da je bio đakon i prijatelj sv. Anselma.²⁰⁷ U Ninu mu je podignut benediktinski samostan, a pritom možda i crkva (T. 5.4).²⁰⁸ S druge strane, sv. Anselmu posvećena je ranokršćanska crkva koja je u kasnoantičkom razdoblju nosila titular sv. Trojstvo (T. 2.11, T. 4.12).²⁰⁹ Strika iznosi zanimljivu pretpostavku o formiranju „ninske tradicije“ u koju ubraja sv. Anselma, sv. Marcelu i sv. Ambroza. Postojanje iste pokušava objasniti, između ostaloga, i kroz pojavu germansko-franačkog imena Anselmo, koje je zamijenilo raniju tradiciju imena Asel, koja upućuje na ranokršćansko podrijetlo.²¹⁰ Nije nemoguće kako je ista i postojala, a kao takva bi sigurno bila jedan od oblika čašćenja sve do dolaska franačkih misionara, kada su se dva svijeta spojila tvoreći novu jedinstvenu predaju o spomenutoj trijadi. Sama tradicija nastala je vjerojatno kao posljedica političkih i vjerskih prilika srednjovjekovnoga Nina i novoosnovane ninske Biskupije, koja je svoje težnje nastojala opravdati apostolskim korijenima, navodeći Anselma kao jednog od Kristovih apostola.²¹¹ Unatoč tomu, pojava sv. Ambroza i sv. Anselma kao posveta samih crkava u Ninu vjerojatno je posljedica franačkih misionarenja u ranom srednjem vijeku, vjerojatno u okvirima 9. stoljeća. Pritom se ne može isključiti mogućnost ranijeg postojanja titulara sv. *Asel*. Naravno, takva pretpostavka ostaje unutar okvira ranog srednjega vijeka.²¹² Naposljetku, kod ove analize titulara i arheoloških lokaliteta koji svjedoče njihovo postojanje na prostoru sjeverne Dalmacije, dolazi se i do posvete sv. Vidu, svecu čija se predaja, prema navodima, formirala početkom 7. stoljeća. Unatoč tomu, kako navodi Migotti, crkva u Rimu iz 5. stoljeća svjedoči o postojanju kulta toga sveca još u ranokršćanskom razdoblju.²¹³ Na prostoru sjeverne Dalmacije dokaza tako ranog širenja ovoga kulta nema. Naime, jedini lokalitet s navedenom posvetom je crkva sv. Vida u

²⁰⁵ Vidi N. BUDAK, 1999, 241-249; M. GRANIĆ, 1990, 156; N. JAKŠIĆ 2000a, 45-47; T. VEDRIŠ, 2014b, 211-212.

²⁰⁶ T. VEDRIŠ, 2014b, 208.

²⁰⁷ Z. STRIKA, 2017, 77.

²⁰⁸ Z. STRIKA, 2011, 12; Z. STRIKA, 2017, 77.

²⁰⁹ Z. STRIKA, 2011, 21, 46.

²¹⁰ B. MIGOTTI, 1996, 216; Z. STRIKA, 2011, 9-10; Z. STRIKA, 2017, 78.

²¹¹ B. MIGOTTI, 1996, 216; Z. STRIKA, 2017, 70-73.

²¹² Z. STRIKA, 2017, 78, 94.

²¹³ B. MIGOTTI, 1996, 229.

Zadru (T. 4.37), koja svojim izgledom ide uz bok onoj sv. Križa u Ninu pa se prema tome i datira u razdoblje srednjega vijeka, odnosno okvirno unutar 9. stoljeća.²¹⁴

Velik broj posveta na prostoru sjeverne Dalmacije zasigurno podržava pretpostavku kako se najranijoj skupini posveta definitivno mogu pripisati one sv. Mariji, Kristu i apostolima te najranijim mučenicima.²¹⁵ Autori su pokušali predstaviti svoj okvir pojava kultova određenih svetaca na naše prostore, stvarajući tako određene podjele svetaca unutar određenog razdoblja. Svaka od tih „faza“, pojava određenoga kulta imala je svoj vremenski okvir, kao i određene podgrupe, budući da su se ranokršćanski titulari i štovanja često oživljavali kroz srednjovjekovno razdoblje. Niz različitih utjecaja, bilo političkih ili religijskih, djelovao je na njihovo širenje na tim prostorima. Ovim se radom išlo u istom smjeru, tako što se kroz analizu započelo s ranokršćanskim svecima čije štovanje na obuhvatnom prostoru rada u tom razdoblju dokazuju i arheološki lokaliteti, u sklopu čega se obradila i eventualna srednjovjekovna faza samih lokaliteta, a nakon toga pokušalo se obratiti pažnju na one titulare koji su se na prostoru sjeverne Dalmacije javili na temelju usporedbe s arheološkim lokalitetima, u ranosrednjovjekovnom razdoblju. Odmah na početku bilo je očito kako će se jako teško napraviti točna granica između tih dvaju perioda, posebno zato što se kroz istraživanje titulara dolazi do podataka o širenju kultova općenito, pri čemu se ti isti ne moraju nužno slagati s pojavom određene posvete kroz podizanje crkava na prostoru sjeverne Dalmacije. Također, određene posvete, poput onih sv. Spasitelju ili sv. Križu, koje se u svijetu javljaju od najranijih razdoblja, na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju se tek od ranog srednjega vijeka.²¹⁶

Kroz analizu se nastojalo ponovno otvoriti pitanje titulara kao vladarske opcije. Kada bi se pisalo o toj temi u svrhu donošenja konkretnog odgovora, iako je upitno može li se isto uopće donijeti, bilo bi potrebno posvetiti se isključivo toj temi i razmotriti sve moguće opcije. Ono što se može pročitati iz svega navedenog jest kako je vrlo vjerojatno da je određeni korpus titulara bio posljedica odabira vladarskih, ali i crkvenih velikodostojnika. U prvom redu se u tom kontekstu, na temelju arheoloških lokaliteta, mogu promatrati sv. Bartolomej, sv. Krševan, sv. Marija, a isto tako i sv. Stjepan, te naravno najvažniji od svih, kao temelj samoga kršćanstva, sv. Spasitelj. Očito je kako se govori o svecima koji sami po sebi u svojoj legendi imaju navedenu „plavu krv“ njihovih samih ličnosti, osim možda Stjepana, koji svoju važnost vuče iz činjenice kako se govori o prvom kršćanskom mučeniku. O samome Kristu u tom pogledu

²¹⁴ P. VEŽIĆ, 2013b, 37-41.

²¹⁵ B. MIGOTTI, 1988, 134-136, 139.

²¹⁶ A. BADURINA, T. GALOVIĆ, 2014, 435; M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1986, 301-303.

uopće ne treba posebno ni govoriti, budući da je riječ o Božjem sinu, osobi koja je sebe žrtvovala za cijeli svijet. Prema tome nije nemoguće kako su se vladari, plemići ili crkveni dostojanstvenici odlučili za neki od navedenih titulara, osobito zato što je isto imalo i političku konotaciju, učvršćivanja njihove vlasti na određenim prostorima. No, to je samo jedan od pogleda na konkretno navedenu temu titulara kao vladarskih opcija i zasigurno je nedovoljan kako bi se donijeli konkretni, ispravni zaključci. Svaki od navedenih svetaca, a vjerojatno i neki drugi, koji su autorici ovoga rada promakli, zaslužuju svoje svjetlo, kroz zasebnu analizu, u odgovaranju na navedeno pitanje. Ovime se samo htjelo podsjetiti čitatelja kako i ovakve teme sve češće zaokupljaju arheološku svijest te možda navesti da se u budućnosti posveti proučavanju hagiografije kao sredstva pri arheološkim istraživanjima.²¹⁷

Osim svega do sada navedenog, potrebno je obratiti pozornost i na određeni odnos prisutnosti titulara na zadarskom i šibensko-kninskom prostoru. Očito je kako je mnogo manji broj titulara poznat za šibensko-kninski prostor. Takvu situaciju treba prije svega pripisati ne samo nedostatku pisanih izvora, već i nedovoljnoj istraženosti u pogledu hagiografije, pa čak i toponima. Da je zasigurno najzastupljenija posveta sv. Mariji i to na obama prostorima, u obama razdobljima, nije uopće upitno. Isto tako, ne treba pretjerano ni objašnjavati zbog čega je situacija upravo takva, s obzirom na to da se govori o izrazito popularnoj ličnosti i titularu sve do danas.²¹⁸ Možda takva situacija upućuje na izrazite orijentalne utjecaje u prvim razdobljima širenja kršćanstva na naše prostore, koji su se očitovali i kroz kasnija razdoblja kroz samu pretpostavku nasljeđivanja titulara,²¹⁹ no nikako se ne smije zanemariti sadržajna priroda titulara. Sv. Marija kao majka Isusa Krista, svetica kojoj su se crkve počele posvećivati diljem svijeta u najranijim razdobljima, sigurno nije mogla biti izostavljena na dalmatinskom prostoru.²²⁰ Koji je pak razlog pojave određenih titulara na nekom području, dok se na drugom ne može posvjedočiti njihova pojava, teško je reći. Vjerojatno se odgovor može tražiti u jačim utjecajima pojedinih krajeva. Tako se, na primjer, posveta sv. Lovri u ranokršćanskom razdoblju, ili sv. Ceciliji u ranosrednjovjekovnom, javlja isključivo na šibensko-kninskom prostoru. Pojava kultova određenih svetaca na isključivo određenom prostoru sigurno je posljedica raznih vanjskih, ali i unutarnjih utjecaja. Tako sv. *Lovro* i sv. *Cecilija* upućuju na zapadne utjecaje na šibensko-kninskom području. Autorica ovoga rada, svjesna manjka svoga

²¹⁷ N. BUDAK, 1999, 241-249; M. GRANIĆ, 1990, 156; N. JAKŠIĆ 2000a, 45-47; T. VEDRIŠ, 2014b, 211-212.

²¹⁸ A. BADURINA, 2003, 306; A. BADURINA, 2006, 7; B. MIGOTTI, 1996, 224.

²¹⁹ B. MIGOTTI, 1988, 143.

²²⁰ A. BADURINA, 2003, 306; A. BADURINA, 2006, 7; B. MIGOTTI, 1996, 224.

poznavanja problematike čak i nakon cjelokupne analize, neće pokušati odgovoriti na postavljeno pitanje. No, ovakav pogled na titulare može pomoći pri odgovaranju na određena pitanja, posebice kada se govori o različitim utjecajima s raznih dijelova svijeta na naše prostore. Pritom se u obzir ne moraju uzeti samo vanjski utjecaji, već i međusobne veze velikih kršćanskih centara unutar određene cjeline u nekom definiranom razdoblju. Osim toga, takav pristup daje određeni uvid u kolanje određenih posveta na određenim prostorima, te u međusobni odnos samih titulara, pri čemu je već Migotti navela kao primjer veću zastupljenost posveta sv. Petru u odnosu na ostale apostole.²²¹

Također, ne može se dovoljno naglasiti kako veliki problem kod proučavanja ove tematike predstavlja nedostatak pisanih izvora, ali i autorovo nepoznavanje onih što postoje. Ta je tema prije svega izrazito opširan svijet različitih legendi, priča koje su kroz stoljeća nekoliko puta prepisane i nadopunjene. Često se sumnja u izvornost određenih izvora, a često se i posebno ističe kako je potrebno razlučiti povijesnu stvarnost od srednjovjekovnog, pomalo maštovitog, pristupa legendama.²²² Zanimljivo je kako proučavanje takvog jednog svijeta istraživačima može dati razne podatke vezane i za političko stanje unutar nekoga prostora, a samim time dati uvid i u crkveno, odnosno religijsko stanje, jer se nikako ne može zanemariti da su religija i politika u početku kršćanstva, a naravno i kroz srednji vijek, bile usko vezane, gotovo do te mjere da ih se ni ne bi trebalo promatrati zasebno.²²³

Naposljetku, ono glavno pitanje s kojim je zapravo i krenula ova radnja, odnosilo se na mogućnost datiranja određene crkve unutar šireg vremenskog perioda na temelju njezine posvete, odnosno titulara. To je možda i jedino pitanje koje će kroz provedeno proučavanje zapravo i dobiti konkretan odgovor. Naime, na temelju svega prethodno istaknutoga, može se zaključiti da titulari crkava mogu biti pomoćno sredstvo pri određivanju jednog duljeg vremenskog perioda nastanka same crkve, ali samo onda kada određeni lokalitet uz titular pruža i odgovarajuće arheološke nalaze. Najbolji dokaz za tu tvrdnju možda su upravo crkve posvećene sv. Križu i one posvećene sv. Spasitelju na prostoru sjeverne Dalmacije. Naime, očito je kako se govori o dvama titularima koja su se u svijetu počela štovati izrazito rano, a koji su nesumnjivo ranokršćanski titulari, no na prostoru obuhvaćenom ovim radom nisu posvjedočeni prije ranoga srednjega vijeka. Naime, na lokalitetima s posvjedočenim navedenim posvetama nisu, barem za sada, pronađeni arheološki nalazi koji bi uz titular uputili na

²²¹ Usporedi s B. MIGOTTI, 1988, 139-140.

²²² B. MIGOTTI, 1988, 141; B. MIGOTTI, 1996, 230; Z. STRIKA, 2009, 1; Z. STRIKA, 2011, 7; T. VEDRIŠ, 2008b, 39-41.

²²³ B. MIGOTTI, 1988, 138.

ranokršćansko razdoblje. Također, veliki broj lokaliteta, sigurnih i pretpostavljenih, upozorava na isti zaključak.²²⁴ Prema tome, titulari sigurno mogu služiti kao sredstvo u službi arheološke identifikacije lokaliteta u određenom širem vremenskom razdoblju, ali samo, kako je Migotti istaknula „zdrženom metodom povijesno-hagiografskih i arheoloških istraživanja“.²²⁵

²²⁴ B. MIGOTTI, 1988, 158; B. MIGOTTI, 1996, 189.

²²⁵ B. MIGOTTI, 1996, 189.

6. ODNOS RANOBIZANTSKIH UTVRDA I CRKAVA

U nastavku rada dotaknut će se tema ranobizantskih utvrda na prostoru sjeverne Dalmacije. Nastojat će se utvrditi poveznica između utvrda i crkava te njihovih titulara, ako ona postoji. Odmah na početku valja napomenuti kako bi za detaljnije rezultate bilo potrebno proučiti cijeli niz utvrda i sličnih zdanja iz Justinijanova razdoblja, odnosno 6. stoljeća na istočnoj jadranskoj obali, no ovdje će se usredotočiti isključivo na prostor sjeverne Dalmacije. Od ukupno 16 obrađenih lokaliteta s prostora sjeverne Dalmacije samo tri lokaliteta donose podatke o sigurnom ranobizantskom utvrđenju i sigurnoj ranokršćanskoj crkvi poznatih titulara u njihovoj neposrednoj blizini. Riječ je o utvrdi Tureti na Kornatima s obližnjom ranokršćanskom crkvom sv. Marije (T. 2.8), utvrdi na Vrgadi s obližnjom crkvicom sv. Andrije (T. 2.25, T. 4.29) i utvrdi sv. Trojice nedaleko Tribnja – Šibuljina s crkvom sv. Trojice (T. 2.22). Skupini sigurnih utvrda i ranokršćanskih crkava pripadaju i utvrda i crkva na brdu Čuker, ali navedenoj crkvi nije moguće pretpostaviti titular. Ostali lokaliteti navedeni su ili kao sigurne ranobizantske utvrde s pretpostavljenom ranokršćanskom crkvom (titular je pretpostavljen ukoliko je to moguće) ili kao sigurne ranobizantske utvrde bez sakralnog objekta, a zadnja skupina obuhvaća pretpostavljene utvrde (T. 6, Slika 3.). Za potrebe ovoga poglavlja pozornost će se obratiti na one utvrde u sklopu kojih ili u čijoj se neposrednoj blizini nalaze sakralni objekti, odnosno crkve poznatih titulara, no kako je ovdje riječ o općenito vrlo zanimljivoj temi koja u arheološkim krugovima budi sve više zanimanja, spomenut će se i ostale utvrde na prostoru sjeverne Dalmacije, kako bi se bolje mogle upoznati relativno brojne ranobizantske utvrde na istočnoj obali Jadrana.

razdoblja zbog svoje iznimne strateške važnosti. Prostor sjeverne Dalmacije obrađen u ovom poglavlju ne izlazi iz navedenih okvira. Prema tome, sustav utvrđivanja bio je izrazito važan prije, ali i nakon smrti cara Justinijana, zbog sve jačih upada Slavena.²³⁰ Utvrde su tako zaživjele i kroz kasnija razdoblja, ovisno o lokalnim i političkim potrebama, financijama i terenu.²³¹ Zaštitu istočne jadranske obale uopće nije teško zamisliti s obzirom na povoljne morske struje i pogodne vjetrove zapažene još u doba samog Justinijana, a naravno i mnogo prije, te s obzirom na velik broj otoka koji mogu pružati zaštitu brodovima od nevremena, a isto tako brojne pozicije koje mogu dati smještaj utvrđenjima ili stražama za kontroliranje prolaza i puteva.²³² Istočna obala Jadrana oduvijek je bila pogodnija za plovidbu od zapadne, koja je bila pjeskovita, plitka i podložna velikim valovima zbog nedostatka otoka koji bi je štitili. Opet, plovidba istočnom obalom Jadrana bila je otežana noću zbog brojnih hridi i grebena, u čemu su je vjerojatno spašavali brojni otoci, koji su pružali utočišta vojnicima i mornarima.²³³ Osim primarnog cilja osiguravanja pomorskih i kopnenih puteva te pružanja zaštite vojnicima, utvrde su zasigurno građene kako bi štitile i obližnja naselja te trgovinu, a u tom pogledu i solane kao važan izvor visokokvalitetne soli, izuzetno cijenjene u tom razdoblju.²³⁴ Najbolji je primjer možda utvrda Sv. Juraj nad gradom Pagom, koja je, osim što je štitila i kontrolirala Paška vrata i cijeli zaljev do uvale Zrće na zapadu Paškog zaljeva, igrala važnu ulogu u zaštiti solane u istočnom dijelu uvale Solina. Solane su također uočene u uvali koju štite utvrda na Vrgadi s jedne strane i Pustograd na Pašmanu s druge.²³⁵ Na kraju, nije naodmet naglasiti kako se kod velikog broja ranobizantskih utvrda na istočnoj jadranskoj obali često javljaju ranokršćanske crkve, bilo unutar ili u neposrednoj blizini same utvrde. Zato su autori, kao što će to biti i u ovom radu, skloni pretpostaviti postojanje crkava kod onih utvrda gdje one još nisu ustanovljene.²³⁶ Shodno prethodnome, treba napomenuti kako razdoblje Justinijanove rekonkviste nije obilježila samo izgradnja utvrda, već i cjelokupno kulturno osvježenje Carstva u smislu podizanja i obnavljanja brojnih sakralnih objekata, što se jasno vidi u brojnim crkvama, spomenutim u prethodnim poglavljima, koje su ili podignute ili mnogo češće obnavljane u razdoblju 6. stoljeća.²³⁷ Osim utvrda u Justinijanovom razdoblju, opstali su i brojni gradovi čiji se kontinuitet može pratiti kroz razne popravke zidina, obnavljanje zgrada, kao i izgradnju ili

²³⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2016, 118.

²³¹ I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 90-91.

²³² A. BADURINA, 1992, 7-8; Z. BRUSIĆ, 1993, 223-224; I. GOLDSTEIN, 1992, 32.

²³³ Z. BRUSIĆ, 1993, 223, 225.

²³⁴ M. DOMIJAN, 1983, 123; Z. GUNJAČA, 1986, 124; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 111, 118; M. ZORNIJA, 2016, 58.

²³⁵ M. DOMIJAN, 1983, 123; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 111, 118.

²³⁶ M. DOMIJAN, 1983, 136; Ž. TOMIČIĆ, 1990b, 31.

²³⁷ I. GOLDSTEIN, 1992, 19; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 118.

nadogradnju sakralnih zdanja. U zaleđu se kontinuitet može vidjeti na Bribirskoj glavici, gdje je ustanovljeno kako su na starije zidine naslonjene kontrafore te između njih izgrađeni pregradni zidovi ispunjeni šutom i zemljom, ali i na Aseriji, gdje je uočeno iskorištavanje starog rimskog bedema, a Ciglenečki smatra kako je istodobno dodana i proteihizma, odnosno predbedem.²³⁸

U nastavku rada navest će se pretpostavljene i sigurne utvrde Justinijanova razdoblja na prostoru sjeverne Dalmacije uz ponovnu napomenu kako bi za dobivanje detaljnijih rezultata bilo potrebno napraviti pregled svih objavljenih utvrda uzduž istočne obale Jadrana (T.6, Slika 3.). Obrađeno je sedam utvrda na zadarskom i osam na šibensko-kninskom području, a sve se datiraju u 6. stoljeće, odnosno razdoblje cara Justinijana. Pretežito su to utvrde na otocima i obalnim područjima, uz dvije utvrde u unutrašnjosti sjeverne Dalmacije. Riječ je o Gradini sv. Mihovil u Kijevu kod Knina i utvrdi na brdu Čuker u Mokrom polju nedaleko od Knina. Na zadarskom području nalaze se utvrda na Gradini iznad Modrič drage, utvrda sv. Trojice kod Tribnja – Šibuljina, zatim Sv. Juraj iznad grada Paga, utvrda na otoku Vrgadi, Pustograd i sv. Kuzma i Damjan na Pašmanu i Sv. Mihovil na Ugljanu. Na šibensko-kninskom području nalazi se utvrda Tarac, dvije su utvrde na Žirju (Gradina i Gustjerna), utvrda na brdu Raduč na Murteru, Tvrđavu sv. Mihovila u Šibeniku, utvrda na brdu Movar kod Rogoznice, te gore navedene utvrde na brdu Čuker u Mokrom polju nedaleko od Knina i Gradina sv. Mihovil u Kijevu kod Knina (T.6, Slika 3.).²³⁹

Lokalitet Gradina iznad Modrič drage smješten je, kako mu i samo ime govori, iznad uvale Modrič na jugoistočnom dijelu Velebitskog kanala, odnosno odmah iznad Jadranske magistrale (Slika 3. i 4.).²⁴⁰ Lokalitet je nastao na mjestu ranijeg prapovijesnog, ali baš kao i susjedna utvrda sv. Trojice, ponovo dobiva na važnosti u razdoblju kasne antike, u 6. stoljeću, kada tu nastaje utvrda.²⁴¹ Radi se o utvrđenju relativno pravilnog pravokutnog oblika, ili možda točnije oblika nepravilnog trapezoida. Ostaci zidova utvrde vidljivi su i danas. Također, na zapadnim i istočnim kutovima objekta te po sredini sjevernog i zapadnog bedema zabilježeno je

²³⁸ S. CIGLENEČKI, 2009, 208-209; M. SUIĆ, 2003, 349-351.

²³⁹ Z. BRUSIĆ, 2005, 93; M. DOMIJAN, 1983, 123, 136; M. DUBOLNIĆ, 2007, 38-42; S. CIGLENEČKI, 2009, 214-215; T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 401-412; Ž. KRNČEVIĆ, 1998b, 215-216; Ž. KRNČEVIĆ, 2001, 29; I. PEDIŠIĆ, 2004, 105-108; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62-63; I. PETRICIOLI, 1987a, 76; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 83-93; Ž. TOMIČIĆ, 107-120; A. UGLEŠIĆ, 2002, 50-52, 92-93, 97-100, 110-112; A. UGLEŠIĆ, 2006, 26, 34, 54, 57-58; P. VEŽIĆ, 1986a, 174; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 39-56.

²⁴⁰ M. DUBOLNIĆ, 2007, 1, 38; Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 141-142.

²⁴¹ M. DUBOLNIĆ, 2007, 15, 38.

postojanje kula.²⁴² Smještaj utvrde pružao je mogućnost pregleda okolice, pri čemu štiti pristup prostoru Starigrada i plovnog puta kroz Masleničko Ždrlo prema Novigradu, Karinu i rijeci Zrmanji, prolazu prema Ljupču i Zadru te dalje do sjeverne obale otoka Paga. Dubolnić upozorava na mogućnost postojanja pristaništa uz nedaleku uvalu Tanki rt.²⁴³

Slika 4. Gradina iznad Modrič drage (M. DUBOLNIĆ, 2007, 56.)

Nedaleko od prethodno spomenute utvrde, na otprilike 15 kilometara udaljenosti, nalazi se utvrda sv. Trojice kod Tribnja Šibuljine (Slika 3. i 5.). Utvrda je nastala na obroncima nekadašnjeg prapovijesnog naselja Gradina, uokolo male jednobrodne crkvice sv. Trojice koja prati kontinuitet iz ranokršćanskoga razdoblja.²⁴⁴ Utvrda je nepravilnog pravokutnog tlocrta. Na sjevernom bedemu uočljivi su ostaci kvadratne obrambene kule. Također, vidljivi su ostaci zidova građevinskih objekata unutar i na obroncima lokaliteta.²⁴⁵ Utvrda ima pregled dijela akvatorija Velebitskog kanala te je vidljiva obližnja utvrda iznad Modrič drage.²⁴⁶

²⁴² M. DUBOLNIĆ, 2007, 38-39; Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 141-142.

²⁴³ M. DUBOLNIĆ, 2007, 39; Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 142.

²⁴⁴ M. DOMIJAN, 1983, 136; M. DUBOLNIĆ, 2007, 39-40; Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 142; A. UGLEŠIĆ, 2002, 50-52.

²⁴⁵ M. DUBOLNIĆ, 2007, 39-41; Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 142-143.

²⁴⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1990a, 143.

Slika 5. Sv. Trojica nedaleko Tribanj – Šibuljina (M. DUBOLNIĆ, 2007, 56.)

Oba lokaliteta, Gradina iznad Modrić drage i utvrda sv. Trojice kod Tribnja – Šibuljine, od izrazite su važnosti za praćenje plovidbe Velebitskim kanalom.²⁴⁷

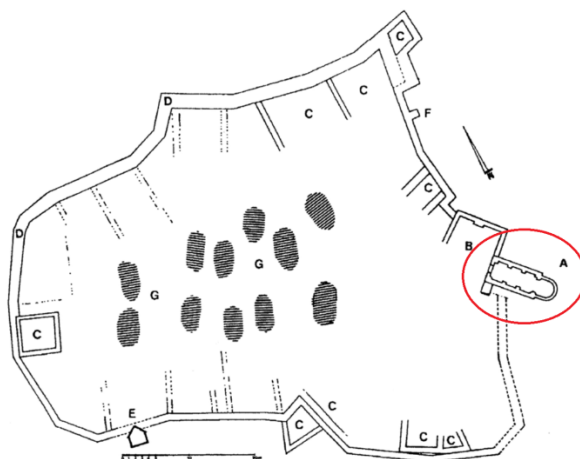
S druge strane obale, na otoku Pagu, ustanovljeni su ostaci utvrde nazvane po crkvi sv. Jurja (Slika 3. i 6.). Naime, radi se o Sv. Jurju iznad grada Paga, ranobizantskoj utvrdi sjeverno od grada Paga. Utvrda svoj položaj najvjerojatnije zahvaljuje pogodnom položaju za kontrolu i zaštitu Paških vrata, ali i cijelog poteza prema uvali Zrće. Osim toga zasigurno je štitila i solanu u istočnom dijelu uvale Solina. Takva situacija upućuje na njenu veliku važnost, uzmemo li u obzir kako je sol u tom razdoblju bila izrazito cijenjena. S istočne strane utvrde nalazi se najviša točka lokaliteta s crkvicom sv. Jurja.²⁴⁸ Utvrda je poligonalna tlocrta kao rezultat prilagodbe terenu, a u sklopu nje prepoznaju se ostaci kvadratnih, poligonalnih i kula trokutnog oblika.²⁴⁹ Crkvice sv. Jurja smještene su u predromaničko razdoblje, no autori smatraju kako se zasigurno može pretpostaviti i ranija faza izgradnje, posebice ako se uzme u obzir da su pojasnice koje su nosile svod crkve naslonjene na zidni plašt, što bi upućivalo na obnovu ili dogradnju objekta, dok je s druge strane tu i polukružna apsida izrazito izražena u prostoru.²⁵⁰

²⁴⁷ M. DUBOLNIĆ, 2007, 38.

²⁴⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1990b, 30-32; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 108, 111.

²⁴⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2016, 108, 112-113.

²⁵⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2016, 108, 113-115.

Slika 6. Sv. Juraj iznad grada Paga (Ž. TOMIČIĆ, 2016, 110.)

Ranobizantska utvrda nalazi se i na otoku Vrgadi (Slika 3. i 7.). Objekt se nalazi na brežuljku koji zatvara uvalu Pržina sa sjeverne strane. Ostaci arhitekture upućuju na postojanje složenijeg objekta s kulama pravokutnog oblika na sjevernom zidu. S južne strane utvrde nalazi se litica, koja je kao takva prirodna obrana utvrde. Domijan navodi kako sakralnog objekta najvjerojatnije nije bilo unutar same utvrde, no ne bi bilo čudno tražiti postojanje sakralnog objekta na mjestu predromaničke crkvice sv. Andrije, koja bilježi kontinuitet iz ranokršćanskoga razdoblja. Crkvice se nalazi na južnim padinama brijega, podno utvrde. Već je prethodno navedeno kako su crkve najčešće bile smještene ili unutar ili u neposrednoj blizini samih utvrda.²⁵¹ Utvrda je nastala kako bi kontrolirala ulaz u Pašmanski kanal, odnosno cijeli potez od Murtera do Pašmana i Biograda te na jugu do Kornata.²⁵² Osim funkcije kontrole pomorskih puteva, ova je utvrda zajedno s utvrdom koja se danas naziva Pustograd, na susjednom otoku Pašmanu štitila solane u dnu uvale čije se postojanje može pretpostaviti i u kasnoantičkom razdoblju.²⁵³

²⁵¹ S. CIGLENEČKI, 2009, 215; M. DOMIJAN, 1983, 123, 136; M. SUIĆ, 1995, 137; Z. GUNJAČA, 1986, 127.

²⁵² M. DOMIJAN, 1983, 123; I. GOLDSTEIN, 1992, 48.

²⁵³ M. DOMIJAN, 1983, 123.

Slika 7. Tlocrt utvrde na Vrgadi (S. CIGLENEČKI, 2009, 215.)

Nasuprot Vrgade, na otoku Pašmanu nalazila se još jedna ranobizantska utvrda. Utvrda se danas zove Pustograd, stoga će se u radu koristiti to ime (Slika 3.). Zajedno s utvrdom na Vrgadi, ova je utvrda štitila ulaz u Pašmanski kanal te prethodno spomenutu solanu za koju se pretpostavlja kako je postojala i u kasnoantičkom razdoblju. Ne spominje se postojanje sakralnog objekta, no možda se može pretpostaviti njeno postojanje. Za utvrdu Pustograd vrlo je malo dostupnih podataka, stoga su potrebna sustavna istraživanja ovog lokaliteta.²⁵⁴

Na brdu Čokovac iznad Tkona na otoku Pašmanu nalazi se benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana (Slika 3.).²⁵⁵ Na mjestu samostana postojala je ranobizantska utvrda koja je štitila Pašmanski kanal, a, sukladno tome, pretpostavlja se i postojanje ranokršćanske crkve koja bi, ako se polazi od pretpostavke nasljeđivanja titulara, mogla nositi posvetu sv. Kuzmi i Damjanu.²⁵⁶

Na otoku Ugljanu nalazi se srednjovjekovna utvrda sv. Mihovila (Slika 3.). Hagionim sv. Mihovil upućuje na postojanje ranijeg zdanja, a, prema Uglešiću radi se o ranobizantskoj promatračnici.²⁵⁷ Goldstein donosi podatak kako je podno utvrde na Ugljanu podignuta crkva sv. Andrije, koje danas nema, stoga joj je položaj nepoznat.²⁵⁸ Moguće je kako se crkva nalazila neposredno uz samu utvrdu, budući da se ne bi radilo o jedinom primjeru pojave toga titulara uz ranobizantsku utvrdu. Prvi je primjer upravo utvrda na Vrgadi i crkva sv. Andrije u njezinoj

²⁵⁴ M. DOMIJAN, 1983, 123; Z. GUNJAČA, 1986, 127; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

²⁵⁵ I. PETRICIOLI, 1987a, 76; A. UGLEŠIĆ, 2002, 97.

²⁵⁶ B. MIGOTTI, 1991, 66; A. UGLEŠIĆ, 2002, 97; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

²⁵⁷ S. SORIĆ, 2012, 85; A. UGLEŠIĆ, 2002, 97; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

²⁵⁸ I. GOLDSTEIN, 1992, 49.

blizini, a isti slučaj prati se na otoku Svecu.²⁵⁹ S druge strane, Jakšić pretpostavlja kako se crkva sv. Andrije može tražiti na mjestu ili u neposrednoj blizini današnje grobišne bazilike Gospe od Rozarija.²⁶⁰

Utvrdom Tureta na Kornatima dolazimo do ranobizantskih utvrda na šibensko-kninskom području (Slika 3. i 8.). Uz utvrdu i crkvu na otoku Vrgadi, ova je utvrda od iznimne važnosti za ovo poglavlje, s obzirom na to da se radi o jedinim primjerima sigurne ranobizantske utvrde u čijoj su neposrednoj blizini pronađeni ostaci ranokršćanske crkve. Pritom treba napomenuti da se iznesena činjenica odnosi isključivo na prostor sjeverne Dalmacije kao obuhvatnog prostora ovoga rada. Ranobizantska utvrda iz 6. stoljeća smještena je na sjeverozapadnom dijelu kornatskog kanala. Crkva je ustanovljena na prostoru novije crkvice sv. Marije, odnosno Gospe od Tarca, u podnožju same utvrde.²⁶¹ Utvrda je pravokutna oblika s ulazom na istočnoj strani južnog zida. Zidovi utvrde ojačani su s osam potpornjaka. Radić Rossi i Fabijanić navode da je utvrda vrlo vjerojatno imala prizemlje i kat. Pitanje svrhe same utvrde i crkve u podnožju raspravljano je nekoliko puta. Moguće je kako je posada iz utvrde, zajedno sa stanovništvom otoka, kao i pomorci, koristila crkvu sv. Marije.²⁶² Također, navodi se kako je utvrda možda bila u službi same crkve koja je nesumnjivo ranokršćanskoga podrijetla te kako je sve skupa bilo dio samostanskog kompleksa smještenog u podnožju same utvrde kod crkve sv. Marije.²⁶³ U prilog toj pretpostavci možda bi išao podatak o postojanju kata na utvrdi, pri čemu prizemlje priliči skladištu neke vrste, a ne obrambenom prostoru, dok bi gornji prostor možda bio stambene namjene. Također, tu je i toponim uvale Opat i mogućnost kako se crkva sv. Marije *de Insula* nalazi upravo na tom prostoru.²⁶⁴ Zornija i Menđušić navode kako je utvrda zajedno s crkvom možda mogla u razdoblju slavenskih najezdi poslužiti kao neka vrsta refugija stanovništvu s kopna.²⁶⁵

²⁵⁹ A. UGLEŠIĆ, 2002, 93.

²⁶⁰ A. UGLEŠIĆ, 2002, 93; N. JAKŠIĆ, 1989, 100-101; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

²⁶¹ T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 404; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 70-71; A. UGLEŠIĆ, 2002, 110, 112; M. ZORNIJA, 2016, 52; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 39.

²⁶² Z. GUNJAČA, 1986, 126; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 89; A. UGLEŠIĆ, 2002, 112; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 41, 53.

²⁶³ I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 86-88.

²⁶⁴ T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 405-406, 408; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 87-88, 90; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 40.

²⁶⁵ M. ZORNIJA, 2016, 59; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 40.

Slika 8. Utvrda Tureta na Kornatima (I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 88.)

Na otoku Žirju ustanovljene su dvije utvrde, Gradina i Gustjerna (Slika 3.). Obje utvrde pripisane su Justinijanovu razdoblju, odnosno 6. stoljeću.²⁶⁶ Nalaze se na jugoistočnom dijelu otoka, jedna od druge udaljene 1,8 km. Takva udaljenost rezultira vizualnom komunikacijom dviju utvrda.²⁶⁷

Prva utvrda, zvana Gradina, nadzire plovidbu od rta Ploča sve do Kornata (Slika 3., 9. i 10.). Smještena je između uvale Velika Stupica i otvorenog mora na koje je orijentirana. Tu je riječ o velikoj gradini nepravilna poligonalna oblika ograđenoj dvostrukim bedemima prilagođenim konfiguraciji terena. Viši unutarnji bedem ojačan je četirima kvadratnima i jednom peterokutnom kulom, a autori navode kako se šestom može smatrati glavni ulaz u središtu sjeveroistočnog dijela zida. Drugi, vanjski bedem, niži je od unutarnjeg i građen većim kamenim blokovima. Budući da se ne proteže uokolo cijele utvrde, pretpostavlja se kako nije bio dovršen.²⁶⁸ On je zapravo protehizma, odnosno predbedem, obrambeni element koji je na ovim prostorima karakterističan za razdoblje Justinijanove gradnje, a javlja se još u 5. stoljeću u Konstantinopolu. Predbedem je zabilježen i na drugoj gradini na Žirju, a javlja se i u Aseriji na kopnu, kao i na Vrgadi.²⁶⁹ Na južnom dijelu unutarnjeg dijela utvrde nalaze se ostaci prostorije koje za sada još nisu istražene. Unatoč tomu, ustanovljena je prostorija sa sustavom

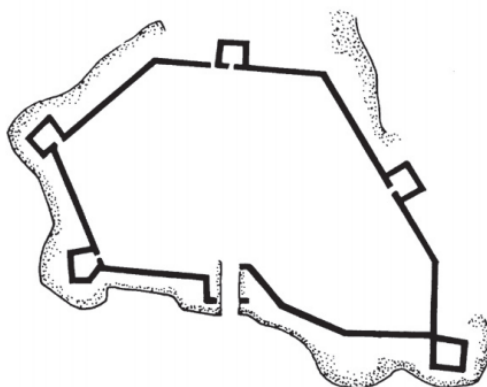
²⁶⁶ I. PEDIŠIĆ, 2001, 123; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62-63.

²⁶⁷ Z. GUNJAČA, 1986, 126; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62-63.

²⁶⁸ S. CIGLENEČKI, 2009, 214; Z. GUNJAČA, 1985, 185; I. PEDIŠIĆ 2001, 124; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 63-65.

²⁶⁹ S. CIGLENEČKI, 2009, 209-210, 215; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 64.

podnog i zidnog grijanja. Pretpostavlja se kako je utvrda pružala smještaj vojnicima, a Pedišić navodi kako je možda bila smještaj nekog zapovjednika utvrde.²⁷⁰

Slika 9. Tlocrt Gradine na Žirju (S. CIGLENEČKI, 2009, 215.)

Slika 10. Gradina na Žirju (E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 63.)

Gustjerna se nalazi sjeverno od utvrde Gradina (Slika 3.), s južne strane otoka na vrhu brda Gustjerne, a zajedno je s mogućom utvrdom na prostoru današnje Tvrđave sv. Mihovila kontrolirala plovidbu sve do Murtera.²⁷¹ Utvrda je, kao i Gradina, imala dva reda zidina, od kojih je vanjski predstavljao predbedem. Iako se vjerojatno radi o nedovršenom sustavu zidina, autori navode kako je prema načinu gradnje vidljivo da su blokovi pažljivo slagani i birani. Prema tome, Pedišić navodi kako se mogla koristiti kao osmatračnica.²⁷² Uz utvrdu su na litici izgrađena tri objekta, od kojih su dva kvadratna oblika, dok je treći nešto drugačiji. Naime, i on

²⁷⁰ I. PEDIŠIĆ, 2001, 125, 127-128; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 65.

²⁷¹ I. PEDIŠIĆ, 2004, 106; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 63, 66.

²⁷² I. PEDIŠIĆ, 2001, 123; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 6768.

je kvadratna oblika, no u njegovoj unutrašnjosti upisan je polukrug s bačvastim svodom. Pretpostavlja se kako je riječ o cisterni.²⁷³

Tvrđava sv. Mihovila u Šibeniku srednjovjekovna je utvrda u čijem je podnožju u ranobizantskom razdoblju izgrađen kastrum (Slika 3.). Shodno tomu, pretpostavlja se kako je unutar kastruma ili u njegovoj neposrednoj blizini bila podignuta i ranosrednjovjekovna crkva.²⁷⁴ Osim toga, odmah s druge strane obale, na otoku Žirju, nalazi se utvrda Gustjerna s kojom je šibenska utvrda mogla kontrolirati plovidbu sve do Murtera.²⁷⁵

Ranobizantska utvrda vjerojatno se nalazila i na brdu Movar kod Rogoznice (Slika 3.).²⁷⁶

Otok Murter vjerojatno je imao svoju ranobizantsku utvrdu, moguće na brdu Raduč (Slika 3.). Postojanje ranokršćanske crkve pretpostavlja se ispod ili nedaleko od današnje crkve Gospe od Gradine.²⁷⁷

Što se tiče unutrašnjosti šibensko-kninskog prostora, tamo se nalaze dvije utvrde, odnosno riječ je o utvrdi na brdu Čuker i pretpostavljenoj utvrdi sv. Mihovila u Kijevu nedaleko od Knina (Slika 3.). Brdo Čuker smješteno je pokraj lokaliteta Vagići u Mokrom polju u blizini Knina (Slika 3. i 11.). Iako je lokalitet arheološki istraživao, o rezultatima istraživanja ne zna se ništa osim tlocrta. S obzirom na to da je prostor brda povoljan za izgradnju obrambenog naselja, nije čudno postojanje ranobizantske utvrde, a kako je na tlocrtu prikazana crkva, Uglešić i Delonga smatraju da je riječ o ranokršćanskom sakralnom objektu 6. stoljeća.²⁷⁸ Druga utvrda pretpostavlja se u Kijevu nedaleko od Knina, gdje se danas nalazi crkva sv. Mihovila (Slika 3.). Na to upućuje strateški položaj lokaliteta, kao i posveta sv. Mihovilu, popularna za vrijeme cara Justinijana, te neki nalazi iz ranokršćanskoga vremena koji možda upućuju na postojanje ranije faze crkve ili ranije crkve u okolici. Tako bi se ondje opet javila situacija postojanja ranokršćanske crkve unutar ili u blizini utvrde, što je, kako je već više puta navedeno, čest slučaj u ranobizantskom razdoblju.²⁷⁹

²⁷³ E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 67-68.

²⁷⁴ Ž. KRNČEVIĆ, 1998b, 215-216; Ž. KRNČEVIĆ, 2001, 29; A. UGLEŠIĆ, 2006, 34; A. UGLEŠIĆ, 2018, 43, 47, 55.

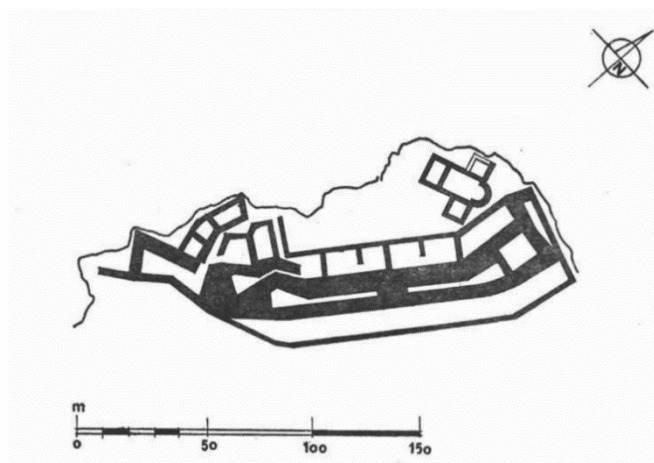
²⁷⁵ E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62-63.

²⁷⁶ Z. GUNJAČA, 1986, 129; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62.

²⁷⁷ Z. BRUSIĆ, 2005, 93; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62; A. UGLEŠIĆ, 2006, 26; M. ZORIĆ, 2001, 71.

²⁷⁸ V. DELONGA, 1985, 277; A. UGLEŠIĆ, 2006, 58.

²⁷⁹ A. UGLEŠIĆ, 2006, 54.

Slika 11. Utvrda na brdu Čuker u Mokrom Polju (V. DELONGA, 1985, 264.)

Kao što je naglašeno na početku poglavlja, od ukupno 15 obrađenih utvrda samo su tri utvrde dale podatke o sigurnim ranobizantskim utverdama u blizini kojih je podignuta sigurna ranokršćanska crkva s poznatim titularima, a riječ je o utvrdi Tureta s crkvom sv. Marije, utvrdi na Vrgadi s crkvom sv. Andrije i utvrdi sv. Trojice nedaleko od Tribnja – Šibuljine s crkvom sv. Trojstva. Unutar utvrde na brdu Čuker također se nalazila ranokršćanska crkva, no njezin titular za sada nije moguće utvrditi. Navedeni podaci odnose se isključivo na prostor sjeverne Dalmacije kao obuhvatnog prostora ove radnje.²⁸⁰ Od ostalih lokaliteta, njih su osam sigurne ranobizantske utvrde na kojima nisu ustanovljene ranokršćanske crkve, ali se na nekima, ako ne i svima, one mogu pretpostaviti. To su sv. Juraj iznad grada Paga, Gradina iznad Modrič Drage, Čokovac i Pustograd na otoku Pašmanu, zatim utvrda sv. Mihovila na Ugljanu, Tvrđava sv. Mihovila u Šibeniku te dvije utvrde na Žirju, Gustjerna i Gradina (Slika 3.).²⁸¹ Na kraju ostaju lokaliteti koji su pripisani pretpostavljenim ranobizantskim utverdama bez ustanovljenih ranokršćanskih sakralnih objekata koji se također možda mogu pretpostaviti. U ovu skupinu ubrajaju se tri lokaliteta, od kojih se jedan nalazi u zaleđu, jedan na otoku i jedan na obali. Riječ je o Gradini sv. Mihovila u Kijevu nedaleko od Knina, utvrdi na brdu Raduč na otoku Murteru te utvrdi na brdu Movar kod Rogoznice (Slika 3.).²⁸²

²⁸⁰ T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 401-412; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 83-93; A. UGLEŠIĆ, 2002, 110-112; M. ZORNIJA, 2016, 52; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 39.

²⁸¹ M. DOMIJAN, 1983, 123, 136; M. DUBOLNIĆ, 2007, 38-42; S. CIGLENEČKI, 2009, 214-215; Ž. KRNČEVIĆ, 1998b, 215-216; Ž. KRNČEVIĆ, 2001, 29; I. PEDIŠIĆ, 2004, 105-108; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62-63; I. PETRICIOLI, 1987a, 76; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 107-120; A. UGLEŠIĆ, 2002, 50-52, 97-100; A. UGLEŠIĆ, 2006, 34; P. VEŽIĆ, 1986a, 174.

²⁸² Z. BRUSIĆ, 2005, 93; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 62; S. SORIĆ, 2012, 85; A. UGLEŠIĆ, 2002, 97; A. UGLEŠIĆ, 2006, 26, 54, 57-58.

Gledajući kartu, lako se uočava međusobna vizualna komunikacija utvrda, kao i komunikacija s obalnim gradovima. Također, može se vidjeti kako su sve nastale na strateškim prostorima, gdje ili imaju kontrolu nad pomorskim i kopnenim putevima ili nad obližnjim naseljima.²⁸³ Možda bi pretpostavku o utverdama kao zaštiti obližnjih naselja te crkvama koje nisu služile samo kao postaja u sklopu utvrde bolje osvijetlilo istraživanje u kojem bi se naznačile sve utvrde i crkve s kontinuitetom u kasnijem razdoblju na prostoru istočne obale Jadrana. Crkve i utvrde ne bi opstale u kasnijim razdobljima bez ljudske snage koja bi to osigurala. Prema tome, istraživanje bi imalo veću korist za utvrđivanje postojanja određenog naselja nedaleko od utvrda, a shodno tomu osvijetlile bi se i ostale zadaće bizantskih utvrda 6. stoljeća, kao i crkava unutar njih ili u njihovoj neposrednoj blizini.²⁸⁴ U prilog tomu kako su već u razdoblju kasne antike na tim mjestima možda postojale zajednice, odnosno naselja vezana uz utvrdu, ide činjenica kako su sve utvrde nastale na mjestima gdje postoje, barem u nekoj mjeri, izvori vode.²⁸⁵ Sada se neće ulaziti u dublje rasprave vezane uz utvrde i njihovo značenje za praćenje pomorskih ili kopnenih puteva, a shodno tomu i trgovine, te njihovih uloga u zaštiti obližnjih naselja, nego će se obratiti pažnja na prisutne posvete crkava i njihovu povezanost s utverdama. Međutim, nije na odmet podsjetiti kako bi detaljnije proučavanje problematike utvrda itekako dalo zanimljive rezultate. Kada bi se na kartu, osim utvrda, ucrtali izvori voda, solane, pomorski i kopneni pravci, značajnija trgovačka i politička središta kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, toponimi, gradovi koji pokazuju kontinuitet iz ranijih razdoblja, a isto tako i novonastali gradovi i naselja, zasigurno bi mnogo novih zaključaka isplivalo na površinu.²⁸⁶

Naposljetku, s titularima se možda može napraviti slično istraživanje tom prethodnom te dobiti uvid o posveti crkava nastalih unutar ili u neposrednoj blizini samih utvrda, a prema tome, i uvid u posvete povezane s Justinijanovim razdobljem. Na temelju 15 obrađenih lokaliteta s ranobizantskim utverdama, na njih sedam nedostaju podaci o titularima pretpostavljenih crkava te za sada ne postoje osnove na temelju kojih bi se oni mogli pretpostaviti. S obzirom na to da ni na jednom obrađenom lokalitetu nema čvrstih materijalnih dokaza o tome da je crkva bila posvećena točno određenom titularu, na temelju pretpostavke kako se titulari nasljeđuju, odnosno prema tradiciji kultnog mjesta, svi ostali lokaliteti imaju

²⁸³ A. BADURINA, 1992, 7-8; Z. BRUSIĆ, 1993, 223-224; S. CIGLENEČKI, 2009, 208-211; I. GOLDSTEIN, 1992, 32; E. PODRUG, J. JOVIĆ, Ž. KRNČEVIĆ, 2016, 63; M. SUIĆ, 2003, 349-351.

²⁸⁴ ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 53-54.

²⁸⁵ I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 67-68.

²⁸⁶ A. BADURINA, 1992, 7-8; Z. BRUSIĆ, 1993, 223-224; S. CIGLENEČKI, 2009, 208-211; I. GOLDSTEIN, 1992, 32; M. SUIĆ, 2003, 349-351.

poznati titular, odnosno posvetu određenome svecu.²⁸⁷ Unatoč tomu, ne smije se zanemariti prethodno spomenuti podatak kako su od svih obrađenih lokaliteta samo crkva kod utvrde Tarac, Sv. Andrija na Vrgadi i Sv. Trojstvo nedaleko od Tribnja – Šibuljine sigurni ranokršćanski, dok su sve ostale crkve pretpostavljeni lokaliteti.²⁸⁸ Posvete koje se javljaju uz ranobizantske utvrde na prostoru sjeverne Dalmacije su sv. *Marija* (1), sv. *Andrija* (2), sv. *Mihovil* (2), sv. *Juraj* (1), sv. *Trojstvo* (1) te sv. *Kuzma* i *Damjan* (1). Posveta sv. Mariji (T. 1.24) veže se uz prva razdoblja širenja kršćanstva, ali je izrazito štovana i u Justinijanovo vrijeme kada se, između ostaloga, smatrala i zaštitnikom vojnika, baš kao i sv. Mihovil (T. 1.26) i sv. Juraj (T. 1.16), koji se često nazivaju vojničkim svecima.²⁸⁹ Titulari poput sv. Marije i sv. Trojstva (T. 1.35) mogu upućivati na činjenicu kako crkve koje su nastale uz utvrde ne moraju nužno biti izgrađene u 6. stoljeću, odnosno kad i same utvrde. Njihov se postanak može tražiti u ranijem razdoblju, najvjerojatnije drugoj polovici 5. stoljeća.²⁹⁰ U prilog tomu mogu ići podatak kako se Marijin kult intenzivno počeo širiti nakon Efeškog sabora 431. godine te crkva sv. Marije na Kornatima, koja se na temelju zatečenog arhitektonskog sadržaja smješta u kraj 5. i početak 6. stoljeća. Nažalost, lokalitet sv. Trojica nedaleko od Tribnja – Šibuljine nema nikakve arheološke nalaze koji bi išli u prilog takvoj tvrdnji.²⁹¹ Posvete sv. Andriji (T. 1.3) na otoku Vrgadi i Ugljanu nesumnjivo su sadržajne prirode, s obzirom na to da je sv. Andrija prije svega zaštitnik pomoraca i mornara. Iz tog razloga su mu se, kao što je već navedeno, podizale crkve uz obalu ili na otocima.²⁹² S druge strane, sv. Mihovil, sv. Juraj i sv. Kuzma i Damjan (T. 1.20) smatraju se vojničkim svecima i samim time nije čudno kada je njima podignuta crkva unutar ili u neposrednoj blizini utvrde. Prema tome, oni se često vežu uz Justinijana i njegovu rekonkvistu.²⁹³ Na kraju, ako pođemo od pretpostavke nasljeđivanja titulara, tada priložena situacija zastupljenih posveta uz utvrde na prostoru sjeverne Dalmacije ukazuje na to da su neke crkve mogle biti građene i prije 6. stoljeća te da su kasnije možda nadograđivane. Naravno, tu je riječ samo o pretpostavci koja mora biti potkrijepljena odgovarajućim arheološkim dokazima. Polazeći od pretpostavke, utvrde su možda mogle biti izgrađene za potrebe crkve i zajednice koja je nastala na okolnom području, a ne samo za potrebe kontrole pomorskih

²⁸⁷ B. MIGOTTI, 1988, 134-136, N. CAMBI, 1976, 255.

²⁸⁸ T. FABIJANIĆ, I. RADIĆ ROSSI, M. MENĐUŠIĆ, 2012, 401-412; I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 83-93; A. UGLEŠIĆ, 2002, 110, 112; M. ZORNIJA, 2016, 52-66; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 39-56.

²⁸⁹ B. MIGOTTI, 1988, 142-143, 155-156.

²⁹⁰ B. MIGOTTI, 1996, 191, 229; Z. NOVAK, 2011, 2

²⁹¹ I. RADIĆ ROSSI, T. FABIJANIĆ, 2013, 86; B. MIGOTTI, 1996, 224, 229; Z. NOVAK, 2011, 2; M. ZORNIJA, M. MENĐUŠIĆ, 2015, 53.

²⁹² I. BABIĆ, 1997, 206-207; M. DOMIJAN, 1983, 136; B. MIGOTTI, 1988, 140; B. MIGOTTI, 1996, 215-216; Z. STRIKA, 2017, 68, 217.

²⁹³ B. MIGOTTI, 1988, 156-157; B. MIGOTTI, 1996, 221-222, 225; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 109; A. UGLEŠIĆ, 2006, 26, 34.

puteva.²⁹⁴ Osim toga, takvo stanje može poslužiti i kao potvrda kako je štovanje određenih svetaca, pri čemu se misli na sv. Andriju, sv. Mihovila, sv. Jurja te sv. Kuzmu i Damjana, zaista došlo na naše prostore posredstvom Bizanta u 6. stoljeću. Naravno, kod donošenja ovakvih zaključaka treba uzeti u obzir to kako je dobar dio lokaliteta zapravo pretpostavljen.²⁹⁵

Za preciznije zaključke valjalo bi obraditi sve ranobizantske utvrde i pripadajuće im crkve na istočnoj jadranskoj obali i otocima, pa tako i u njihovu zaleđu. Osim što bi se na taj način dobio potpun uvid u situaciju na našoj obali, obradio bi se veći broj sigurnih ranokršćanskih lokaliteta nego što je to slučaj na prostoru sjeverne Dalmacije. Iako je tema i dalje nedovoljno istražena, iz svega priloženog vidljivo je kako se zanimanje za ranobizantske utvrde i crkve sve više povećava. Vidi se kako posvete mogu pomoći pri pokušaju datacije samih objekata, ali, naravno, samo uz arheološke nalaze koji to potvrđuju. Također mogu i uputiti na neka nova razmišljanja vezana za izgradnju samih utvrda.²⁹⁶ Tim zapažanjima završava se ovo poglavlje u nadi da će pitanje kombinacije hagiografije i arheologije dobiti zaslužno mjesto u istraživanju ranobizantskih obrambenih sustava.

²⁹⁴ B. MIGOTTI, 1988, 155; M. ZORNIJA, 2016, 52.

²⁹⁵ B. MIGOTTI, 1988, 156-157; Ž. TOMIČIĆ, 2016, 109; A. UGLEŠIĆ, 2006, 34.

²⁹⁶ B. MIGOTTI, 1988, 158.

7. ZAKLJUČAK

Na samim počecima, pri odabiru teme ovoga rada, autorica je za cilj imala upoznati širu znanstvenu i drugu javnost s novim pristupom arheološkim istraživanjima i s njihovim novim mogućnostima interpretiranja. Hagiografija sama po sebi nosi brojne informacije o nekadašnjem načinu života i, ako se pokuša kvalitetno protumačiti, naravno, koliko to sposobnosti određenih autora dozvoljavaju, može pomoći pri donošenju brojnih zaključaka vezanih ne samo za nju kao disciplinu, već i za druge znanosti, kao što su povijest i arheologija. Takav se pristup mora temeljiti na kvalitetnim informacijama s obje strana, ne samo hagiografije kao takve. Hagiografija u kontekstu arheološkog alata promatrana kroz okvir priča svetaca naizgled odaje dojam lakih donošenja zaključaka, no jednom kada se uđe u cijelu problematiku, jasan je niz problema s kojima se autor može susresti. Naizgled jednostavna tema postaje veoma problematičnom jer se vrlo lako može otići u širinu i izgubiti joj se prvotna misao.

Sama se štovanja kroz oko neiskusnih polaznika očituju jedino kroz podizanje crkava, no ubrzo postaje jasno da je riječ o izrazito zamršenoj temi. U prvom redu, neophodno je ponoviti kako postoje različite vrste štovanja i kako se kult određenoga sveca na nekom prostoru može javiti mnogo prije nego što mu se počnu podizati sakralni objekti. U prvom redu, ulogu u širenju samih kultova igraju kontakti različitih prostora u različitom vremenu. Pritom se ne misli samo na religiozne doticaje, već i na one političke. Shodno tomu, iznimnu važnost nosi protok relikvija koji je omogućavao običnim ljudima da budu u blizini svetaca koje su štovali. U isto vrijeme, protok relikvija otežava istraživaču utvrđivanje izvornosti nekoga kulta. Razlog tomu nije samo iznimna važnost koju su relikvije imale od samih početaka, već i nedovoljan broj pisanih izvora u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju koji bi donijeli konkretnije podatke. Uvijek se mora uzeti u obzir, kao što je to više puta i spomenuto, da se pažnja mora usmjeriti k vjerodostojnosti pisanih izvora. Osim vjerodostojnosti samih izvora, mora se priznati kako vrijeme ima svoju putanju unutar koje se mijenjaju ljudski pogledi na svijet uzrokovani različitim političkim i društvenim strujama te koji, kao takvi, ostavljaju svoj utjecaj i na same izvore. Upravo se zbog toga često kroz povijest određenim legendama i pričama svetaca nadodaju novi elementi, nekada do te mjere da se odaje dojam kako je riječ o nekom sasvim drugom svecu. Ovdje se nije previše ulazilo u tu problematiku, prije svega zato što autorica ovoga rada nema osobnu osnovu da bi o njoj temeljitije govorila. Upravo je to osobno

nepoznavanje izvora i predstavljalo prepreku kod pisanja kvalitetnijeg i činjenicama podložnijega rada.

U samom uvodnom poglavlju postavljen je niz ciljeva, odnosno niz pitanja na koja se odgovor pokušao pronaći kroz analizu arheoloških lokaliteta poznatih titulara na prostoru sjeverne Dalmacije. S entuzijastičnim zaletom, išlo se s ciljem odgovaranja na ta pitanja, no kako je istraživanje raslo, postajalo je jasnije kako će brojna postavljena pitanja ostati bez konkretnog odgovora. No, unatoč tome, i takav je zaključak svojevrsan odgovor, jer daje čitav slijed novih ideja drugim istraživačima. Valja odmah napomenuti kako je niz tema i niz pitanja koji su se provukli kroz rad iznimno zanimljiv i kako oni zavrjeđuju zasebnu analizu u budućnosti. Svaka od tema može donijeti izrazito zanimljive i korisne zaključke, a uz to potaknuti i neke nove struje i nova razmišljanja.

Kako je izvorna misao rada išla u smjeru određivanja važnosti titulara, odnosno posveta crkava, u arheološkim istraživanjima u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju bilo je potrebno napraviti tablice s ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim lokalitetima. Prvo, i možda glavno, pitanje rada odnosilo se na ulogu titulara u datiranju sakralnih objekata u neki širi vremenski period. Prema tome, izrađene su tablice sa sigurnim i pretpostavljenim ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim lokalitetima. Polazilo se od pretpostavke nasljeđivanja titulara, pri čemu su se uzimale u obzir crkve kasnijih razdoblja, a nerijetko i toponimi unutar kojih se često zna sačuvati spomenuto nasljeđe, odnosno kontinuitet. Prema tomu tablice sadrže samo one lokalitete čiji je titular zapravo poznat ili se isti može pretpostaviti. Unatoč svemu, svejedno su navedene i ostale crkve, s glavnim ciljem da se istraživače podsjeti na to da će buduća istraživanja zasigurno obogatiti zaključke donesene u ovome radu. Nakon provedene analize, dobiven je izniman broj sigurnih i pretpostavljenih lokaliteta. Obje su kategorije od iznimne važnosti jer upućuju upravo na činjenicu kako se titulari zasigurno mogu uzeti u obzir pri datiranju šireg vremenskog perioda nastanka nekoga lokaliteta, ali samo uz odgovarajuće arheološke nalaze koji to potvrđuju. Takav zaključak posebno je izražen upravo kod pretpostavljenih lokaliteta koji čekaju svoja buduća istraživanja, jer se upravo kod njih nerijetko titulari uzimaju kao jedna vrsta smjernice uz same arheološke nalaze pri određivanju mogućeg vremena nastanka.

Pri pisanju rada pokušalo se dati uvid i u zastupljenost titulara na prostoru sjeverne Dalmacije, ne samo u pogledu skupnog prostora, već i kroz odnos zadarskog i šibensko-kninskog područja. Tako će se na jednom prostoru određeni titulari javiti, dok će na drugome izostati. Izvrstan su primjer *sv. Lovro* i *sv. Cecilija* na šibensko-kninskom ili *sv. Luka* na

zadarskom području. Takva je situacija vjerojatno odraz utjecaja različitih strana, ali, isto tako, i ljudskih potreba i misli. Time se došlo i do još jednog važnog aspekta, koji je dotaknut kroz prethodna poglavlja. Pojava titulara na prostoru sjeverne Dalmacije posljedica je raznih utjecaja u različitim vremenskim periodima. Odmah će se navesti kako Zadar nije imao lokalne mučenike te je za svoje zaštitnike prigrlio strane mučenike. Kasnije su srednjovjekovni pisci od njih pokušali stvoriti lokalne mučenike, ali bezuspješno. Ni sv. Anastazija ni sv. Krševan nisu i neće biti lokalni mučenici, već odraz političkih i vjerskih veza ranosrednjovjekovnog razdoblja. Jer kao što je više puta navedeno, religija i politika u najranijim su razdobljima usko vezane, do te mjere da ih je gotovo nemoguće promatrati odvojeno. Prema tome, u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju na prostor sjeverne Dalmacije, kroz okvir raznih posveta, vidljivi su utjecaji Istoka s jedne i Zapada s druge strane. U ranokršćanskom se razdoblju očituju oni najraniji orijentalni utjecaji kroz kultove sv. Marije, a moguće i sv. Petra. Maloazijsko podrijetlo sv. Marije i činjenica kako je sv. Petar u Antiohiji utemeljio crkvu prije one u Rimu možda upućuju na takvu pretpostavku. S druge strane, od 6. stoljeća s Istoka se osjeća utjecaj isključivo Bizanta. Zapadni utjecaji vidljivi su kroz titulare sv. Lovri, sv. Ceciliji, pa čak i sv. Petru i Pavlu, koji se, unatoč svome podrijetlu, smatraju titularima zapadnog kulturnog kruga zbog utemeljenja crkve u Rimu. Prema tome, zapadni se utjecaji odnose na talijanske gradove, pretežito Akvileju. U ranosrednjovjekovnom razdoblju se utjecaji Istoka i Zapada očituju kroz prizmu bizantskih utjecaja i novonastale franačke sile koja nosi nove posvete sa Zapada, ali i vrlo često oživljava već postojeće, osobito one koje se često vežu uz Justinijanovu rekonkvistu.

Odmah valja napomenuti kako je za razdoblje srednjega vijeka i titulara prisutnih u tom razdoblju na prostoru sjeverne Dalmacije bilo vrlo teško napraviti rez između bizantskih i franačkih utjecaja. Srednji je vijek razdoblje u kojemu se nastavljaju posvećivati crkve ranokršćanskim svecima, ali se javljaju i neke nove posvete. Opet, oko nekih se svetaca, kao što su sv. Martin ili sv. Krševan, još uvijek vode rasprave kako su te posvete došle na ove prostore te spadaju li one strogo pod franački krug svetaca ili se iza tumačenja istih krije nešto više. Analiza lokaliteta sjeverne Dalmacije nije uspjela dati odgovore na to pitanje, no gotovo je neupitna uloga franačkih misionara u širenju spomenutih kultova.

Zanimljivo je kako se neki ranokršćanski titulari na prostoru sjeverne Dalmacije javljaju tek u srednjovjekovnom razdoblju. Naime, nije uopće upitno kako su posvete sv. Spasitelju i sv. Križu ranijega nastanka. Može li se takva situacija objasniti štovanjem tih svetaca kroz neke druge oblike štovanja? Sve dok se takvo razmišljanje ne potvrdi određenim dokazima, teško je

zapravo nešto više o tome i reći. Provedenom analizom utvrđeno je kako je najveći broj crkava posvećen upravo sv. Mariji, nakon nje sv. Ivanu Krstitelju, a onda i sv. Petru. Svi ti sveci ukazuju na rani horizont nastanka posveta. Sam taj zaključak ne bi bio moguć bez usporedbe hagiografskih podataka o titularima s arheološkim stanjem na prostoru sjeverne Dalmacije.

Što se tiče titulara kao vladarskih opcija, jasno je kako su velikaške obitelji i crkveni dostojanstvenici igrali veliku ulogu pri odabiru titulara određenih crkava. Odabir tih titulara iza sebe je zasigurno imao određenu priču koja je povezivala osobu, priču koja stoji iza tog odabira, a koja je najčešće vezana uz život određenoga sveca te osnovni politički ili osobni cilj osobe koja je titular izabrala. Prema tome, zanimljivo je promatrati titulare i arheološke lokalitete u takvome svjetlu jer će se dobiti određeni uvid u mentalitet i afinitete tadašnjega razdoblja. Svakako bi i ova tema trebala dobiti zasluženo mjesto u budućim istraživanjima, a izvrstan su početak upravo sv. Bartolomej, sv. Krševan te sv. Marija i sv. Stjepan. Autorica, svjesna mogućih pogrešaka i nedovoljne istraženosti same teme, svakako želi ukazati na nov i zanimljiv pristup arheološkim temama.

Za kraj, nekoliko riječi valja uputiti i odnosu utvrda i crkava u razdoblju Justinijanove rekonkviste. Pitanje ranobizantskih utvrda iznimno je zanimljiva, ali baš kao i hagiografija u službi arheologije, još uvijek nedovoljno istražena tema. Zato su se ovim putem obradile utvrde na prostoru sjeverne Dalmacije. Nastojalo se naglasiti njihovu važnost pri kontroli prometnih puteva, ali i obratiti pažnju na to kako su utvrde vrlo vjerojatno, naravno ne sve, bile u službi naselja u okolici. Isto tako, ne smije se zaboraviti da su unutar utvrda ili u njihovoj neposrednoj blizini podizane i crkve, čiji su titulari također ispričali svoju priču.

Ovaj rad završavam u nadi kako će on probuditi volju i zanimanje novih istraživača koji će pružiti priliku titularima pri odgovaranju na neka nova arheološka pitanja.

8. LITERATURA

ADOLF, A. 1993. – Adam Adolf, *Uvod u katoličku liturgiju, II. izdanje*, Zagreb.

ANDRIĆ, S. 2009. – Stanko Andrić, Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Demetrija u Srijemskoj Mitrovici. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu*, 41, Zagreb, 115-185.

BABIĆ, I. 1997. – Ivo Babić, Crkva Sv. Andrije na Čiovu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 203-223.

BADURINA, A. 1979a – Anđelko Badurina, Indeks atributa, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 598-621.

BADURINA, A. 1979b – Anđelko Badurina, Križ (lat. *crux*; grč. *staurós* “kolac, stup, križ”), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 356-360.

BADURINA, A. 1992. – Anđelko Badurina, Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, 16, Zagreb 7-9.

BADURINA, A. 2003. – Anđelko Badurina, Hagiotopografija Hrvatske, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, 27, Zagreb, 305-310.

BADURINA, A. 2006. – Anđelko Badurina, *Hagiotopografija Hrvatske*, CD – ROM, Zagreb.

BADURINA, A., GALOVIĆ, T. 2014. – Anđelko Badurina i Tomislav Galović, Sv. Dujam i Sv. Anastazije u hagiotopografiji Hrvatske, *Splitska hageografska baština: povijest, legenda, tekst: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. Rujna 2011*, Split, 415-439.

BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2017. – Vesna Badurina Stipčević, Glagoljski tekstovi Pasije sv. Lovrenca, *Croatica*, 41, 61, Zagreb, 9-24.

BALI, T. 2012. – Tomislav Bali, Sv. Demetrije Solunski i njegov kult: historiografska i naratološka analiza Čudesa sv. Demetrija, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu*, 44, Zagreb, 143-174.

BARAKA, J. 2009. – Josipa Baraka, Pakoštane – Crkvina, rezultati arheoloških istraživanja, *Zbornik o Luji Marunu, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu*

150. obljetnice rođenja (1857. – 2007.), Skradin – Knin, 7. – 8. Prosinca 2007., Šibenik – Zadar – Zagreb, 182-193.

BATOVIĆ, Š. 1981. – Šime Batović, Sv. Jakov, Vrši – rimska *villa rustica* i starohrvatsko groblje, *Arheološki pregled*, 22, Beograd, 85-90.

BATOVIĆ, Š., SUIĆ, M., BELOŠEVIĆ, J. 1979. – Šime Batović, Mate Suić, Janko Belošević, *Nin, povijesni i umjetnički spomenici*, Zadar.

BELOŠEVIĆ, J. 1968a – Janko Belošević, Nin u srednjem vijeku, *Nin, Problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 53-63.

BELOŠEVIĆ, J. 1968b – Janko Belošević, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora*, 4, Zadar, 271-280.

BELOŠEVIĆ, J. 1969. – Janko Belošević, Crkva sv. Križa u Ninu, *Arheološki pregled*, 11, Beograd, 209-212.

BELOŠEVIĆ, J. 1970. – Janko Belošević, Sv. Križ, Nin – starohrvatska crkva sa nekropolom, *Arheološki pregled*, 12, Beograd, 171-176.

BELOŠEVIĆ, J. 1987. – Janko Belošević, Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza sa područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 26, 13, Zadar, 141-163.

BELOŠEVIĆ, J. 1989. – Janko Belošević, Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 28, 15, Zadar, 71-82.

BELOŠEVIĆ, J. 1990. – Janko Belošević, Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovac kod Zadra u 1989. godini, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 29, 16, Zadar, 231-239.

BELOŠEVIĆ, J. 1991. – Janko Belošević, O rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra u 1990. godini, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 30, 17, Zadar, 79-92.

BELOŠEVIĆ, J. 1992. – Janko Belošević, Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 31, 18, Zadar, 121-142.

- BELOŠEVIĆ, J. 1993a – Janko Belošević, Prozorske rešetke ranokršćanske crkve sv. Bartolomeja na Crkvini u Galovcu kod Zadra, *Diadora*, 15, Zadar, 85-102.
- BELOŠEVIĆ, J. 1993b – Janko Belošević, Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 32, 19, Zadar, 177-214.
- BELOŠEVIĆ, J. 1994. – Janko Belošević, Ograda svetišta ranokršćanske crkve sv. Bartolomeja sa Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 33, 20, Zadar, 121-144.
- BELOŠEVIĆ, J. 1995. – Janko Belošević, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija I oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 34, 21, Zadar, 177-214.
- BELOŠEVIĆ, J. 1997a – Janko Belošević, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvina u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, 18 – 19, Zadar, 301-350.
- BELOŠEVIĆ, J. 1997b – Janko Belošević, Predromanička kamena plastika s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35, 22, Zadar, 149-204.
- BIANCHI, C. F. 1977. – Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, 1, Zadar.
- BIANCHI, C. F. 1979. – Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, 2, Zadar.
- BRAJKOVIĆ, T., KRNČEVIĆ, Ž., PODRUG, E. 2013. – Toni Brajković, Željko Krnčević, Emil Podrug, *Arheološki vodič po Danilu*, Šibenik, 7-123.
- BRANDI M., V. 1998. – Maria Vittoria Brandi, Anastasia, santa, martire di Sirmio, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum*, 1, Roma: Città nuova, 1045-1046.
- BROWN, P. 1981. – Peter Brown, *The Cult of Saints, Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago.
- BRUSIĆ, Z. 1973. – Zdenko Brusić, Privlaka kod Zadra, arheološko topografski podaci, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 20, Zadar, 419-444.
- BRUSIĆ, Z. 1993. – Zdenko Brusić, Starokršćanski sakralni objekti uz plovidbenu rutu istočnom obalom Jadrana, *Diadora*, 15, Zadar, 223-233.

- BRUSIĆ, Z. 2005. – Zdenko Brusić, Arheološki spomenici otoka Murtera i kornatskog otočja, *Murterski godišnjak 2, Radovi sa znanstvenog skupa Murter i njegova župa u prošlosti, Murter, 18.-20.9. 1998.*, Murter, 91-99.
- BUDAK, N. 1997. – Neven Budak, Croatians Between Franks and Byzantium, *Hortus Artium Medievalium*, 3, 3, Zagreb, 15-22.
- BUDAK, N. 1999. – Neven Budak, Was the cult of Saint Bartholomew a royal option in early medieval Croatia?, *Festschrift in honor of János M. Bak, The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways*, Budimpešta, 241-249.
- BUDAK, N. 2008. – Neven Budak, Croatia and European Integrations in the early middle ages, *Croatian Studies Review*, 5, Zagreb, 19-24.
- BURIĆ, T. 1989. – Tonči Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 18, Split, 91-117.
- BURIĆ, T. 1995. – Tonči Burić, Predromanička skulptura iz crkve sv. Spasa u Cetini, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 91-116.
- BUŠKARIOL, F. 1988. – Frane Buškariol, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na Moru na položaju Glavica, *Biogradski spomenici I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27, Split, 21-53.
- BUŠKARIOL, F., JELIĆ, L. 1990. – Frane Buškariol, Luka Jelić, O katedrali u Biogradu na Moru, *Biogradski zbornik I, Biograd i njegova okolica u prošlosti, Znanstveni skup Biograd, 11. – 13. 1988.*, Zadar, 351-372.
- CAMBI, N. 1976. – Nenad Cambi, Neki problem starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali XII, IX Kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972.*, *Hrvatsko arheološko društvo*, Zadar, 239-282.
- CAMBI, N., 1978. – Nenad Cambi, Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije, *Arheološki vestnik*, 29, Ljubljana, 606-626.
- CAMBI, N., 2001. – Nenad Cambi, Područje Šibenske biskupije u starokršćansko doba, *Sedam stoljeća Šibenske biskupije, Šibenska biskupija od 1298-1998, Šibenik, 22.-26.9.1998.*, Šibenik, 9-20.
- CAMBI, N., 2002. – Nenad Cambi, *Antika*, Zadar.

- CAMBI, N., 2005. – Nenad Cambi, Srma i dvojne bazilike u Dalmaciji, *Srma-Prižba, Starokršćanske dvojne crkve*, Šibenik 55-68.
- CASANOVA, M. L. 1998. – Maria Letizia Casanova, Bartolomeo, apostolo, santo, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum*, 2, Roma: Città nuova, 852-877.
- CEVA, E. 1979a – Emilijen Ceva, Kasijan, sveti, mučenik (lat. *Casianus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 323.
- CEVA, E. 1979b – Emilijen Ceva, Vid, sveti, mučenik (lat. *Vitus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 583-584.
- CIGLENEČKI, S. 2009. – Slavko Ciglinečki, Justinijanovo utvrđivanje Ilirika, *Archaeologia Adriatica*, 3, Zadar, 205-222.
- CODEN, F. 2004. – Fabio Coden, Agiografia e iconografia dei santi Vittore e Corona, *Il santuario dei Santi Vittore e Corona a Feltre, Studio agiografici, storici e storico – artistici in memoriam di mons. Vincenzo Savio*, Belluno 213-271.
- DELONGA, V. 1985. – Vedrana Delonga, Prilog arheološkoj topografiji Mokrog polja kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 14, Split, 259-282.
- DELONGA, V. 1996. – Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split.
- DELONGA, V. 1997. – Vedrana Delonga, Predromanički spomenici iz crkve sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 303-324.
- DELONGA, V., JAKŠIĆ, N., JURKOVIĆ, M. 2001. – Vedrana Delonga, Nikola Jakšić, Miljenko Jurković, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split.
- DELEHAYE, H. 1912. – Hippolyte Delehaye, *Les origins du culte des martyrs*, Bruxelles.
- DEMORI-STANIČIĆ, Z. 1998. – Zoraida Demori-Staničić, L'égglise Sant – Etienne de Golubić, *Hortus Artium Medievalium*, 4, 4, Zagreb – Motovun, 223-229.
- DOMIJAN, M. 1983. – Miljenko Domijan, Crkva Sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživačkih i konzervatorskih radova, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 13, Split, 123-138.
- DOMIJAN, M., PETRICIOLI, I., VEŽIĆ, P. 1990. – Miljenko Domijan, Ivo Petricioli, Pavuša Vežić, *Sjaj zadarskih riznica. Sakralna umjetnost na području Zadarske nadbiskupije od IV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb.

- DUBOLNIĆ, M. 2007. – Martina Dubolnić, *Argyruntum* i njegov teritorij u antici, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 49, Zadar, 1-58.
- DRAGIĆ M. 2015. – Marko Dragić, Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata, *Nova prisutnost*, 13, Zagreb, 141-163.
- DRAGUTINAC, M. 1979a – Mitar Dragutinac, Anastazija (grč. / lat. *Anastasia*: hrv. još: Stošija, Stažija, Staža, Stajka, Stana, Stoja, Nasta), mučenica, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 112-113.
- DRAGUTINAC, M. 1979b – Mitar Dragutinac, Dimitrije, sveti, mučenik (grč. *Dēmétrios*, lat. *Demetrius*; hrv. još: D Mitar, Mitar, Dometar, Demetrije), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 203-204.
- DRAGUTINAC, M. 1979c – Mitar Dragutinac, Hadrijan, mučenik (lat. *Hadrianus*, ime nastalo prema gradu Hadriji na Jadranu; hrv. Još i Adrijan), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 249.
- EVERETT, N. 2015. – Nicholas Everett, The Cult of Saint Pelegrinus in early medieval Zadar, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 108, Zadar, 245-266.
- FABER, A., ZANINOVIĆ, M. 1963. – Aleksandra Faber, Marin Zaninović, Danilo-Šibenik, praistorijsko i antičko naselje i nekropola, *Arheološki pregled*, 5, Beograd, 103-105.
- FABIJANIĆ, T., RADIĆ ROSSI, I., MENĐUŠIĆ, M. 2012. – Tomislav Fabijanić, Irena Radić Rossi, Marko Menđušić, Dokumentiranje postojećeg stanja i istraživanje utvrde Turete, luke i sakralnog kompleksa na prostoru crkve Gospe od Tarca na otoku Kornatu, *Histria antiqua*, 22, Pula, 401-412.
- FILIP, A., R. 1969. – Amos-Rube Filipi, Ninske crkve u dokumentima iz 1579. i 1603., *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16 – 17, Zadar, 549-595.
- FILIP, A., R. 1981. – Amos-Rube Filipi, Saljske crkve i kratka povijest Sali, *Župa Sali. O 400. obljetnici dogradnje župne crkve Svete Marije 1581 – 1981*, Sali, 21-59.
- FOSS, C. 1977. – Clive Foss, Late Antique and Byzantine Ankara, *Dumbarton Oaks Papers*, 31, Washington, D.C., 29-87.

- FUČIĆ, B. 1979a – Branko Fučić, Danijel (hebr. *dānijj 'ēl* “El [=Bog] je [moj] sudac” ili “El je dao pravdu”), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 192-196.
- FUČIĆ, B. 1979b – Branko Fučić, Ivan Krstitelj (hebr. *Jōhānān* “Jahve je milosrdan”; lat. *Joannes Baptista*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 281-283.
- FUČIĆ, B. 1979c – Branko Fučić, Juraj, sveti (lat. *Georgius* < grč. *Geórgius*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 308-310.
- FUČIĆ, B. 1979d – Branko Fučić, Bogorodica, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 162-167.
- FUČIĆ, B. 1979e – Branko Fučić, Mihovil, sveti, arkandeo (izvornije Mihael, lat. *Michael* < hebr. *mīkā'ēl* “tko je kao Bog?”), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 401-403.
- FUČIĆ, B. 1979f – Branko Fučić, Krist (grč. *Khristós* “pomazanik” < *khriein* “(po)mazati”; odgovara aram. *mešihā'*, s istim značenjem), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 341-350.
- FUČIĆ, B. 1979g – Branko Fučić, Trojstvo, (pre)sveto (lat. *Trinitas*; hrv. prema lat. još: Trinitet), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 571-572.
- GLAVIČIĆ, A. 1984. – Ante Glavičić, Arheološki nalazi Senja i okolice (VI.), *Senjski zbornik, 10 – 11*, Senj, 7-27.
- GLUŠČEVIĆ, S. 1997. – Smiljan Gluščević, Ranokršćanski simboli na keramičkim i staklenim predmetima u Liburniji, *Diadora, 18 – 19*, Zadar, 243-274.
- GLUŠČEVIĆ, S. 1998. – Smiljan Gluščević, Simboli paleocristiani sugli oggetti in ceramica dala Liburnia, *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae*, III, Città del Vaticano, Split, 329-344.
- GOLDSTEIN, I. 1992. – Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb.
- GOLDSTEIN, I., 1997. – Ivo Goldstein, Između Bizanta, Jadrana i srednje Europe, *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost i umjetnost, Svezak I., Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće)*, Rano doba hrvatske kulture, Zagreb, 169-178.

- GORDINI, G., D. 1998a – Gian Domenico Gordini, Andrea, apostolo, santo, *Enciclopedia dei santi, Bibliotheca Sanctorum, 1*, Roma: Città nuova, 1094-1100.
- GORDINI, G., D. 1998b – Gian Domenico Gordini, Barbara, santa, martire, *Enciclopedia dei santi, Bibliotheca Sanctorum, 12*, Roma: Città nuova, 760-765.
- GORDINI, G., D. 1998c – Gian Domenico Gordini, Cassiano di Imola, santo, martire, *Enciclopedia dei santi, Bibliotheca Sanctorum, 3*, Roma: Città nuova, 909-911.
- GOSS, V., P. 2006. – Vladimir Peter Goss, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb.
- GOSS, V., P. 2012. – Vladimir Peter Goss, Dva hrvatska kraljevska mauzoleja 35 godina kasnije, *Ethnologica Dalmatica, 19*, Split, 141-152.
- GRANIĆ, M. 1990. – Miroslav Granić, O kultu sv. Krševana zadarskog zaštitnika, *Zadarska revija, 2 – 3*, Zadar, 147-170.
- GRGIĆ, M. 1979a – Marijan Grgić, Barbara, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 138.
- GRGIĆ, M. 1979b – Marijan Grgić, Bartol (puni oblik Bartolomej; lat. *Bartholomeus*, grč. *Bartholomaïos*; usp. arm. *bar* = “sin Tolmajev” ili *Talmajev*; slov. *Jernej*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 139.
- GRGIĆ, M. 1979c – Marijan Grgić, Andrija (lat. *Andreas*; slov. Andrej), apostol, sveti, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 114.
- GRGIĆ, M. 1979d – Marijan Grgić, Cecilija, sveta (lat. *Cecilia*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 178-179.
- GRGIĆ, M. 1979e – Marijan Grgić, Anselmo (Asel) Ninski (lat. *Anselmus*), sveti, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 120.
- GRGIĆ, M. 1979f – Marijan Grgić, Ivan Evandelist, sveti (hebr. *Jōhānān* “Jahve je milosrdan”; lat. *Joannes Evangelista*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 279.
- GRGIĆ, M. 1979g – Marijan Grgić, Jakov Stariji, sveti, apostol (etim. JAKOV patrij.; lat. *Jacobus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 291-292.
- GRGIĆ, M. 1979h – Marijan Grgić, Jelena Križarica, sveta (lat. *Helena Imperatrix*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 296.

GRGIĆ, M. 1979i – Marijan Grgić, Krizogon (Krševan), sveti (lat. *Chrysogonus* < grč. *Khrysógonos*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 355-356.

GRGIĆ, M. 1979j – Marijan Grgić, Kuzma i Damjan, sveti (lat. *Cusma et Damianus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 370-371.

GRGIĆ, M. 1979k – Marijan Grgić, Lovro, sveti (lat. *Laurentius*, slov. Lovrenc), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 385.

GRGIĆ, M. 1979l – Marijan Grgić, Luka Evanđelist, sveti (grč./lat. *Lucas*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 386-387.

GRGIĆ, M. 1979m – Marijan Grgić, Marcela (Marija Negra), sveta (lat. *Marcela*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 393.

GRGIĆ, M. 1979n – Marijan Grgić, Toma Apostol, sveti (aram. *Tōmā*, “blizanac”; lat. *Thomas Apostolus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 567-568.

GRGIĆ, M. 1979o – Marijan Grgić, Ambrozije (lat. *Ambrosius*), đakon, sveti, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 111.

GRGIĆ, M. 1979p – Marijan Grgić, Martin, biskup, sveti (lat. *Martinus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 397-398.

GRGIĆ, M. 1979r – Marijan Grgić, Nikola, sveti, biskup (lat. *Nicolaus*, slov. *Nikolaj, Miklavž*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 426-427.

GRGIĆ, M. 1979s – Marijan Grgić, Petar Apostol, sveti (lat. *Petrus Apostolus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 456-457.

GRGIĆ, M. 1979t – Marijan Grgić, Stjepan Prvomučnik, sveti (lat. *Stephanus Protomartyr*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 547-548.

GRGIĆ, M. 1979u – Marijan Grgić, Pavao Apostol, sveti (lat. *Paulus Apostolus*), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 453-454.

GUNJAČA, S. 1952a – Stjepan Gunjača, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas, *Starohrvatska prosvjeta* 3, 2, Split, 221-232.

GUNJAČA, S. 1952b – Stjepan Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 2, Split, 57-80.

- GUNJAČA, S. 1956. – Stjepan Gunjača, Ostaci starohrvatske crkve Sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 5, Zagreb, 65-127
- GUNJAČA, S. 1958. – Stjepan Gunjača, Tiniensia Archaeologica-historica-topographica I., *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 6, Zagreb, 105-162.
- GUNJAČA, S. 1960. – Stjepan Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955., 1956. i 1957. godine), *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 7, Split, 267-281.
- GUNJAČA, S. 1963. – Stjepan Gunjača, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 8 – 9, Zagreb, 7-64.
- GUNJAČA, Z. 1976. – Zlatko Gunjača, O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice, *Zbornik Šibenik, Spomen- zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 29-58.
- GUNJAČA, Z. 1978. – Zlatko Gunjača, Rezultati neobjavljenih i najnovijih arheoloških istraživanja antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na šibenskom području, *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji, Znanstveni skup, Vodice, 10-13.5.1976., Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 3, Split, 69-80.
- GUNJAČA, Z. 1985. – Zlatko Gunjača, Otok Žirje/Gradina, Kasnoantička utvrda, *Arheološki pregled*, 26, Ljubljana. 195.
- GUNJAČA, Z. 1986. – Zlatko Gunjača, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Materijali*, 22, Novi Sad, 124-136.
- GUNJAČA, Z. 1995. – Zlatko Gunjača, Radovi na crkvi i groblju Svetog Spasa na vreli Cetine, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 29-36.
- GUŠIĆ, B. 1969. – Branimir Gušić, Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16 – 19, Zadar, 449-475.
- HILJE, E. 1996. – Emil Hilje, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima, *Ekološke monografije 7, Kornati, Priopćenje sa simpozija Prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje, Murter, Tisno, Kornati, Šibenik 2.-7. listopada 1995.*, Zagreb, 497-500.

- HILJE, E. 2005. – Emil Hilje, Kontinuitet murterskih ranokršćanskih crkava, *Murterski godišnjak 2, Radovi sa znanstvenog skupa Murter i njegova župa u prošlosti, Murter, 18.-20.9. 1998.*, Murter, 35-47.
- ILAKOVAC, B. 1971. – Boris Ilakovac, Vranska regija u rimsko doba, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 18*, Zadar, 75-134.
- IVEKOVIĆ, Ć., M. 1924. – Ćiril Metod Iveković, Grobovi otaca, *Narodna starina, 7, 3*, Zagreb, 1-28.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. 1928. – Ćiril Metod Iveković, Dugi otok i Kornat, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 235*, Zagreb, 245-279.
- IVEKOVIĆ, Ć., M. 1931. – Ćiril Metod Iveković, Najstariji samostani na dalmatinskim otocima, *Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 242*, Zagreb, 216-226.
- IVEKOVIĆ, Ć., M. 1937. – Ćiril Metod Iveković, Krstionica kod stolne crkve sv. Stošije i vrijeme građenja njezina i crkve sv. Donata, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 258*, Zagreb, 1-14.
- JAKŠIĆ, N. 1988a – Nikola Jakšić, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, 27, 14*, Zadar, 115-133.
- JAKŠIĆ, N. 1988b – Nikola Jakšić, Srednjovjekovne Kamenjane s crkvama sv. Jurja i sv. Luke, problem ubikacije i identifikacije, *Starohrvatska prosvjeta, 3, 7*, Split, 111-130.
- JAKŠIĆ, N. 1989. – Nikola Jakšić, Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, 28, 15*, Zadar, 83-101.
- JAKŠIĆ, N. 1993. – Nikola Jakšić, Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora, 15*, Zadar, 127-143.
- JAKŠIĆ, N. 1995. – Nikola Jakšić, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, *Starohrvatska prosvjeta, 3, 22*, Split, 141-150.
- JAKŠIĆ, N. 1997. – Nikola Jakšić, *Nin, prva hrvatska biskupija*, Split.
- JAKŠIĆ, N. 2000a – Nikola Jakšić, Vladarska zadužbina sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 42*, Zadar, 17-64.

JAKŠIĆ, N. 2000b – Nikola Jakšić, *Benkovac i okolica u srednjem vijeku, Kulturno povijesni vodič, 15*, Split.

JAKŠIĆ, N. 2000c – Nikola Jakšić, Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta, 3, 27*, Split, 189-200.

JAKŠIĆ, N. 2000d – Nikola Jakšić, Kiparstvo u službi evangelizacije, *Hrvati i Karolinzi: rasprave i vrela, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 20. Prosinca 2000. – 30. Svibnja 2001.*, Split, 192-213.

JAKŠIĆ, N. 2000e – Nikola Jakšić, Biskupija kraj Knina, Crkvina, *Hrvati i Karolinzi: katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 20. Prosinca 2000. – 30. Svibnja 2001.*, Split, 198-199.

JAKŠIĆ, N. 2009. – Nikola Jakšić, Varvarina praeromanica, *Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb - Motovun*, 11-41.

JAKŠIĆ, N. 2010. – Nikola Jakšić, Kult sv. Petra u kasnoantičkom i srednjovjekovnom Zadru, *Scripta Branimiro Gabričević dicata, Trilj*, 305-340.

JAKŠIĆ, N. 2013. – Nikola Jakšić, U selu Uzdolju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira, *Starohrvatska prosvjeta, 3, 40*, Split, 135-153.

JAKŠIĆ, N., HILJE, E. 2008. – Nikola Jakšić, Emil Hilje, *Kiparstvo I., od IV. Do XVI. stoljeća*, Zadar.

JAKŠIĆ, N., KRNČEVIĆ, Ž. 1997. – Nikola Jakšić, Željko Krnčević, Predromanički reljefi iz crkvice Sv. Lovre u Morinju kod Šibenika, *Starohrvatska prosvjeta, 3, 24*, Split, 91-110.

JARAK, M., JUKIĆ BUČA, V. 2018. – Mirja Jarak, Vendi Jukić Buča, Revizijska arheološka iskapanja trikonhalne crkve u Bilicama 2016. godine, *Diadora, 31*, Zadar, 129-153.

JELIĆ, L. 1898. – Luka Jelić, Povijesno – topografske crtice biogradskom primorju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3, 1*, Zagreb, 30-126.

JELIČIĆ, J. 1984. – Jasna Jeličić, Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, *Cetinska Krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Znanstveni skup, Sinj, 3-6, 6, 1980.*, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 8*, Split, 169-180.

- JORDAN KNEŽEVIĆ, A. 2010. – Ana Jordan Knežević, Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanici u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 52, 121-148.
- JOSI, E. 1998a – Enrico Josi, Cecilia di Roma, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum* 3, Roma: Città nuova, 1064-1081.
- JOSI, E. 1998b – Enrico Josi, Crisogono, santo martire di Aquileia, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum*, 4, Roma: Città nuova, 306-308.
- JOSIPOVIĆ, I. 2012. – Ivan Josipović, Dva ranosrednjovjekovna ciborija iz Lepura kod Benkovca, *Dani Stjepana Gunjače 2, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa "Dani Sjepana Gunjače 2": Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme, Split, 18.-21. listopada 2011.*, Split, 49-62.
- JOSIPOVIĆ, I. 2017. – Ivan Josipović, Biogradska predromanička skulptura, *Ars Adriatica*, 7, Zadar, 65-82.
- JOSIPOVIĆ, I., TOMAS, I. 2017. – Ivan Josipović, Ivana Tomas, The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar – between Early Christian Sculpture and the Romanesque Architecture, *Hortus Artium Medievalium*, 23, 1, Zagreb, 299-308.
- JURČEVIĆ, A. 2016. – Ante Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, Doktorski rad, Zagreb.
- JURIĆ, R. 1990. – Radimir Jurić, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, *Biogradski zbornik*, 1, *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Znanstveni skup, Biograd 11. – 13. 11. 1988.*, Zadar, 279-318.
- JURIĆ, R. 1992. – Radimir Jurić, Archaeological Excavation on the Church of St Nicolas in Poveljana on the Island of Pag, *Diadora*, 14, Zadar, 357-374.
- JURIĆ, R. 2000. – Radimir Jurić, Srednjovjekovni spomenici na privlačkom području, *Privlaka*, Zagreb, 71-79.
- JURKOVIĆ, M. 1992. – Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina: iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća. Od Ninske biskupije do katedrale hrvatskog biskupa u Biskupiji kod Knina*, Zagreb.

JURKOVIĆ, M. 1995. – Miljenko Jurković, Sv. Spas na vrelu Cetine i problem *westwerka* u hrvatskoj predromanici, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 55-80.

JURKOVIĆ, M. 1997. – Miljenko Jurković, Predromanički šesterolisti Dalmacije problem funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, 1, Split, 225-240.

JURKOVIĆ, M. 2000a – Miljenko Jurković, Arhitektura karolinškog razdoblja, *Hrvati i Karolinzi: rasprave i vrela, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 20. Prosinca 2000. – 30. Svibnja 2001.*, Split, 164-189.

JURKOVIĆ, M. 2000b – Miljenko Jurković, Biskupija kraj Knina, Stupovi, *Hrvati i Karolinzi: katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 20. Prosinca 2000. – 30. Svibnja 2001.*, Split, 241-242.

JURKOVIĆ, M. 2000d – Miljenko Jurković, Cetina kod Vrlike, *Hrvati i Karolinzi: katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 20. Prosinca 2000. – 30. Svibnja 2001.*, Split, 248-250.

KOLEGA, M. 2001. – Marija Kolega, Nin – arheološka istraživanja u sklopu župne crkve sv. Asela (Anselma), *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 33, 2, Zagreb, 83-90.

KOLEGA, M. 2002. – Marija Kolega, Nin – nadžupni kompleks sv. Anselma (Asela), istraživanja godine 2001., *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 34, 2, Zagreb, 73-78.

KOLEGA, M. 2004. – Marija Kolega, *Vodič: Arheološki muzej Zadar, Muzej ninskih starina, Zadar.*

KOLEGA, M. 2014. – Marija Kolega, Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu, *Ars Adriatica*, 4, Zadar, 15-28.

KRASIĆ, S. 2013. – Stjepan Krasić, Historičnost „Milanskog edikta“ iz 313. godine, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, 50 = 516, Zagreb, 1-51.

KRNČEVIĆ, Ž. 1995a – Željko Krnčević, Historija arheoloških istraživanja na šibenskom području, *Stoljeće arheologije na šibenskom području*, Šibenik, 9-56.

KRNČEVIĆ, Ž. 1995b – Željko Krnčević, Sveti Lovro - Donje polje, sustavna arheološka istraživanja, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 27,3, Zagreb, 52-55.

- KRNČEVIĆ, Ž. 1997a – Željko Krnčević, Sveti Lovre - šibensko Donje polje, sustavna arheološka istraživanja u godini 1996., *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 29, 2, Zagreb, 70-72.
- KRNČEVIĆ, Ž. 1997b – Željko Krnčević, Zaštitna arheološka istraživanja kod crkvice sv. Bartula u Piramatovcima, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 29, 3, Zagreb, 97-100.
- KRNČEVIĆ, Ž. 1998a – Željko Krnčević, *Šibenik i šibenski kraj u ranom srednjem vijeku*, Split.
- KRNČEVIĆ, Ž. 1998b – Željko Krnčević, Srednjovjekovna arheološka nalazišta na šibenskom području, *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka: Znanstveni skup Šibenik, 18. – 20. listopada 1995., Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 19*, Zagreb, 1998., 215-216.
- KRNČEVIĆ, Ž. 1999. – Željko Krnčević, Rezultati istraživanja srednjovjekovnih arheoloških lokaliteta na šibenskom području u godini 1997. i 1998., *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 31, 2, Zagreb, 79-86.
- KRNČEVIĆ, Ž. 2000. – Željko Krnčević, Sustavna arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Lovre u šibenskom Donjem polju- rezultati kampanje 1999. i 2000., *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 32,3, Zagreb, 122-125.
- KRNČEVIĆ, Ž. 2001. – Željko Krnčević, Novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih arheoloških lokaliteta šibenskoga kraja, *Sedam stoljeća šibenske biskupije, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998., Šibenik 22.-26.9.1998., Šibenik*, 25-39.
- KRNČEVIĆ, Ž., MENĐUŠIĆ, M., PEDIŠIĆ, I. 2000. – Željko Krnčević, Marko Menđušić, Ivan Pedišić, *Danilo: arheološki vodič, Šibenik*.
- LIVINGSTON, E., A., CROSS F., L. 1997. – Elizabeth L. Livingstone, Frank Leslie Cross, *The Oxford Dictionary of The Christian Church*, New York.
- LUCCHESI, G. 1998. – Giovanni Luchesi, Vittore e Corona, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum*, 12, Roma: Città nuova, 1290-1291.
- LUNIĆ, J. 1989. – Jordanka Lunić, Neki novi arheološki lokaliteti i nalazi na području Drniške općine – selo Baljci, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 21, 3, Zagreb, 52-53.

- MANFREDI, M. 1990. – Manfredo Manfredi, *S. Vittore Martire, studio storico - critico*, Vallerano.
- MARASOVIĆ, T. 1995. – Tomislav Marasović, Crkva Sv. Spasa na vreli Cetine, Prilog tipološkoj analizi, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 37-54.
- MARASOVIĆ, T. 2005. – Tomislav Marasović, Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 61-90.
- MARASOVIĆ, T. 2009. – Tomislav Marasović, *Dalamatia prearomanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, II., korpus arhitekture Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb.
- MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M. 1986. – Marina Marasović-Alujević, Hagionimi srednjovjekovnog Splita, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 15, Split, 269-204.
- MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M. 1998. – Marina Marasović-Alujević, Uloga hagionima u onomastičkim istraživanjima srednjovjekovnog Splita, *Hagiologija, kultovi u kontekstu*, Zagreb, 181-188.
- MARINKOVIĆ, A. 1998. – Ana Marinković, Hagiologija: izvori i metode, *Hagiologija, kultovi u kontekstu*, Zagreb, 7-10.
- MARIN, E. 2000. – 2001. – Emilio Marin, Bogorodica u svjetlu starokršćanskih izvora na hrvatskom području, *Kačić*, 32 – 33, Split, 367-381.
- McGRATH, A., E. 2006. – Alister E. McGrath, *Christianity: an interduction*, Malden, Mass.
- MIGOTTI, B. 1987. – Branka Migotti, Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine, prilog proučavanju kontinuiteta dalmatinskih ranosrednjovjekovnih gradova, *Starohrvatska prosvjeta*, 16, Split, 177-186.
- MIGOTTI, B. 1988. – Branka Migotti, Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave*, 11, Zagreb, 113-158.
- MIGOTTI, B. 1990. – Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija između Krke i Cetine*, Zagreb.
- MIGOTTI, B. 1991. – Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija između Zrmanje i Cerine*, Doktorski rad, Zagreb.

- MIGOTTI, B. 1992a – Branka Migotti, Antičko – srednjovjekovni sakralni kontinuitet na području Dalmacije, *Opuscula archaeologica*, 16, Zagreb, 225-249.
- MIGOTTI, B. 1992b – Branka Migotti, Dalmacija na razmeđi Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 24 – 25, Zagreb, 163-182.
- MIGOTTI, B. 1995. – Branka Migotti, Vrste i namjene ranokršćanskih zdanja u Dalmaciji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34, 21, Zadar, 113-144.
- MIGOTTI, B. 1996. – Branka Migotti, Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji, *Arheološki radovi i rasprave*, 12, Zagreb, 189-246.
- MILOŠEVIĆ, A. 1998. – Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split.
- MILOŠEVIĆ, A. 2002. – Ante Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, *Kulturno – povijesni vodič*, 18, Split.
- MILOŠEVIĆ, A. 2018. – Ante Milošević, *Sv. Spas u Cetini kod Vrlike*, *Kulturno povijesni vodič*, 39, Split.
- MILOŠEVIĆ, A., PEKOVIĆ, Ž. 2009. – Ante Milošević, Željko Peković, *Predromanička crkva sv. Spasa u Cetini*, Dubrovnik – Split.
- MIŠKOVIĆ, A. 2015. – Ana Mišković, Liturgijska oprema i arhitektonska plastika iz trikonhosa u Pridragi i Bilicama na izmaku kasne antike, *Ars Adriatica*, 5, Zadar, 7-20.
- MONACHINO, V. 1998. – Vincenzo Monachino, Vittore I., papa, santo, *Enciclopedia dei santi*, *Bibliotheca Sanctorum*, 12, Roma: Città nuova, 1281-1285.
- MUŽIĆ, I. 2011. – Ivan Mužić, Svetojurjevska problematika u Hrvatskoj i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 38, Split, 187-213.
- NEDVED, B. 1990. – Branka Nedved, Biogradski kraj u rimsko doba, *Biogradski zbornik I, Biograd i njegova okolica u prošlosti*, *Znanstveni skup, Biograd*, 11. – 13. 11. 1988., Zadar, 213-244.
- NEŽIĆ, D. 1979. – Dragutin Nežić, Istarski sveci i blaženici, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 264-277.

NOVAK, Z. 2011. – Zrinka Novak, Utjecaj kulta Blažene Djevice Marije na neke aspekte pobožnosti na istočnoj jadranskoj obali u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, *Croatica Christiana Periodica*, 34, 67, Zagreb, 1-28.

ORBISO, T. G. 1998. – Teofilo Garcia de Orbiso, Daniele, profeto, santo, *Enciclopedia dei santi, Bibliotheca Sanctorum*, 4, Roma: Città nuova, 448-464.

PEDIŠIĆ, I. 1997a – Ivan Pedišić, Sanacijsko – konzervatorski radovi na termalnom sustavu kompleksa stari Šematorij na Danilu, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 29, 2, Zagreb, 54-56.

PEDIŠIĆ, I. 1997b – Ivan Pedišić, Sanacijsko – konzervatorski radovi na termalnom sustavu kompleksa stari Šematorij na Danilu, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 29, 3, Zagreb, 92-93.

PEDIŠIĆ, I. 2001. – Ivan Pedišić, Ostaci stambene arhitekture u bizantskoj utvrdi na otoku Žirju, *Histria antiqua*, 7, Pula, 123-130.

PEDIŠIĆ, I. 2004. – Ivan Pedišić, Arheološka istraživanja unutar bizantske utvrde na Gradini u uvali Velika Stupica na otoku Žirju, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 36, 1, Zagreb, 105-108.

PERIČIĆ, E. 2000. – 2001. – Eduard Peričić, Bogorodica u starohrvatskoj kršćanskoj baštini, *Kačić*, 32 – 33, Split, 383-400.

PETRICIOLI, I. 1952. – Ivo Petricioli, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 2, Split, 105-112.

PETRICIOLI, I. 1954. – Ivo Petricioli, Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 3, Zagreb, 53-62.

PETRICIOLI, I. 1958. – Ivo Petricioli, Neki preromanički spomenici iz Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 2, Zadar, 51-74.

PETRICIOLI, I. 1960. – Ivo Petricioli, Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, *Disadora*, 1, Zadar, 175-195.

PETRICIOLI, I. 1961. – Ivo Petricioli, Rotunda na Malom Ižu, *Peristil*, 4, Zadar, 5-7.

PETRICIOLI, I. 1962. – Ivo Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar, 252-270.

- PETRICIOLI, I. 1963a – Ivo Petricioli, Crkva sv. Nikole kraj Povljane na otoku Pagu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 8 – 9, Zagreb, 171-175.
- PETRICIOLI, I. 1963b – Ivo Petricioli, Crkva sv. Jurja u Ravanjskoj, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 8 – 9, Zagreb, 177-184.
- PETRICIOLI, I. 1968. – Ivo Petricioli, Crkva Stomorica (S. Maria de Pusterla) u Zadru, *Diadora*, 4, Zadar, 247-269.
- PETRICIOLI, I. 1969. – Ivo Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjeg i novog vijeka, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16 – 17, Zadar, 299-354.
- PETRICIOLI, I. 1970. – Ivo Petricioli, „ Toreta “na otoku Kornatu, *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Zbornik posvećen Grgi Novaku*, Zagreb, 717-725.
- PETRICIOLI, I. 1972. – Ivo Petricioli, I più antichi edifici cristiani a Zadar (Zara), *Arheološki vestnik – Acta archaeologica*, 23, Ljubljana, 332-342.
- PETRICIOLI, I. 1974. – Ivo Petricioli, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima, *Zbornik Zadarsko otočje, Znanstveni skup, Mali Iž – Veliki Iž*, 10. – 11. 9. 1971., Zadar, 79-108.
- PETRICIOLI, I. 1987a – Ivo Petricioli, Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu, *Pašmanski zbornik, Otok Pašman kroz vjekove i danas, Znanstveni skup, Zadar*, 2. – 4. 12. 1981., Zadar, 75-92.
- PETRICIOLI, I. 1987b – Ivo Petricioli, Ecclesiae sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 16, Split, 93-105.
- PETRICIOLI, I. 1989. – Ivo Petricioli, Ulomci ranosrednjovjekovnog ambona zadarske katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, 12 – 13, Zagreb, 25-26.
- PETRICIOLI, I. 1990a – Ivo Petricioli, *Od Donata do Radovana, pregled umjetnosti u Dalmaciji od 9. do 13. stoljeća*, Književni krug, Split.
- PETRICIOLI, I. 1990b – Ivo Petricioli, Umjetnička baština samostana Sv. Krševana do 16. Stoljeća, *1000 godina samostana Sv. Krševana u Zadru*, Zadar, 197-206.

- PETRICIOLI, I. 1995a – Ivo Petricioli, Sculpture in Zadar between the late Roman and pre – Romanesque periods, *Hortus Artium Medievalium*, 1, 1, Zagreb, 74-83.
- PETRICIOLI, I. 1995b – Ivo Petricioli, Crkva sv. Spasa na vrelu Cetine, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 19-28.
- PETRICIOLI, I. 1996a – Ivo Petricioli, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, Split.
- PETRICIOLI, I. 1996b – Ivo Petricioli, Predromanički ambon iz zadarske katedrale i srodna skulptura, *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992.*, Zagreb, 209-214.
- PETRICIOLI, I. 1998. – Ivo Petricioli, Elementi di architettura Bizantina nelle costruzioni altomedievali di Zara, *Hortus Artium Medievalium*, 4, 4, Zagreb, 55-70.
- PETRICIOLI, I., VEŽIĆ, P. 1975. – Ivo Petricioli, Pavuša Vežić, Izvještaj o istraživanju i konzervaciji ostataka bazilike u sv. Tome u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1, Zadar, 177-200.
- PETRICIOLI, I., VUČENOVIĆ, S. 1970. – Ivo Petricioli, Svetoslav Vučenović, Crkve sv. Andrije i sv. Petar Stari, *Diadora*, 5, Zadar, 177-200.
- PETRIĆ, N. 1974. – Nikša Petrić, Crkvica sv. Pelegrina nedaleko Hvara, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 4, 1, Hvar, 91-95.
- PETRINEC, M., JURČEVIĆ, A. 2015. – Maja Petrinec, Ante Jurčević, Crkvina – Biskupija, Insights into the Chronology of the Site from 8th to 15th Century, *Swords, Crowns, Censers and Books, Francia Media – Cradles of European Culture*, Rijeka, 327-373.
- PETROVIĆ, I. 2000. – Ivanka Petrović, Hrvatska i europska hagiografija, *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost II., Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, Zagreb, 321-347.
- PETROVIĆ, I. 2007. – Ivanka Petrović, Cecela, Siverić, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 369-370.
- PETROVIĆ, I. 2008. – Ivanka Petrović, Latinska i glagoljaška tradicija Sv. Krizogona (Krševana) i Sv. Anastazije u Hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka, *Slovo*, 56 – 57, Zagreb, 451-475.

PODRUG, E., JOVIĆ, J., KRNČEVIĆ, Ž. 2016. – Emil Podrug, Jelena Jović, Željko Krnčević, Arheološka baština šibenskih otoka, *Toponimija šibenskog otočja*, Zadar, 49-76.

RADIĆ, F. 1895. – Franjo Radić, Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulju kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 1, 3, Zagreb, 150-156.

RADIĆ, F. 1898. – Franjo Radić, Graditeljski uresi i nadpisni ulomci hrvatsko – bizantskog sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu, *Starohrvatska prosvjeta*, 4, 3 – 4, Knin, 107-112.

RADIĆ, F. 1901. – Franjo Radić, Ostaci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidjanima na otoku Pašmanu, *Starohrvatska prosvjeta*, 6, Zagreb, 84-86.

RADIĆ ROSSI, I., FABIJANIĆ, T. 2013. – Irena Radić Rossi, Tomislav Fabijanić, Arheološka baština Kornata, *Toponimija kornatskog otočja*, Zadar, 67-98.

RAPANIĆ, Ž., 2013. – Željko Rapanić, Kralj Tripimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa, *Povijesni prilozi*, 44, Zagreb, 27-70.

RAPANIĆ, Ž., JELOVINA, D. 1968. – 1969. – Željko Rapanić, Dušan Jelovina, Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 70-71, Split, 107-135.

RAŠKOVIĆ, D. 1989. – Dušan Rašković, Rekognosciranje područja naselja Badanj i Varoš kod Drniša, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 21, 2, Zagreb, 29-31.

RAUKAR, T., 1997. – Tomislav Raukar, Prostor i društvo, *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost i umjetnost, Svezak I., Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće), Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 181-195.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1952. – Duje Rendić-Miočević, Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 211-232.

SAUGET, J. 1998. – Joseph-Marie Sauget, Platone, santo, martire di Ancira, *Enciclopedia dei sancti, Bibliotheca Sanctorum*, 10, Roma: Città nuova, 959-961.

SKOBLAR, M. 2004. – Magdalena Skoblar, Ulomci predromaničke i romaničke sculpture iz Nina, *Adrias*, 11, Zagreb – Split, 103-117.

SKRAČIĆ, A. 2005. – Ante Skračić, Župa na Murteru, *Murterski godišnjak 2, Radovi sa znanstvenog skupa Murter i njegova župa u prošlosti, Murter, 18.-20.9. 1998*, Murter, 15-32.

- SORIĆ, S. 2009. – Sofija Sorić, Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Vrgadi, *Toponimija otoka Vrgade*, Zadar, 69-78.
- SORIĆ, S. 2012. – Sofija Sorić, Kaštel sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Ars Adriatica*, 2, Zadar, 85-96.
- STRGAČIĆ, A., M. 1949. – Ante Marija Strgačić, Neka toponomastička i topografska pitanja Dugog otoka, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 1, Zagreb, 87-101.
- STRIKA, Z. 2009. – Zvezdan Strika, Translatio Beati Chrysogoni Martyris kao narativno vrelo rane hrvatske prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 51, Zadar, 1-53.
- STRIKA, Z. 2011. – Zvezdan Strika, Počeci i razvoj ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 53, Zadar, 1-47.
- STRIKA, Z. 2017. – Zvezdan Strika, Hagiografska baština ninske crkve i njezin odnos prema hagiografskoj tradiciji salonitansko – splitske crkve: sukobljavanje salonitansko – splitskog i ninskog biskupa oko uspostave metropolije u svjetlu povijesne i hagiografske literature, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 59, Zadar, 53-114.
- SUIĆ, M. 1952. – Mate Suić, Iskapanje rimske ville u Maloj Proverisi, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54, Split, 174-187.
- SUIĆ, M. 1960. – Mate Suić, Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 64, Zagreb, 230-249.
- SUIĆ, M. 1981. – Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
- SUIĆ, M. 1995. – Mate Suić, Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 133-145.
- SUIĆ, M. 2003. – Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb
- SUIĆ, M., PETRICIOLI, I. 1955. – Mate Suić, Ivo Petricioli, Starohrvatska crkva sv. Stošije kod Zadra (primjer preromaničke adaptacije antičke arhitekture), *Starohrvatska prosvjeta III*, 4, Zagreb, 7-21.

ŠEPAROVIĆ, T. 1995. – Tomislav Šeparović, Katalog kamenih spomenika iz crkve sv. Spasa na vrelu Cetine, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 22, Split, 81-90.

ŠEPAROVIĆ, T. 1996. – Tomislav Šeparović, Gradac (Drniš) – arheološka istraživanja, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 28, 1, Zagreb, 57-58.

ŠEPAROVIĆ, T. 2005. – Tomislav Šeparović, Cecela u Siveriću kraj Drniša – zaštitno i revizijsko iskopavanje, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1, Zagreb, 206-207.

ŠIPIĆ, I. 2010. – Igor Šipić, Novi prilozi kultu sv. Lucije na istočnom Jadranu, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 19-32.

TOMIČIĆ, Ž. 1990a – Željko Tomičić, Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u velebitskom podgorju, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 23, 3, Zagreb, 139-162.

TOMIČIĆ, Ž. 1990b – Željko Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Prilozi Instituta za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu*, 5 – 6, Zagreb, 29-53.

TOMIČIĆ, Ž. 2011. – Željko Tomičić, Arheološka baština Justinijanove epohe na istočnoj obali Jadrana – prinos kristijanizaciji Mediterana, *Kačić*, 41 – 43, Split, 363-374.

TOMIČIĆ, Ž. 2016. – Željko Tomičić, Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga, *Diadora*, 29, Zadar, 107-120.

UGLEŠIĆ, A., 1992. – Ante Uglešić, Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota, *Radovi filozofskog fakulteta Zadar, Razdio povijesnih znanosti*, 30 (17), 65-78.

UGLEŠIĆ, A. 1993a – Ante Uglešić, Tragom ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom otoku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 32, 19, Zadar, 151-176.

UGLEŠIĆ, A. 1993b – Ante Uglešić, Neobjelodanjeni nalazi predromaničke plastike s područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 31, 18, Zadar, 143-154.

UGLEŠIĆ, A. 1993c – Ante Uglešić, Još jednom od datiranja ranokršćanskog pluteja iz Posedarja kod Zadra, *Diadora*, 15, Zadar, 145-156.

UGLEŠIĆ, A. 2002. – Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar.

- UGLEŠIĆ, A. 2003. – Ante Uglešić, O Naroni u istočnogotsko doba na temelju arheoloških nalaza, *Diadora*, 21, Zadar, 201-212.
- UGLEŠIĆ, A. 2006. – Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Šibenske biskupije*, Drniš – Zadar.
- UGLEŠIĆ, A. 2016. – Ante Uglešić, Kasnoantička i ranosrednjovjekovna nalazišta na području Novigrada, *Novigrad, nekad i sad, monografija*, Zadar, 162-173.
- UGLEŠIĆ, A. 2017. – Ante Uglešić, Podvršje – Glavčine: Results of the most Recent Research, *Hortus Artium Medievalium*, 23, 2, Zagreb, 653-665.
- UGLEŠIĆ, A. 2018. – Ante Uglešić, Najstariji kršćanski tragovi na prostoru Šibenika, *Šibenik od prvog spomena, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika, Šibenik, 26. do 28. rujna 2016.*, Zagreb – Šibenik, 43-59.
- UGLEŠIĆ, A., ŠUĆUR, J. 2018. – Ante Uglešić, Jure Šućur, *Arheološka istraživanja lokaliteta Sali – Crkvina 2018. godine: Stručno izvješće*, Zadar.
- UGLEŠIĆ, A., ČERINA, LJ. 1998. – Ante Uglešić, Ljiljana Čerina, Istraživanje crkve sv. Andrije u Zatonu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 36, 23, Zadar, 89-98.
- UGLEŠIĆ, A., GUSAR, K. 2014. – Ante Uglešić, Karla Gusar, Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja Crkvine u Pakoštanima (2006. – 2012.), *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju*, Biograd – Zadar, 221-234.
- UGLEŠIĆ, A., PARICA, M. 2013. – Antička, srednjovjekovna i ranonovovjekovna arheološka baština Veloga Rata, *Veli Rat*, Zadar, 147-159.
- URODA, N. 2010. – Nikolina Uroda, Prilog poznavanju ranokršćanske crkve na lokalitetu Bičina u Polači, *Opuscula Archaeologica*, 34, Zagreb, 241-254.
- VEDRIŠ, T. 2007. – Trpimir Vedriš, Štovanje Sv. Anastazije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, *Diadora*, 22, 191-216.
- VEDRIŠ, T. 2008a – Trpimir Vedriš, Čašćenje svetoga Martina Tourskega v Dalmaciji v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku; nekaj opažanj, *Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture*, Ljubljana, 92-106.

VEDRIŠ, T. 2008b – Trpimir Vedriš, Historia translationis S. Anastasiae: kako (ne) čitati hagiografski tekst?, *Hagiologija, Kultovi u kontekstu*, Zagreb, 39-58.

VEDRIŠ, T. 2009. – Trpimir Vedriš, “Frankish” or “Byzantine” Saint? The Origins of the Cult of Saint Martin in Dalmatia, *Sailing to Byzantium: Papers from the First and Second Postgraduate Forums in Byzantine Studies*, Cambridge, 221-249.

VEDRIŠ, T. 2014a – Trpimir Vedriš, O podrijetlu i najranijem kultu zadarskog zaštitnika Sv. Krševana, *Ars Adriatica*, 4, Zadar, 29-42.

VEDRIŠ, T. 2014b – Trpimir Vedriš, Nekoliko opažanja o začecima štovanja sv. Krševana u Dalmaciji u ranom srednjem vijeku, *SPALATUMQUE DEDIT ORTUM*, Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 6, Split, 197-223.

VEDRIŠ, T. 2016. – Trpimir Vedriš, Zadarski ranosrednjovjekovni prijepisi Muke sv. Stošije i sv. Krševana: pitanje podrijetla i međusobnih odnosa, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 58, Zagreb - Zadar, 49-78.

VEDRIŠ, T. 2017. – Trpimir Vedriš, Changes in the iconography of St Chrysogonus as a reflection of cultural, social and political changes in medieval Zadar, *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, Zagreb, 179-211.

VEŽIĆ, P. 1976. – Pavuša Vežić, Crkva svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, 8 (poseban otisak), Zadar, 119-139.

VEŽIĆ, P. 1986a – Pavuša Vežić, Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 12, Zagreb, 161-177.

VEŽIĆ, P. 1986b – Pavuša Vežić, Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 15, Split, 201-215.

VEŽIĆ, P. 1988. – Pavuša Vežić, Starokršćanski sloj katedrale u Zadru, *Diadora*, 10, Zadar,

VEŽIĆ, P. 1989. – Pavuša Vežić, Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, 11, Zadar, 323-345.

VEŽIĆ, P. 1990a – Pavuša Vežić, Prezbiterij katedrale u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30, Split, 49-65.

- VEŽIĆ, P. 1990b – Pavuša Vežić, Rezultati istraživanja na prostoru sakristije do katedrale u Zadru, *Diadora*, 12, Zadar, 301-326.
- VEŽIĆ, P. 1990c – Pavuša Vežić, Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru, *Biogradski zbornik*, 1, *Biograd i njegova okolica u prošlosti*, Znanstveni skup Biograd, 11. – 13. 11. 1988., Zadar, 247-262.
- VEŽIĆ, P. 1991a – Pavuša Vežić, Krstionica u Zadru, *Peristil*, 34, Zagreb, 13-23.
- VEŽIĆ, P. 1991b – Pavuša Vežić, O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku, *Diadora*, 13, Zadar, 323-375.
- VEŽIĆ, P. 1992a – Pavuša Vežić, Vela Gospa na Ošljaku, *Diadora*, 14, Zadar, 311-323.
- VEŽIĆ, P. 1992b – Pavuša Vežić, Ulomak starokršćanskog pluteja iz Posedarja nedaleko Zadra, *Diadora*, 14, Zadar 291-299.
- VEŽIĆ, P. 1993. – Pavuša Vežić, Zadar na pragu kršćanstva, *Diadora*, 15, Zadar, 29-54.
- VEŽIĆ, P. 1994. – Pavuša Vežić, Zdenac krstionice u Zadru, *Peristil*, 35/36, Zagreb, 17-23.
- VEŽIĆ, P. 1995. – Pavuša Vežić, The early - medieval phase of the episcopal complex in Zadar, *Hortus Artium Medievalium*, 1, 1, Zagreb, 150-161.
- VEŽIĆ, P. 1996. – Pavuša Vežić, Ninska crkva u ranom srednjem vijeku – problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja, *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992.*, Zagreb, 87-99.
- VEŽIĆ, P. 1997. – Pavuša Vežić, Crkva sv. Ivana ispred Grada u Zadru, *Diadora*, 18 – 19, Zadar, 275-295.
- VEŽIĆ, P. 1999. – Pavuša Vežić, Bazilika sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, 23, Zagreb, 7-16.
- VEŽIĆ, P. 2002. – Pavuša Vežić, *Sveti Donat, Rotonda Sv. Trojstva u Zadru*, Split.
- VEŽIĆ, P. 2005. – Pavuša Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva, Arhitektura ranog kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar.
- VEŽIĆ, P. 2011. – Pavuša Vežić, Dalmatinski trikonhosi, *Ars Adriatica*, 1, Zagreb, 27-66.

- VEŽIĆ, P. 2012. – Pavuša Vežić, Dalamatinski šesterolisti – sličnosti i razlike, *Ars Adriatica*, 2, Zadar, 41-74.
- VEŽIĆ, P. 2013a – Pavuša Vežić, *Episkopalni kompleks u Zadru*, Zadar.
- VEŽIĆ, P. 2013b – Pavuša Vežić, Memorije križnog tlocrta na tlu Istre i Dalmacije, *Ars Adriatica*, 3, Zadar, 21-52.
- VEŽIĆ, P. 2015a – Pavuša Vežić, Crkva sv. Petra Starog i Bianchijeva edicola s. Marina u Zadru, *Diadora*, 29, Zadar, 151-170.
- VEŽIĆ, P. 2015b – Pavuša Vežić, Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru, *Ars Adriatica*, 5, Zadar, 21-38.
- VEŽIĆ, P., LONČAR, M. 2009. – Pavuša Vežić, Milenko Lončar, *Hoc Tigmen, Ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar.
- VUČIĆ, J. 2009 – Jakov Vučić, Crkva sv. Viktora na Citoriju, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb, 482-484.
- VUČIĆ, J. 2010a – Jakov Vučić, Arheološka istraživanja crkve sv. Viktora u Telašćici, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 41, 3, Zagreb, 77-86.
- VUČIĆ, J. 2010b – Jakov Vučić, Arheološka istraživanja kod crkve sv. Jure u Kruševu, *Diadora*, 24, Zadar, 99-160.
- VUČIĆ, J. 2011. – Jakov Vučić, Arheološka istraživanja crkve sv. Viktora u Telašćici, *Diadora*, 25, Zadar, 103-142.
- ZANINOVIĆ, J. 1992. – Joško Zaninović, Grebaštica - samostan sv. Luce, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 24, 3, Zagreb, 56-57.
- ZANINOVIĆ, J. 1993. – Joško Zaninović, Grebaštica- mjesno grobište I Kulina (Pretura), *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 25, 3, Zagreb, 72-74.
- ZANINOVIĆ, J. 1995. – Joško Zaninović, O problem komunikacijske povezanosti Grebaštica u antici, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 27, 1, Zagreb, 34-36.
- ZANINOVIĆ, M. 1996. – Marin Zaninović, Rider između Salone i Scardone, *Arheološki radovi i rasprave*, 12, Zagreb, 307-323.

ZEKAN, M. 1997. – Mate Zekan, Gradac kod Drniša – Crkva Porođenja Marijina, *Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo*, 29, 3, Zagreb, 94-96.

ZEKAN, M. 2000a – Mate Zekan, Kratki prikaz rezultata arheološkog istraživanja crkve porođenja Marijina u Gradcu kod Drniša i groblja uz nju, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 27, Split, 273-283.

ZEKAN, M. 2000b – Mate Zekan, Pregled istraživanja lokaliteta Otres – Lukačuša, *Starohrvatska prosvjeta*, 3, 27, Split, 261-270.

ZELIĆ, D. 2001. – Dinko Zelić, Šibenske crkve, postanak grada i utemeljenje šibenske biskupije, *Sedam stoljeća Šibenske biskupije, Šibenska biskupija od 1298-1998*, Šibenik, 22.-26.9.1998., Šibenik, 791-802.

ZORIĆ, M. 1994. – Magda Zorić, *Ivinj, crkva sv. Martin, rezultati arheoloških istraživanja (katalog izložbe)*, Šibenik

ZORIĆ, M. 2001. – Magda Zorić, *Ranokršćanstvo na širem području grada Šibenika*, Magistarski rad, Zagreb

ZORNIJA, M. 2016. – Meri Zornija, A sign of faith in the open sea: the early christian Church of St Mary on the Island of Kornat (Croatie), *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité Tardive*, 25, Zadar, 52-66.

ZORNIJA, M., MENĐUŠIĆ, M. 2015. – Meri Zornija, Mario Menđušić, Ranokršćanski sakralni kompleks u uvali Tarac na otoku Kornatu (istraživanja 2006-2011.), *Istraživanja na otocima, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 30, Zagreb, 39-56.

IZVORI S INTERNETA:

<http://www.narodni-list.hr/posts/32615001> (11. 3. 2019.)

<https://www.zadarskilist.hr/clanci/10112016/otkriveni-ostaci-dviju-crkava---jedna-je-sagradena-unutar-druge> (11. 3. 2019.)

<http://vir.hr/index.php/component/k2/item/389-predstavljeno-arheolosko-istrazivanje-u-smratinama> (11. 3. 2019.)

<https://www.zadarskilist.hr/clanci/23112018/ranokrscanska-i-romanicka-crkva-su-istrazene-i-konzervirane-jos-se-istrazuje-u> (11. 3. 2019.)

9. PRILOZI

Tablica 1. Titulari na prostoru sjeverne Dalmacije u ranokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju

Titulari	Opis sveca	Lokaliteti			Literatura
		Ranokršćanski lokaliteti	Lokaliteti s kontinuitetom	Predromanički lokaliteti	
1.1 Sv. Ambroz	Đakon. Vrlo je malo poznato o životu sv. Ambroza. Prema ninskoj legendi, bio je pratioc sv. Anselma s kojim je propovijedao evanđelje, najprije u Galiji, a onda i u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je sv. Anselmo u Ninu osnovao biskupiju te postao prvim ninskim biskupom. Sv. Ambroziju je kasnije podignuta crkva uz koju će biti izgrađen benediktinski samostan. Zajedno s Marcelom i Anselmom čini ninsku kršćansku trijadu, odnosno, zajedno je s njima zaštitnik grada Nina. Navodi se kako je umro u Ninu, no nije poznata pozicija njegova groba.			Nin – Samostanski kompleks sv. Ambroza s crkvom sv. Mihovila (T. 5.4).	Grgić 1979o, 111; Migotti 1996, 216; Strika 2011, 12; Strika 2017, 77-78.
1.2 Sv. Anastazija (Stošija)	Mučenica. Sirmijska mučenica, mučena za Dioklecijanovih progona i pokopana u Sirmiju u svojoj bazilici. Relikvije su joj prenijete u Carigrad u 5. stoljeću, gdje su pohranjene u crkvu Svetog uskrsnuća. Moguće je kako se to dogodilo nakon prestanka hunske vlasti na prostoru Panonije, kada ona ponovo		Zadar (Puntamika) – Crkvina/Sv. Stošija (T. 4.39).		Brandi 1998, 1045-1046; Dragutinac 1979a, 112-113; Marasović-Alujević, 1986, 270-271;

	<p>pripada Istočnome Carstvu. Prema predaji, car Nicefor njezine relikvije daje biskupu Donatu početkom 9. stoljeća. Tako one dolaze u Zadar, gdje su nakon svega smještene u katedralu sv. Petra. Predaja o sv. Anastaziji veže se uz sv. Krševana, s kojim je svetica navodno razmjenjivala pisma za vrijeme svog kućnog zatočeništva. Nakon smrti muža zajedno sa sv. Krševanom odlazi u Akvileju, a nakon njegova mučeništva Anastazija odlazi u Sirmij zajedno s trima sestrama Solunjankama (Irena, Agapa i Kionija). U Sirmiju je spaljena na lomači, kako se često i prikazuje.</p> <p>Vedriš se u svom radu osvrće na pitanje mogućeg orijentalnog podrijetla svetice, no dolazi do zaključka kako takvo promišljanje nema hagiografsku osnovu te kako je kult širenja sv. Anastazije na naše prostore, a i na Zapad općenito, rezultat rimske, odnosno latinske hagiografske tradicije. Kult joj se vjerojatno širi već krajem 4. stoljeća na područje sjeverne Italije (prema Vedrišu moguće posredstvom panonskih Ostrogota), a njegovo jačanje moguće je pretpostaviti već u idućem stoljeću dolaskom panonskog stanovništva. Razdoblje 5. stoljeća vrijeme je kada kult jača i u Rimu. Sv.</p>				<p>Migotti 1988, 146; Migotti 1996, 215; Petrović 2008, 454-457; Strika 2011, 3-4; Strika 2017, 54; Vedriš 2007, 193, 195-196, 201-210; Vedriš 2008b, 44-45; Vedriš 2014a, 33; Vedriš 2016, 49-50, 68, 72, 75.</p>
--	--	--	--	--	--

	Anastazija se u Zadru slavi 15. siječnja.				
1.3 Sv. Andrija (Jandre)	<p>Apostol. Sv. Andrija iz Betsaide u Galiji jedan je od prvih apostola, Isusovih učenika, brat sv. Šimuna Petra. Kako je za propovijedanja obratio velik broj ljudi, rimski upravitelj Patrasa u Grčkoj osudio ga je na mučenje te ga je naposljetku dao objesiti na križ (navodi se kako je križ bio oblika X). Andrijina oznaka je križ oblika slova X (tzv. Andrijin križ).</p> <p>Budući da je u predajama prikazan kao ribar, smatra se zaštitnikom mora i ribara, zbog čega je prilikom posveta sakralnih objekata ovom svecu razlog najčešće sadržajne prirode. Točnije, uzima se u obzir Andrijina uloga zaštitnika ribara i mora (sv. Andrija Vrgada, sv. Andrija Zaton). Stoga nije teško zaključiti kako se velik broj crkvi s njegovom posvetom nalazi na prostorima uz more (obala i otoci). Patron je Škotske, Konstantinopola (zaštitnik i utemeljitelj crkve) i Grčke.</p> <p>Navodi se kako mu je tijelo doneseno u Carigrad (Konstantinopol) u drugoj polovici 4. stoljeća. U Raveni se kult širi tijekom 5. stoljeća. Kult sv. Andrije na našim se prostorima širi utjecajem Bizanta, osobito u 6. stoljeću.</p>	Preko (otok Ugljan) – Gospa od Rozarija (Sv. Andrija) (T. 3.16); Brgulje (otok Molat) – Garska Crikva/Karniški varh (T. 3.5).	Zatonu – Sv. Andrija (Jandre) (T. 2.33, T. 4.41); Vrgada (otok Vrgada) – Sv. Andrija (T. 2.25, T. 4.29).		Babić 1997, 206-207; Domijan 1983, 136; Gordini 1998a, 1094-1100; Grgić 1979c, 114; Jakšić 1989, 100-101; Marasović-Alujević 1986, 271-272; Migotti 1988, 140; Migotti 1996, 215-216; Strika 2017, 68.

<p>1.4</p> <p>Sv. Anselmo Ninski (Asel)</p>	<p>Kako je velik broj svetaca koji nose ime Anselmo kroz srednji vijek (s područja Italije), ovdje se obrađuje sv. Anselmo Ninski kao zaštitnik grada Nina.</p> <p>Anselmo Ninski je prema predaji bio Kristov učenik (učenik sv. Pavla i jedan od 72 Kristova učenika), koji je zajedno s rođakinjom Marcelom (sluškinja Lazarove sestre Marte) i Ambrozom dospio u Hrvatsku nakon misionarenja Galijom (prema uputstvu apostola Pavla). Tu je osnovao kršćansku zajednicu, sagradio crkvu sv. Trojstva i postao prvim biskupom ninske biskupije.</p> <p>Ovdje nije riječ o empirijsko – povijesnoj stvarnosti, ali ni o povijesnoj istini. Takva tvrdnja vjerojatno je rezultat tadašnjih političkih prilika, odnosno osnivanja ninske biskupije i pokušaj njezine opravdanosti kroz apostolsku sferu (stvaranje lokalne predaje posljedica je lokalnog stanja, političkih prilika i potreba pojedinih crkvi u srednjem vijeku, u ovom slučaju ninske).</p> <p>Možda se ta predaja može povezati s rimskom tradicijom Ambrozija Milanskog, koji dolazi iz Galije i koji je putovao sa sv. Augustinom, Jeronimom i Grgurom. S druge strane, kako navodi Strika, možda je takva predaja rezultat franačkih misionarenja i činjenice kako su</p>		<p>Nin – Sv. Asel (Anselmo) (T. 4.12)</p>		<p>Grgić 1979e, 120; Migotti 1996, 216; Strika 2011, 5-14; Strika 2017, 53, 70, 78.</p>
---	---	--	---	--	---

	<p>se biskupi nakon sabora u Neocezareji često nazivali nasljednicima sedamdeset i dvojice učenika (s obzirom na to da cijeli kronološki slijed pri oblikovanju tradicije nije od izričite važnosti, nastala je predaja o Anselmu Ninskom, stavljajući srednjovjekovnog biskupa u apostolsko vrijeme). Mogući ne razlog za to i nadmetanje sa susjednim Zadrom i Splitom, koji predaje svojih svetaca, Dujma i Donata, također nastoje smjestiti u taj vremenski period). Također, Strika navodi kako je štovanje sv. Asela, Marcele i Ambroza u Ninu možda rezultat spajanja zasebnih ninskih tradicija (nastale spajanjem nekih drugih, u svrhu dokazivanja apostolskih veza s ninskom biskupijom; ranokršćanske predaje o tri ninska mučenika – prije dolaska franačkih misionara) i predaja novopridošlih franačkih misionara.</p>				
<p>1.5 Sv. Barbara</p>	<p>Mučenica. Sveta Barbara, zaštitnica topništva i vojske, redovnika, zaštitnica od nagle i nesretne smrti, zaštitnica rudara i radnika čiji su poslovi izrazito opasni, zaštitnica od gromova, požara, groznice, a i jedna je od četrnaest svetaca pomoćnika u nevolji. Dan kada se sv. Barbara slavi 4. je prosinca i u nekim krajevima označava početak Božićnog</p>	<p>Rivanj (otok Rivanj) – Lokvina/Sv. Barbara? (T. 3.19).</p>	<p>Privlaka – Sv. Barbara (T. 3.17, T. 5.7).</p>		<p>Gordini 1998b, 760-765; Grgić 1979a, 138; Dragić 2015, 142-146, 149-150; Marasović-Alujević</p>

	<p>razdoblja, a atribut joj je paunovo pero.</p> <p>Prema nekim autorima, rođena je krajem 3. stoljeća. Točno mjesto njezina rođenja nije poznato, ali pretpostavlja se kako se radi o Nikomediji (današnji Izmir u Turskoj), Heliopolisu u Egiptu ili Nikoziji u Maloj Aziji, a neki autori navode čak i Toskanu.</p> <p>Prema legendama bila je kćer bogatog trgovca purpurom koji ju je zbog iznimne ljepote zatvorio u visok i jak toranj. Barbara je prihvatila kršćanstvo i dala sagraditi tri prozora na tornju koji su simbolizirali Oca, Sina i Duha Svetoga te križ koji upućuje na okupljanje. Otac je Barbaru odlučio kazniti zbog njezina postupka te ju je nakon duge potrage za njom (različite su legende vezane za njen bijeg – Sveta Djevica ju je ponijela do pastira, rastvorila se stijena i ona se sakrila, zidovi su se odvojili i ona je pobjegla u šumu) predao sucu i zamolio ga za najstrožu kaznu. Barbari je sudac dao izbor između smrti za Krista i predaje žrtve starim bogovima, a Barbara je izabrala muke. Mučeništvo je prema većini autora podnijela oko 306. godine, za cara Maksimijana, iako i oko toga postoji puno nepoznanica i različite mogućnosti.</p> <p>Kult ove orijentalne kršćanske svete na Istoku se vjerojatno</p>				<p>1986, 273; Migotti 1996, 217.</p>
--	--	--	--	--	--

	<p>počeo širiti već u 4. stoljeću, ubrzo nakon što je podnijela mučeničku smrt, dok je na Zapad došao nešto malo kasnije, a u Europi je posebno procvao u razdoblju 8. stoljeća. Da je jednako popularna bila i na Istoku i Zapadu mogu nam posvjedočiti i različite legende o mjestu njezina rođenja. Njene relikvije prebacio je iz Egipta u Konstantinopol u drugoj polovici 6. stoljeća car Justinijan. Nakon nekoliko stoljeća preuzeli su ih Venecijanci, da bi na kraju završile u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Torcellu. Preko bizantskih utjecaja njen kult je zasigurno proširen u Italiji već u 7. stoljeću.</p>				
<p>1.6 Sv. Bartolomej/ Bartol (Bartul)</p>	<p>Apostol. Bartolomej je apostol, odnosno Kristov učenik iz Kane (Galileja) koji se spominje samo u sinoptičkim evanđeljima. Stoga nije naodmet naglasiti kako se o njegovu djelovanju zna vrlo malo. Smatra se zaštitnikom svih onih što rade s kožom (s obzirom na način kako je mučen), a zazivalo ga se kod raznih bolesti, poput grčeva ili živčanih bolesti. Slavi se na različite dane diljem svijeta. Atribut mu je najčešće ljudska koža i velik nož (oružje kojim je ubijen). O njemu se često govori kao o dobrom Filipovom prijatelju kojeg je Krist pozvao nakon</p>		<p>Piramatovci – Sv. Bartul (T. 2.14, T. 4.19), Galovac – Crkvina/Sv. Bartul (T. 2.6, T. 4.6)</p>	<p>Kapitul kod Knina (T. 4.8).</p>	<p>Badurina 1979a, 608; Budak 1999, 241-249; Grgić 1979b, 139; Jakšić 2000a, 45-47; Marasović-Alujević 1986, 273; Migotti 1996, 217; Casanova 1998, 852-877.</p>

	<p>Andrije, Šimuna i Filipa. Navodi se kako se javlja kao <i>Natanael</i>, pa autori pretpostavljaju kako naziv Bartolomej upućuje na svečevo prezime (neka vrsta patronima). Prema Migotti, svetac je misionario Istokom od Male Azije pa sve do Indije. S druge strane, Casanova spominje Matejevo evanđelje koje je Bartolomej donio u Indiju, ali ističe kako nije sigurno na što se točno misli pod pojmom <i>Indija</i>. Ista navodi kako u nekim izvorima stoji kako je Bartolomej mučen zajedno s Filipom u Maloj Aziji. Prema predaji, mučen je tako što mu je oderana koža s tijela. Svečeva relikvija donesena je u Benevent u 9. stoljeću, gdje se i danas nalazi.</p> <p>Prema autorima, kult mu se počeo širiti u 5. stoljeću na Istoku, a kroz iduće, 6. stoljeće, dolazi i na Zapad, gdje mu je kult zabilježen u Hispaniji i Liparima. Kod nas je možda došao iz Beneventa posredstvom benediktinaca te je sve češći pogled na taj titular kroz prizmu staleškog odabira. Točnije, moguće je kako se kult toga sveca možda može bliže vezati uz vladarske obitelji, odnosno može ga se smatrati dvorskim svecem, a autori navode kako bi to mogao biti slučaj i diljem Europe. Spominje se kako je sam Bartolomej bio kraljevskoga</p>				
--	---	--	--	--	--

	<p>roda i kako je preobraćivao kraljeve. Također, navodi se kako je možda bio predak sv. Ivana Krstitelja. Takav slijed činjenica bio bi odličan temelj navedenoj pretpostavci, posebice u razdoblju pokršćavanja novopridošlih Hrvata, od kojih su najprije pokršteni vladari, a zatim njihovo stanovništvo.</p>				
1.7 Sv. Cecilija	<p>Mučenica. Spominje se kako je bila kći rimskog patricija odgojena kao kršćanka. Živjela je i mučena je u 3. stoljeću. Cecilija je bila udana za plemića Valerijana, koga je zamolila da poštuje njen zavjet djevičanstva. Valerijan se uskoro preobratio na kršćanstvo. Kada se vraćao Ceciliji obratio im se anđeo i dao svakome jednu krunu (jednu od ljiljana, drugu od ruža). Kako se rimskom upravitelju nije svidjelo njihovo širenje vjere, dao ih je ubiti. Ceciliju je htio poštediti iz vlastite koristi, no kako je ona odbijala sve njegove uvjete, dao je i nju pogubiti.</p> <p>Kult ove mučenice počinje se širiti kroz 5. stoljeće na Zapadu, no procvat doživljava u razdoblju 6. stoljeća. Smatra se zaštitnicom glazbe.</p>	Siverić – Sv. Cecela (T. 2.19).		Biskupija – Sv. Cecilija (T. 4.2).	Goss 2006, 174-175; Grgić 1979d, 178-179; Josi 1998a, 1064-1081; Marasović-Alujević 1986, 274; Migotti 1988, 150; Migotti 1996, 218.
1.8 Sv. Danijel (Daniel)	<p>Starozavjetni prorok. Knjiga Danijelova ima dva dijela: njegov život i apokaliptična viđenja. Njegov život navodi se kroz nekoliko</p>	Danilo – Stari Šematorij (T. 2.5).			Brajković, Krnčevi, Podrug 2013, 118; Fučić

	<p>važnih priča, kroz tumačenje Nabukodonozorovih snova (o oborenom stablu, zatim o tome kako je pretvoren u životinju te san o kipu napravljenom od različitih materijala), priču o trima židovskim mladićima bačenim u peć zbog vjere, o Baltazarovoj gozbi te o bacanju Danijela u lavlju jamu. Također su spomenuta i njegova apokaliptička viđenja, u kojima, između ostalog, naviješta dolazak Isusa Krista. Danijel se spominje i kao osoba koja je spasila sv. Suzanu kada je bila optužena zbog preljuba.</p> <p>Sv. Danijel jedan je od četiri starozavjetna proroka. Često je prikazivan kao mlad, bezbrad čovjek u pratnji lavova.</p> <p>Kult starozavjetnih svetaca javlja se još u 4. stoljeću u vidu ikonografije, a ubrzo i kroz posvete crkava na Istoku. U Italiju se širi u 6. stoljeću. S obzirom na to da se štovanje starozavjetnih svetaca na Istoku može pratiti ranije, moguće je kako se kult tih svetaca na naš prostor proširio upravo orijentalnim putem (Migotti navodi židovske kolonije u Saloni). Štovanje starozavjetnih osoba posebno se razvija u razdoblju srednjega vijeka.</p>				<p>1979a, 192-196; Migotti 1988, 145; Migotti 1996, 227; Orbiso 1998, 448-464.</p>
1.9	<p>Mučenic.</p> <p>Navodi se kao đakon sirmijskog biskupa Ireneja (također mučenik). Osuđen je na smrt i</p>		<p>Zadar – Sv. Dimitrije (T. 3.27, T. 5.13).</p>		<p>Bali 2012, 143-148, 167; Dragutinac</p>

<p>Sv. Dimitrije (Solunski)</p>	<p>ubijen (zajedno s Donatom, Fortunatom i sedam kanonskih djevice) početkom 4. stoljeća zbog čuvanja svetih knjiga. Ubijen je na cesti koja vodi iz Sirmija prema Basijani. Relikvije su mu prenesene u Solun, gdje postaje domaći svetac, a kasnije se navodi i kao vojnik (vjerojatno oko 7. stoljeća) i prokonzul Grčke. Za proučavanje života sv. Dimitrija od iznimne je važnosti knjiga <i>Čudesna sv. Dimitrija</i> (prikazan kao zaštitnik Soluna; osim podataka o svecu, donosi vijesti o Bizantu, Slavenima i Avarima). Zaštitnik je Soluna, ali i Sirmija (Srijemske Mitrovice). Ikonografski se često prikazivao sa svecima vojnog karaktera, prije svega sa sv. Jurjem.</p> <p>Nakon što se kult toga sveca proširio u Solun, negdje već u 5. stoljeću, brzo se proširio dalje cijelim Istokom (kao simbol bizantskog širenja vlasti), a izrazito je zastupljen među pravoslavnim Slavenima. Upravo prethodno navedena knjiga <i>Čudesna</i> zasigurno je imala propagandnu svrhu širenja njegova kulta izvan granica Bizanta. Također, Bali navodi kako se kult sv. Dimitrija javljao na mjestima antičkog sakralnog kontinuiteta, odnosno na mjestima ranije posvećenim božici Demetri.</p>				<p>1979b, 203-204.</p>
--	---	--	--	--	------------------------

<p>1.10</p> <p>Sv. Hadrijan, (Adrijan)</p>	<p>Mučenik.</p> <p>Navodi se kako je sv. Hadrijan porijeklom iz Nikomedije (današnji Izmir). Mučen je za Dioklecijanovih progona početkom 4. stoljeća. Predaja govori kako je Hadrijan bio sin Valerija Proba iz Sirmija. Bio je oženjen za Nataliju, koja mu je tijelo nakon mučenja navodno sahranila u Konstantinopolu, gdje je danas njegov kult iznimno razvijen. Smatra se zaštitnikom mesara, kovača, pivara, glasnika, krvnika, tamničara i vojnika.</p> <p>Na Istoku se štovanje sv. Hadrijana širi od 4., a na Zapadu od 6. stoljeća. U 7. mu stoljeću papa Honorije I. posvećuje crkvu u bivšoj palači rimskog Senata.</p>	<p>Biograd na Moru – Bošana (T. 3.3).</p>			<p>Dragutinac 1979c, 249; Migotti 1996, 219.</p>
<p>1.11</p> <p>Sv. Ivan</p>	<p>Štovanje sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana Evanđelista često se miješaju, točnije poistovjećuju. Velik broj lokaliteta tog naslovnika najčešće nema naznačeno o kojem se točno sv. Ivanu radi, a dostupna literatura ne donosi odgovora. Zato ovom naslovniku valja pristupiti s oprezom.</p>		<p>Sali (Dugi otok) – Gruha/Sv. Ivan (T. 2.18, T. 4.23).</p>		<p>Migotti 1996, 220.</p>
<p>1.12</p> <p>Sv. Ivan Evanđelist</p>	<p>Apostol.</p> <p>Ivan Evanđelist brat je sv. Jakova Starijeg i najmlađi od apostola. Kult mu je naročito raširen na Istoku. Prije smrti Krist je Ivana ostavio Mariji na brigu kao njenom novom sinu. Nakon smrti sv. Marije Ivan je zajedno s Petrom otišao</p>		<p>(Vidi: T. 1.11)</p>		<p>Grgić 1979f, 279; Marasović-Alujević 1986, 279; Migotti 1988, 156, Migotti</p>

	<p>propovijedati vjeru. Naposljetku, zaustavio se u Efezu, odakle je prognan za cara Domicijana (nakon što ga je nekoliko puta pokušao ubiti). Protjeran je na otok Patmos, gdje je, prema predaji, napisao <i>Otkrivenje</i>. Sv. Ivan Evanđelist umro je u maloazijskom Efezu.</p> <p>Od 4. stoljeća štuje se na Istoku i na Zapadu, a kult ovoga sveca posebno promoviraju car Teodozije i njegova dinastija.</p> <p>Pisac je evanđelja i <i>Otkrivenja</i>. Njegov se naslovnik često poistovjećuje s Ivanom Krstiteljem.</p>				1996, 220, 234.
1.13 Sv. Ivan Krstitelj	<p>Asketa, propovjednik i prorok. Predstavlja se u literaturi kao posljednji starozavjetni prorok. U istočnoj Crkvi on nosi naziv Preteča zbog svog učenja i nastupa. Ivan je bio sin svećenika Zaharije i Elizabete, rođakinje Svete Marije. Njegovo rođenje navijestio je anđeo Gabrijel. Kada je odrastao, otišao je u pustinju kao pokornik. Naviješta dolazak Krista, kojega prepoznaje u osobi Isusa prilikom njegova krštenja na rijeci Jordan. Odsječena mu je glava na želju Salome, kćeri cara Heroda. Naime, kako je Ivan Krstitelj opomenuo Heroda što se vjenčao za rođakinju, bačen je u tamnicu. Prilikom Herodove gozbe, on je svojoj kćeri, nakon njezina plesa, za nagradu na izbor dao sve što poželi. Salome</p>	<p>Vlašići (otok Pag) – Sv. Ivan Krstitelj (T. 2.24); Žman (Dugi otok) – Sv. Ivan Krstitelj (T. 3.29); Badanj kod Drniša – Sv. Ivan Krstitelj (T. 3.1); Baljci kod Drniša – Sv. Ivan Krstitelj (T. 3.2).</p>	<p>Zadar (Relja) – sv. Ivan (T. 2.31, T. 4.40); Muline (otok Ugljan) – Stivan/Sv. Ivan Krstitelj (T. 2.10, T. 4.11); Tinj – Gradina/Sv. Ivan Krstitelj (T. 3.24, T. 5.10)</p>		<p>Fučić 1979b, 281-283; Livingston, Cross 1997, 888; Marasović-Alujević 1986, 278; Migotti 1988, 140; Migotti 1996, 220, 234.</p>

	<p>je na nagovor svoje majke zatražila glavu sv. Ivana Krstitelja na pladnju. Smatra se zaštitnikom vunara, krojača, kožara, krznara, utamničenika, osuđenika na smrt, nožara i brusaca te velikim zaštitnikom izvora voda.</p> <p>Naziv Krstitelj razlikuje ga od Ivana Apostola. Titular je krstionica kao i crkava s krstionicama diljem Dalmacije. Crkve mu se posvećuju još od 4. stoljeća, a zajedno s Bogorodicom jedan je od najštovanijih svetaca u svijetu. Posebno su ga voljeli i benediktinci, u simbol njihove misionarske dužnosti.</p>				
<p>1.14</p> <p>Sv. Jakov</p>	<p>Ime dvaju apostola: Starijeg i Mlađeg.</p> <p>Češće se slavi Stariji i to zajedno sa sv. Filipom, tako da će se ovim putem upravo on i obraditi.</p> <p>Sv. Jakov stariji brat je sv. Ivana Evangelista. Smatra se kako je, zajedno s Petrom i Ivanom, bio iznimno blizak samome Kristu.</p> <p>Unatoč tomu, o njegovu se životu nakon Kristova uzašašća ne zna mnogo. Navodi se kako ga je Herod dao ubiti mačem.</p> <p>Kult mu se posebno raširio u Španjolskoj, gdje se štuje pod imenom Santiago. Sv. Jakov time se smatra vojničkim zaštitnikom Španjolske. Navodi se kako je upravo on utemeljio vjeru u Compostelu. Prema predaji mu je odrubljena glava</p>	<p>Zukve – Sv. Jakov (T. 3.30).</p>			<p>Grgić 1979g, 291-292; Marasović- Alujević 1986, 280; Migotti 1996, 221.</p>

	<p>nakon što se vratio u Judeju. Tijelo mu je zatim odneseno u Španjolsku, gdje je ubrzo izgubljeno (provale Saracena). Ponovo je pronađeno u 9. stoljeću i odnijeto u Campostelo, gdje se i danas nalazi veliko hodočasničko mjesto.</p> <p>Smatra se zaštitnikom hodočasnika i vojničkim svecem.</p>				
1.15 Sv. Jelena (Helena)	<p>Jelena Križarica, ili Helena, majka rimskog cara Konstantina Velikog, koja se nakon Konstantinove pobjede nad Maksencijem preobratala na kršćanstvo. Navodi se kao gorljiva kršćanka koja je za života iznimno puno djelovala, a pripisuje joj se i pronalazak relikvija sv. Križa u Jeruzalemu. Upravo se iz tog razloga često prikazuje s krunom na glavi i Kristovim križem u ruci (nadimak Križarica).</p> <p>Prema legendi, sin Konstantin dao je sagraditi nekoliko crkava i samostana posvećenih sv. Jeleni.</p>	Veli Rat – Polje (Dugi otok) – Garška crkva/Sv. Jelena (T. 3.26).			Grgić 1979h, 296; Livingston, Cross 1997, 748; Migotti 1996, 219.
1.16 Sv. Juraj	<p>Mučenik, vojnički svetac. Svetac, vojni časnik, mučenik iz Kapadocije u Maloj Aziji. Ubijen za Dioklecijanovih progona početkom 4. stoljeća u Nikomediji ili u mjestu Lydda (danas Lod u Izraelu). U agrarnim predjelima smatra se zaštitnikom zemlje, usjeva i stoke. Osim navedenog, smatra se i zaštitnikom vitezova, vojnika te svih obrta vezanih uz</p>		Zadar (Puntamika) – Crkvina/Sv. Stošija (T. 2.32, T. 4.39); Pag (otok Pag) – Sv. Juraj (T. 3.13, T. 4.17).	Škabrnja – Sv. Juraj (T. 4.26); Otres kod Bribira (T. 4.16).	Fučić 1979c, 308-310; Marasović-Alujević 1986, 281; Migotti 1990, 7; Migotti 1996, 221; Mužić 2011, 188,

	<p>ratovanje, zatim brođara, ratara pa čak i pastira.</p> <p>Kult mu se u početku najviše širio u Palestini i Egiptu, a kasnije gotovo po čitavom bizantskom području. Već u 4. stoljeću zasigurno je štovan na Istoku. Na Zapadu mu je u 5. stoljeću podignuta crkva u Napulju, a već u 6. stoljeću i negdje na Siciliji. U 7. stoljeću nastaje njegova crkva u Rimu (sv. Juraj i Sebastijan). Štovanje sv. Jurja obnavlja se i uzima zalet u srednjem vijeku, kada ga na Zapad šire križari (Juraj postaje ideal savršenog kršćanskog viteza). Srednjovjekovna legenda uspjela je spojiti motive ranijih legendi o mučeništvu s kasnijom u kojoj se on bori sa zmajem (u srednjem vijeku, oko 10. stoljeća, u njegovu se legendu ubacuje i poznata borba sa zmajem). Zbog izuzetne zastupljenosti kroz srednji vijek, često se smatra srednjovjekovnim titularom, no mora se uzeti u obzir kako se taj svetac štovao i ranije, osobito za Justinijana.</p>				194-195; Tomičić 2016, 109; Zorić 2001, 70.
1.17 Sv. Kasijan	<p>Mučenic.</p> <p>Nekoliko se svetaca ovog imena štovalo kroz povijest. Kod nas je u pitanju vjerojatno rimski mučenik Kasijan, osnivač biskupije u južnom Tirolu. Početkom 4. stoljeća protjeran je iz Rima te odlazi živjeti kao učitelj u Imolu. Tamo su ga ubili</p>	Sukošan – Sv. Kasijan (T. 2.20).			Ceva 1979a, 323; Gordini 1998c, 909-911; Marasović-Alujević 1986, 282.

	<p>vlastiti učenici (izboden do smrti; predaja iz 12. stoljeća).</p> <p>Kult mu se širi već u 4. stoljeću (izvori iz 5. stoljeća, iako se sumnja u njihovu nepouzdanost, spominju Imolu i kako su tamo bili ostaci sv. Kasijana u sarkofagu s prikazima njegova mučenja). Već u idućem stoljeću posvećuju mu se crkve u Raveni, Rimu i Milanu. Smatra se zagovornikom dobrih žetvi i pomoćnikom pri tjeskobama.</p> <p>Drugi je mogući svetac na našim prostorima sv. Kasijan iz 6. stoljeća koji nosi naziv <i>Scytha</i>.</p>				
<p>1.18</p> <p>Sv. Križ</p>	<p>Križ se smatra najraširenijim i najpoznatijim simbolom kršćanstva. Radi se o predmetu na koji je razapet Isus Krist i koji je kao takav postao simbolom njegove smrti za čovječanstvo, ali i nade kako smrt može biti pobijedena kroz Kristovo uskrsnuće. Prema nekim autorima, u prvim stoljećima kršćanstva križ se prikazivao kroz druge forme, kao što su sidro, svastika, krug. Nakon što je Konstantin priznao kršćanstvo, sve je češći tzv. Konstantinov križ.</p> <p>Posvete Križu javljaju se već od 4. stoljeća, osobito nakon legende o Heleninu pronalasku križa na kojem je razapet Isus Krist. Vjerojatno se štovanje razvilo prvo na Istoku, a kasnije i na Zapadu, posebno u 7. stoljeću kada je car Heraklije</p>			<p>Nin – Sv. Križ (T. 4.13); Otres kod Bribira (T. 4.16).</p>	<p>Badurina 1979b, 356-360; Livingston, Cross 1997, 583, 842; McGrath 2006, 320-322; Migotti 1996, 222; Vežić 2013b, 21.</p>

	vratio križ od Perzijanaca, u čije je ruke došao 614. godine.				
1.19 Sv. Krševan (Krizogon)	<p>Mučenik.</p> <p>Krševan je svetac mučen za Dioklecijanovih progona. Bio je plemićkog podrijetla, odnosno, rimski vitez odgojen u kršćanskom duhu.</p> <p>Osuđen je u Akvileji zbog propovijedanja evanđelja, gdje je određeno kako će mu se sjekirom odrubiti glava, a tijelo baciti u more. Prikazuje se kao vitez u oklopu s križem u ruci.</p> <p>U predajama se često spominje sa svetom Anastazijom, koju je upoznao kada je već bio u zatvoru, odnosno prilikom njenih posjeta zatvorenim kršćanima. Navodi se kako su počeli razmjenjivati pisma, moguće nakon što je i Anastazija ostala zatočena u kućnom pritvoru. Njoj Krševan, prema predaji, daje upute kako će se pobrinuti za tri sestre – Kioniju, Agape i Irenu tako što će ih uputiti sv. Zoilu. Dio je Krševanove predaje i sv. Zoilo koji pronalazi svećevo tijelo i zakopava ga u svojoj kući. Iako su sakralne građevine podignute samo sv. Anastaziji i Krševanu (barem koliko je za sada poznato), svi navedeni sveci danas se smatraju zaštitnicima grada Zadra.</p> <p>Kult sv. Krševana na Zapadu širi se od 4. stoljeća (posebice u okolici Akvileje) pod utjecajem</p>			<p>Zadar – Sv. Krševan (T. 4.23); Zadar (Kolovare) – Sv. Krševan (T. 4.38); Otres kod Bribira (T. 4.16).</p> <p>Granić 1990, 147-150, 154, 156, 163-164; Grgić 1979i, 355-356; Josi 1998, 306-308; Migotti 1995, 222; Petrović 2008, 455-456, 458; Strika 2009, 4-13, 37-38; Strika 2011, 4; Strika 2017, 54; Vedriš 2014a, 31-32, 37-38; Vedriš 2014b, 198-200, 202; Vedriš 2016, 49, 66, 76.</p>	

	<p>rimske hagiografske tradicije, kroz 5. i 6. stoljeće sve jače se širi Milanom i Ravenom, a traga ostavlja i u Rimu.</p> <p>Prema nekim autorima, moguće je kako mu relikvije već sredinom 7. stoljeća dolaze u Zadar, gdje Krševan postaje glavnim zaštitnikom grada. Zadar ima četiri tradicije o prijenosu relikvija sv. Krševana. Prema prvoj, relikvije su prenesene iz Grada sredinom 7. stoljeća djelovanjem patrijarha Maksima. Druga spominje zadarskog biskupa Donata, koji ih je donio iz Diedenhofena početkom 9. stoljeća. Prema trećoj tradiciji, njegovo je tijelo otkriveno u okolici Zadra bez pouzdanog određivanja vremena. Naposljetku, četvrta predaja govori o prestanku štovanja sv. Krševana kroz neko vrijeme te ponovno otkriće njegovoga tijela u samostanskoj crkvi u drugoj polovici 11. stoljeća.</p>				
<p>1.20</p> <p>Sv. Kuzma i Damjan</p>	<p>Braća mučenici. Spominju se braća blizanci, liječnici, arapskog podrijetla, odgojeni u kršćanstvu. Osuđeni su na smrt za Dioklecijanovih progona početkom 4. stoljeća. Bačeni su najprije u more, a zatim u vatru i u oba ih je slučaja Bog spasio. Nakon toga su ih pribili na križ i kamenovali, no kamenje se odbilo na one koji su ga bacili. Na kraju su ubijeni</p>	<p>Brbinj (otok Utran) Školj/Kampuš (Mirine) (T. 2.3); Ninski Stanovi – Zidine (T. 3.12).</p>	<p>Čokovac (otok Pašman) – Sv. Kuzma i Damjan (T. 3.6, T. 4.5).</p>		<p>Grgić 1979j, 370-371; Marasović-Alujević 1986, 283; Migotti 1988, 157; Migotti 1996, 222; Strika 2017, 68,</p>

	<p>obezglavljenjem. Smatraju se zaštitnicima liječnika.</p> <p>Kult sv. Kuzme i Damjana širio se našim prostorima pod utjecajem Bizanta. Nalaze se među svecima čiji se kult širi kroz 6. stoljeće za vrijeme Justinijana. Moguće je kako su im u ranokršćanskom razdoblju podizane crkve na mjestima šovanja ranijih pretkršćanskih kultova.</p>				99; Zorić 2001, 49.
1.21 Sv. Lovro (Lovre)	<p>Rimski đakon i mučenik.</p> <p>Porijeklom je iz Huesca, grada u Španjolskoj. Nakon što je završio školovanje, upoznao je papu Siksta II., koji ga je poveo sa sobom u Rim i zaredio za arhidakona Crkve. Nakon što je papa uhvaćen i osuđen na smrt, rekao je Lovri da razdijeli crkveno blago siromašnima i bolesnima, što je ovaj i učinio. No, kako je dobio naredbu po kojoj je to blago morao dati rimskom prefektu, osuđen je na smrt. Sv. Lovro mučen je tako što su ga stavili na žar sve dok nije umro. Mučen je i ubijen za vrijeme Valerijanovih progona krajem 3. stoljeća u Rimu. Zaštitnik je siromaha, knjižničara, arhivista, komičara, mesara i kuhara.</p> <p>Kult sv. Lovre širi se na Zapadu već u 4. stoljeću, a na Istoku nešto kasnije. Smatra se kako je jedan od najštovanijih svetaca ranokršćanskoga vremena.</p>		Šibensko Donje polje – Grušine (T. 3.23, T. 4.25).		Badurina Stipčević 2017, 9-10; Cambi 1976, 252; Grgić 1979k, 385; Marasović-Alujević 1986, 284; Migotti 1988, 144; Migotti 1996, 223; Zorić 2001, 49.

<p>1.22</p> <p>Sv. Luka</p>	<p>Evangelist.</p> <p>Sv. Luka dolazi iz Antiohije u Siriji. Jedan od četiriju evangelista i liječnik grčkog porijekla. Pratio je sv. Pavla tokom njegovih putovanja i širenja kršćanstva. Ne zna se točno kako su se njih dvojica upoznali, no Luka je postao njegov stalni pratilac. Pretpostavlja se kako je nakon Pavlove smrti nastavio propovijedati evanđelje. Također, prema nekim legendama, bio je i slikar. O njegovoj smrti ne zna se mnogo, prema nekima je razapet u Grčkoj, a prema nekima je umro prirodnom smrću.</p> <p>Njegov kult se našim prostorima vjerojatno proširio zbog legende o njegovom misionarenju Dalmacijom (u 6. stoljeću za vrijeme šizme <i>Tria Capitula</i> i pokušaja dalmatinske crkve u dokazivanju apostolskog podrijetla), no zanimljivo je zapazila još Migotti kako je taj titular na našim prostorima češće vezan za pretpostavljene ranokršćanske lokalitete, dok ga u predromaničkom repertoaru svetaca gotovo i nema (bar što se tiče obrađenih lokaliteta sjeverne Dalmacije). Kult mu se počeo širiti već u 4. stoljeću diljem kršćanskoga svijeta.</p>	<p>Čuh (kod Sali, Dugi otok) – Crkvina/Sv. Luka? (T. 2.4).</p>			<p>Grgić 1979l, 386-387; Livingston, Cross 1997, 1005-1006; Marasović-Alujević 1986, 284-285; Migotti 1988, 140; Migotti 1996, 223; Šipić 2010, 24.</p>
<p>1.23</p>	<p>Prema predaji, bila je sluškinja sv. Marte i Lazara, s kojima je nakon Lazarova uskrsnuća</p>			<p>(Vidi: Nin – Sv. Marija i samostan sv.</p>	<p>Grgić 1979m, 393;</p>

<p>Sv. Marcela (Marija Negra)</p>	<p>dospjela u Marsailles. Zajedno s Martom propovijedala je vjeru po Galiji, a nakon Martine smrti sa sv. je Ambrozijem i sv. Anselmom dospjela u Nin. Prema ninskoj predaji, Anselmo u Ninu osniva biskupiju s Martom. Čak se u nekim predajama Marcela spominje kao Anselmova rođakinja. Nerijetko se ta svetica poistovjećuje sa sv. Marijom Magdalenom, sestrom Lazara i Marte, koja je kosom brisala Kristove noge i iz koje je istjerano sedam zloduha (od tuda i naziv Maria Negra). Sv. Marcela je zajedno sa sv. Anselmom (Aselom) i sv. Ambrozijem zaštitnica grada Nina (tvore ninsku kršćansku trijadu). Relikvije su joj u 9. stoljeću prebačene u Nin.</p>			<p>Marcele: T. 4.14).</p>	<p>Migotti 1996, 216, 224; Strika 2011, 5-6, 12-14; Strika 2017, 53, 73-76;</p>
<p>1.24 Sv. Marija</p>	<p>Bogorodica. O životu sv. Marije podatke donose razni izvori. U prvom redu tu su kanonski tekstovi četiri Evanđelja i Djela apostolska, zatim apokrif (Jakovljevo protoevanđelje), patristika i srednjovjekovna egtegeza, doktrine i dogmatske definicije o Bogorodici, duhovna poezija, srednjovjekovne legende te privatna objava mistika i ukazanja. Iz svega navedenog saznajemo kako je Marija bila kći sv. Ane i Joakima te kako je začela po Duhu Svetom nakon što se zaručila za</p>	<p>Kornat (otok Kornat) – Gospa od Tarca, (T. 2.8); Grebaštica – Sv. Marija i Petar (T. 3.8); Stari grad (otok Pag) – Sv. Marija (T. 3.21).</p>	<p>Zadar – Sv. Marija Velika (Crkva Uznesenja Marijina) (T. 2.28, T. 5.12); Nin – Sv. Marija (T. 2.12, T. 4.14); Lepuri – Sv. Martin (T. 2.9, T. 4.9); Ošljak (otok Ošljak) – Velika Gospa (T.</p>	<p>Biskupija – Crkvina (T. 4.3); Mali Iž (otok Iž) – Sv. Marija (T. 4.10); Zadar – Stomorica/Sv. Marija (T. 4.35); Gradac – Crkva Marijina Porodenja (Sv. Petar?) (T. 4.7); Otres kod</p>	<p>Fučić 1979d, 162-167; Livingston, Cross 1997, 117-118, 1047-1048, 1132; Marasović-Alujević 1986, 286; Marin 2000-2001, 367-368; Migotti 1988, 142-</p>

	<p>Josipa. Josip joj isprva nije vjerovao, no nakon što mu se ukazao anđeo u snu, odlučio je brinuti o Mariji i Isusu. Naposljetku, Krist je rođen u Betlehemu, gdje su mu došla tri mudraca na poklonstvo. Nakon što je Krist razapet, povjerio je brigu o sv. Mariji sv. Ivanu (i obrnuto). Izvori (apokrifi) navode i njezino uzašašće. Za širenje i shvaćanje kršćanskoga kulta sv. Marije važne su dogme o Bogorodici. Prva i izuzetno važna je dogma o Bogorodici donesena na koncilu u Efezu 431. (dogma govori o tome kako je Marija majka Krista, Boga). Sljedeći je bio prvi lateranski koncil 649. godine, koji se dotaknuo teme Marijina djevičanstva. Kasnije se definiralo pitanje bezgrešnog začeća Marijinog te njezina Uznesenja.</p> <p>Uz Krista, najštovanija je i vjerojatno najstarija kršćanska tradicija. Štovanje sv. Marije na Istoku može se pratiti već u 4. stoljeću, a na Zapadu nešto malo kasnije. Njezino štovanje osobito je poraslo nakon koncila u Efezu 431. godine i proglašenja dogme o Bogorodici. Kult joj iznova promiče Justinijan u 6. stoljeću, kao zaštitnici vojske. Titular joj se nalazi u nekoliko različitih vidova: Bogorodica, Uznesenje Marijino, Bezgrešno začeće, Rođenje, Gospa Snježna. Na</p>		<p>2.13, T. 4.15); Biograd na Moru – Glavica (T. 3.4, T. 4.1); Pakoštane – Crkvina (T. 3.14, T. 4.18); Posedarje – Velika Gospa (T. 3.15, T. 5.6); Turanj – Tukljača/Gospa od Karmena (T. 3.25, T. 5.11).</p>	<p>Bribira (T. 4.16); Zadar – Sv. Ivan <i>de Pusterla</i> (Sv. Nediljica) (T. 5.15); Golubić – Sv. Marija (T. 5.2); Sali (Dugi otok) – Sv. Marija (T. 5.9).</p>	<p>143, 155; Migotti 1992a, 236; Migotti 1996, 224; Novak 2011, 2-3; Peričić 2000-2001, 383-384, 386-387; Radić Rossi, Fabijanić 2013, 86; Vežić 1999, 7.</p>
--	--	--	---	---	---

	<p>području sjeverne Dalmacije, konkretnije u Zadru, zabilježen je i primjer kulta sv. Marije Majke Božje u imenu crkve sv. Nediljice. Naime, tu je riječ o pučkom etimologijom kroatiziranom obliku sv. Marije Majke Božje, gdje se <i>S. Maria Mater Domini</i> pretvara u <i>S. Domenicu</i>, odnosno sv. Nediljicu.</p> <p>Uznesenje Marijino ili Velika Gospa danas se slavi 15. kolovoza, a dogma o Uznesenju definirana je 1950. godine. Blagdan smrti Marije Djevice u Palestini se slavio još u 5. stoljeću, a u Antiohiji možda još u 4. stoljeću. Na Istoku su se u počecima slavila dva datuma, sve dok car Mauricije krajem 6. ili početkom 7. stoljeća nije odredio kako će se blagdan slaviti 15. kolovoza. Spominje se kako se u Rimu do kraja 7. stoljeća slavio jedan općeniti blagdan sv. Marije, i to 1. siječnja., a današnji datum štovanja uveden je za vrijeme pape Sergija I. krajem 7. ili početkom 8. stoljeća. Iz Rima se kult širio dalje na prostor Francuske, a do kraja 8. stoljeća Blagdan Uznesenja Marijinog na Zapadu se slavio 15. kolovoza. Krajem 9. stoljeća papa Nikola I. proglasio je Blagdan Uznesenja Marijinog jednak ostalim kršćanskim blagdanima (Uskrs, Božić).</p>				
--	---	--	--	--	--

	Rođenje Marijino ili Mala Gospa slavi se 8. rujna. Slavljenje rođenja sv. Marije na Istoku potvrđeno je u 8. stoljeću, dok je na Zapadu štovanje toga blagdana zamah dobilo tek u 11. stoljeću.				
1.25 Sv. Martin	Biskup, vojnički svetac. Biskup iz Toursa, rođen u Panoniji u 4. stoljeću, a veže se uz Galiju svojim djelovanjem. Tamo sv. Martin postaje utemeljiteljem zapadnjačkog redovništva. Martin se još kao dijete obratio na kršćanstvo i odlučio živjeti redovničkim životom, no na zahtjev oca otišao je odraditi službu u vojsci. Tijekom službe odigrala se poznata scena iz njegova života u kojoj daje dio svog plašta siromahu. Nakon što mu se Krist ukazao iste noći, Martin je odlučio napustiti vojsku. Živio je u osami sve dok ga nisu imenovali biskupom u Toursu. Štovanje sv. Martina na Zapadu širi se od 4. stoljeća, a osobito u 5. i 6. stoljeću. U 6. ga stoljeću Justinijanova vojska širi diljem carstva, a za Franaka se širi i cijelim svijetom. Danas postoji cijeli niz rasprava o tome jesu li zaista Franci ti koji su donijeli štovanje sv. Martina na naše prostore ili se možda početak njegova štovanja može tražiti u okvirima Justinijanove rekonkviste ili benediktinskog misionarenja. Sve u svemu,	Ivinj – Sv. Martin (T. 2.7); Vir – Smratina (T. 2.23); Nevidane (otok Pašman) – Sv. Martin/Pod Crkvinu (T. 3.11).	Lepuri – Sv. Martin (T. 4.9); Pridraga – Sv. Martin (T. 2.17, T. 4.22).	Otres kod Bribira (T. 4.16).	Badurina 2006, 7-8; Grgić 1979p, 397-398; Jakšić 1993, 129-130; Livingston, Cross 1997, 1044; Marasović-Alujević 1986, 288; Migotti 1996, 225; Vedriš 2008a, 92-102; Vedriš 2009, 225-244; Zorić 1994, katalog izložbe; https://www.zadarskilist.hr/clanci/23112018/ranokrscanska-i-romanicka-

	jedan je od najštovanijih svetaca srednjovjekovne Europe.				<u>crkva-su-</u> <u>istrazene-i-</u> <u>konzervira</u> <u>ne-jos-se-</u> <u>istrazuje-u.</u>
1.26 Sv. Mihovil (Mihael)	<p>Arkandeo, štuje se kao ratnički, vojni svetac.</p> <p>Također jedan od najštovanijih svetaca. Smatra se vojskovođom vojske nebeske te vođom i pobjednikom u borbi protiv pobunjenih anđela (perzijski religiozni dualizam). Spominje se i kao voditelj duša u raj. Često se javlja kao zamjena za pretkršćanska božanstva, pa mu se velik broj crkava nalazi na vrhovima brjegov, gdje su se nekad nalazila ranija božanstva. Osim toga, nerijetko se njegov lik ili kapela nalaze na ulazima u grad kao obrana od zlih sila te na grobljima zbog njegove uloge vaganja duša.</p> <p>Kult mu se na Istoku širi već u 4. stoljeću, a na Zapadu krajem 5. stoljeća, kada ubrzo dolazi i na jadranske prostore. Osobito ga promiču papa Grgur Veliki i car Justinijan, stoga veliki zamah za štovanje ovog sveca dolazi u 6. stoljeću. Štovanje sv. Mihovila u Rimu osobito raste u vrijeme epidemije kuge i ukazanja sveca papi Grguru Velikom nad Hadrijanovim mauzolejom.</p>	Kijevo kod Knina – sv. Mihovil (T. 3.9); Šibenik – Sv. Mihovil (T. 3.22).	Pridraga – Sv. Martin (T. 2.17, T. 4.22); Nevidane (otok Pašman) – Sv. Martin/Pod Crkvinu (T. 3.11, T. 5.3).	Pridraga – Sv. Mihovil (T. 4.21); Nin – Samostanski kompleks sv. Ambroza sa crkvom sv. Mihovila (T. 5.4).	Fučić 1979e, 401-403; Marasović-Alujević 1986, 290; Migotti 1996, 225.
1.27 Sv. Nikola (Mikula)	<p>Biskup u gradu Miri u Likiji iz 4. stoljeća.</p> <p>Prema legendi, rođen je u Maloj Aziji u kršćanskoj obitelji.</p>	Polaća – Bičina (T. 2.15)	Božava (Dugi otok) – Sv. Križ (Sv. Nikola)		Grgić 1979r, 426-427; Marasović-

	<p>Nakon smrti roditelja dijeli svoju imovinu siromašnima. Prema drugoj predaji, sv. je Nikola krenuo na hodočašće u Svetu zemlju. Tijekom putovanja zadesila ih je oluja popraćena velikim valovima. Budući da je Nikola uspio smiriti valove, postao je zaštitnikom mornara i putnika. Nakon što se vratio iz Palestine u Miru, postao je biskupom toga grada. Osim što se smatra zaštitnikom mornara i putnika, zaštitnik je i male djece. Štovanje toga sveca na Istoku se širi već u 4. stoljeću, a u Konstantinopolu i na Zapadu od 6. stoljeća. Štovanje sv. Nikole izrazito se razvija pod utjecajem Apulije nakon 11. stoljeća (oživljavanje ranokršćanskog titulara).</p>		<p>(T. 2.2, T. 5.1); Povljana (otok Pag) – Sv. Nikola (T. 2.16, T. 4.20).</p>		<p>Alujević 1986, 291; Marasović-Alujević 1988, 182-184; Migotti 1996, 226.</p>
<p>1.28 Sv. Pavao</p>	<p>Apostol. Dolazi iz Tarze (Cilicija), 1. stoljeće. U početku je bio jedan od najžešćih progonitelja kršćana (Saul). Kao jedan od progonitelja kršćana sudjelovao je u kamenovanju sv. Stjepana, prvog đakona Crkve, a nakon toga je otišao u Damask, gdje je trebao raspršiti malu kršćansku zajednicu. Na putu mu zabliješti jako svjetlo i oslijepi ga te začuje glas Gospodina. Nakon što mu Ananija vrati vid, odlučuje se krstiti i otići živjeti samotnim životom u pustinju. Tamo susreće Kristove učenike te im se pridružuje u propovijedanju</p>	<p>Biočić – Čakljine/Sv. Petar i Pavao (T. 2.1)</p>		<p>Žerava – Crkvina (T. 5.16)</p>	<p>Grgić 1979h, 453-454; Marasović-Alujević 1986, 293; Migotti 1996, 226; Zorić 2001, 66.</p>

	<p>vjere. Misionario je Malom Azijom i Grčkom. Uхватili su ga u Palestini te je ubrzo osuđen na smrt. Prema nekim legendama mučen je u Rimu za vrijeme Neronovih progona, gdje je kao rimski građanin pogubljen mačem.</p> <p>Sv. Pavao često se štuje zajedno sa sv. Petrom (vidi: Petar) jer se obojica smatraju utemeljiteljima kršćanske Crkve.</p> <p>Kult im se već u 4. stoljeću širi kršćanskim svijetom, a procvat ponovo dostiže u 6. stoljeću za vrijeme Justinijanove rekonkviste. Izrazito se štuje u Grčkoj, iako se kao i za sv. Petra, smatra naslovnikom Zapadnog crkvenog kruga (posebno kada se štiju zajedno).</p>				
1.29	<p>Apostol.</p> <p>Prije nego što je upoznao Krista, bio je ribar u Galileji. Brat je sv. Andrije. Navodi se kako je sa sv. Jakovom i sv. Ivanom bio bliži s Kristom u odnosu na ostale učenike. Isus mu je dao ime Petar Stijena i naveo kako on simbolizira stijenu na kojoj će izgraditi svoju crkvu. Poznata je i priča o Petrovu odricanju Isusa te njegovu iskrenom kajanju. Nakon Kristova uzašašća posvetio je život propovijedanju vjere diljem Male Azije, a posebno na prostoru Antiohije. Naposljetku, odlazi u Rim gdje utemeljuje prvu kršćansku zajednicu zajedno sa sv. Pavlom.</p>	<p>Biočić – Čakljine/Sv. Petar i Pavao (T. 2.1); Danilo – Biranj (T. 3.7); Grebaštica – Sv. Marija i Petar (T. 3.8).</p>	<p>Zadar – Petar Stari i Andrija (T. 2.27, T. 4.31), Zadar – Biskupski kompleks i katedrala sv. Petra (T. 2.26, T. 4.30); Radovin – Sv. Petar (T. 3.18, T. 5.8).</p>	<p>Gradac – Crkva Marijina porođenja (Sv. Petar?) (T. 4.7); Otres kod Bribira (T. 4.16); Žerava – Crkvina (T. 5.16).</p>	<p>Grgić 1979s, 456-458; Jakšić 2010, 305-339; Marasović-Alujević 1986, 293; Migotti 1988, 139-140; Migotti 1996, 226; Zorić 2001, 66.</p>

	<p>U Rimu je razapet na križ, koji je po njegovom zahtjevu okrenut naopako (smatrao je kako nije dostojan umrijeti isto kao Krist). Prvi je poglavar crkve. Ubijen je u Rimu s Pavlom za vrijeme Neronovih progona.</p> <p>Kult mu se širi diljem kršćanskog svijeta već u 4. stoljeću, a procvat ponovo doživljava u 6. stoljeću, za vrijeme Justinijana. Smatra se utemeljiteljem kršćanske zajednice u Antiohiji, štuje se u Siriji, ali se smatra titularom Zapadnog crkvenog kruga jer se smatra utemeljiteljem kršćanske Crkve zajedno sa sv. Pavlom.</p>				
<p>1.30</p> <p>Sv. Pelegrin</p>	<p>Biskup, mučenik.</p> <p>Prema predaji (<i>Muka Ceteja</i>), riječ je o biskupu Ceteju, biskupu grada Pescare koji je nakon langobardskih osvajanja toga grada pobjegao u Rim papi Grguru I. krajem 6. stoljeća. Nakon toga vratio se u svoju biskupiju gdje su ga osudili na smrt, optuživši ga kako je skovao plan s jednim od osvajača grada protiv drugoga. Kako se krvnik bojao ubiti biskupa, Umblo (jedan od osvajača) je naredio da Ceteja bace u more. Cetej nije umro sve dok mu za vrat nisu zavezali težak kamen. Nakon što se utopio tijelo mu je otplutalo vodom, nošeno anđelom, nedaleko od Zadra. Zadarski su ga biskupi i svećenici odlučili</p>		<p>Savar (Dugi otok) – Sv. Pelegrin (T. 3.20, T. 4.24).</p>		<p>Everett 2015, 247-250; Nežić 1979, 272; Petrić 1974, 92; Uglešić 1993a, 160-161.</p>

	<p>nazvati mučenikom Pelegrinom (Putnik/Stranac).</p> <p>Osim spomenutog, postoje još dva starokršćanska sveca toga imena; jedan je sicilijanski mučenik čiji se kult Sicilijom proširio u 7. stoljeću, a drugi mučenik iz Umaga u Istri.</p> <p>Sv. Pelegrin spominje se i kao personifikacija hodočasništva, a prema kršćanskoj predaji taj se svetac povukao u samoću, a pritom ga je čuvala zmija omotana oko drveta (zbog čega mu se atributom smatra upravo zmija).</p> <p>Prema svemu, kult mu se na našim prostorima širi krajem 6. ili početkom 7. stoljeća, moguće pod utjecajem Italije i pape. Vrlo je malo crkava posvećenih tome svecu na Jadranu.</p>				
<p>1.31</p> <p>Sv. Platon</p>	<p>Mučenic.</p> <p>Vrlo je malo podataka o sv. Platonu. Sv. Platon rođen je u kršćanskoj obitelji iz Ankare. Imao je brata liječnika Antiohija koji je uhvaćen i ubijen (obezglavljen) zbog kršćanstva. Platona je, kao mladog i žestokog zagovornika kršćanstva, dočekala ista sudbina kao i njegova brata. Budući da je bio čvrste vjere i nije je se htio odreći, odrubljena mu je glava, a kršćani su se pobrinuli za njegovo tijelo. Pretpostavlja se kako se mučeništvo odigralo za vrijeme Dioklecijana i Maksimijana.</p>		<p>Zadar – Sv. Platon (T. 3.28, T. 5.14).</p>		<p>Foss 1977, 34-35; Sauget 1998, 959-961.</p>

	Kult sv. Platona jako se rano počeo širiti prostorom maloazijske Galacije, čemu svjedoči njegova crkva u Ankari, a već do 6. stoljeća proširio se sve do Konstantinopola.				
1.32 Sv. Spasitelj (Spas, Krist Spasitelj, Uzašašće Kristovo)	Kod toga titulara govori se o jednom od elemenata kristološke dogme (vid Kristove osobe; vidi: Trojstvo) koji se referira na Kristovu žrtvu za spas ljudskih duša. Upravo zbog velike važnosti spomenutoga čina govori se o jednom od najstarijih oblika kršćanskoga kulta. Također se navodi kako su u samim počecima formiranja kulta mučenika crkve u osnovi često bile posvećene upravo Kristu i nekom od mučenika. Dakle, na taj se naslovnik možda može gledati kao na pokazatelj najranijih kršćanskih slojeva, ali uz još jednu posvetu, najčešće nekom mučeniku ili apostolu.			Vrelo Cetine – Sv. Spas (T. 4.28); Plavno – Sv. Spasitelj (T. 5.5).	Fučić 1979f, 431-450; Migotti 1988, 143; Migotti 1996, 191, 227.
1.33 Sv. Stjepan	Mučenik. Velik broj svetaca nosi ovo ime, no najraširenije je štovanje sv. Stjepana Prvomučenika, koji je izgubio život u 1. stoljeću (prvi kršćanski đakon). Ubijen je kamenovanjem. Njegovoj smrti prisustvovao je Savao (kasnije sv. Pavao) kao službeni svjedok njegove smrti. Prema predaji, tijelo mu je preneseno u Rim i kasnije pokopano kraj ostataka sv. Lovre. Kult mu se počeo širiti nakon što su mu relikvije prenesene iz	Luka (Dugi otok) – Crkvina/Sv. Stjepan (T. 3.10).	Zadar – Sv. Stjepan (danas Sv. Šime) (T. 2.29, T. 4.33).	Biskupija – Crkvina (T. 4.3); Otres kod Bribira (T. 4.16); Golubić – Sv. Marija (T. 5.2).	Grgić 1979t, 547-548; Marasović-Alujević 1986, 296; Migotti 1988, 143-144; Migotti 1996, 228; Zorić 2001, 60.

	<p>Palestine u Rim u 5. stoljeću. Vjerojatno se preko Afrike proširio kršćanskim Zapadom. Migotti navodi kako se u nekim izvorima spominje da mu se svetište u Ankoni podiže prije nego u matičnom području. Na naše prostore kult toga sveca osobito šire benediktinci u razdoblju 6. stoljeća.</p>				
<p>1.34 Sv. Toma</p>	<p>Apostol. Jedan od apostola, Kristov učenik poznat i kao „nevjerni Toma“ jer nije vjerovao u Kristovo uskrsnuće. Nije vjerovao sve dok mu se Krist nije prikazao i pokazao mu rane na dlanovima i pozvao ga da mu dotakne bok i uvjeri se kako je zaista uskrsnuo. Unatoč tomu, smatra se i najsrčanijim od svih apostola. Sv. Toma misionario je Istokom (Sirija, Perzija, sve do Indije). Prema tradiciji, ubijen je za vrijeme širenja evanđelja po Indiji. Kult mu se već u 4. stoljeću širi diljem kršćanskoga svijeta.</p>		<p>Zadar – Sv. Toma (T. 2.30, T. 4.34).</p>		<p>Grgić 1979n, 567-568; Marasović-Alujević 1986, 297; Migotti 1996, 229.</p>
<p>1.35 Sv. Trojstvo</p>	<p>Prema kršćanskoj dogmi iz 325. godine donesenoj na Nicejskom ekumenskom saboru, Bog je jedan, a u svojoj naravi sadrži tri Osobe (sv. Trojstvo), odnosno Oca, Sina i Duha Svetoga. U ikonografiji se javlja jako rano, već u 3. stoljeću. S druge strane, crkve se sv. Trojstvu posvećuju od 5. stoljeća, moguće</p>	<p>Tribanj – Šibuljine – Sv. Trojica (T. 2.22)</p>	<p>Nin – Sv. Asel (Anselmo) (T. 2.11)</p>	<p>Biskupija – pravoslavna crkva sv. Trojice (T. 4.4); Zadar – Sv. Trojstvo (kasnije Sv. Donat) (T. 4.36).</p>	<p>Fučić 1979g, 571-572; Migotti 1996, 191, 229.</p>

	i ranije, na Istoku i na Zapadu. Smatra se temeljem pravovjerja.				
1.36 Sv. Vid (Vitus)	<p>Mučenik.</p> <p>Prema navodima, legenda o ovom svecu formirana je na samom početku 7. stoljeća (oko 600. godine). Prema njoj, sv. Vid dolazi sa Sicilije, a navodno je on istjerao zloduha iz opsjednutog Dioklecijanovog sina. Vjerojatno je mučen i ubijen za Dioklecijanovih progona početkom 4. stoljeća. Prvo je bio bačen među lavove i medvjede, ali budući da ga oni nisu htjeli ubiti, car je naredio da ga se baci u kotao vrele smole i rastopljenog olova. Kako ga ni smola i olovo nisu ubili, mučen je na rastezaljci dok naposljetku nije i umro.</p> <p>Kult mu se zapadnom Europom širi posebno u 8. stoljeću, kada su mu relikvije prenesene u Francusku. Jedan od omiljenijih srednjovjekovnih naslovnika, no početke širenja njegova štovanja treba tražiti ranije, još u 5. stoljeću, kada mu je posvećena crkva u Rimu.</p>			Zadar – Sv. Vid (T. 4.37)	Ceva 1979b, 583-584; Marasović-Alujević 1986, 298; Migotti 1988,150; Migotti 1990, 7; Migotti 1996, 229.
1.37 Sv. Viktor	<p>Tim imenom spominje se više svetaca kroz kršćansku povijest. Ovom prilikom spomenut ćemo tri. Prvi je sv. Viktor mučenik, čije se relikvije čuvaju u sv. Sofiji u Istri; drugi je sv. Viktor papa kao jedan od češće štovanih svetaca; treći je mučenik u Marseilleu.</p>			Telašćica (Dugi otok) – Sv. Viktor (T. 2.21, T. 4.27).	Coden 2004, 214-220; Lucchesi, 1998, 1290; Manfredi 1990, 1-8; Monachino 1998,

	<p>Sv. Viktor, čije se relikvije čuvaju u sv. Sofiji u Istri, rimski je vojnik čija se predaja isprepliće s mučenjem sv. Korone (žene njegova prijatelja, kolege iz vojske). Ona mu je pružala utjehu tijekom mučenja, a kasnije je i sama postala mučenicom. Navodi se kako je mučen ili za Antonina ili Dioklecijana. Različite pasije navode različita mjesta njihova mučenja – prema nekim je predajama mučen u Egiptu, prema nekima u Ciliciji, Damasku ili Antiohiji, ovisno o tome s kojeg prostora predaja dolazi. Dan sv. Viktora i Korine slavi se 14. svibnja.</p> <p>Drugi Sv. Viktor, bio je rimski papa desetak godina. Živio je i djelovao zadnjih godina vladavine cara Komoda te nekoliko prvih godina Septimija Severa. Okolnosti njegove smrti nisu poznate.</p> <p>Naposljetku, Sv. Viktor mučenik bio je vojnik koji je stradao za Dioklecijanovih progona u Marseilleu, nakon čega je pokopan u špilji (crkva u špilji). U tu špilju kasnije se naseljava sv. Kasijan, skitski monah, legislator zapadnjačkog redovništva. Na prostoru Italije štuje se već od 4. i 5. stoljeća.</p>				<p>1281-1285; Nežić 1979, 273; Uglešić 1993a, 167-168.</p>
--	--	--	--	--	--

Tablica 2. Sigurne ranokršćanske crkve na prostoru sjeverne Dalmacije

Lokalitet	Titular	Prostor	Ranokršćanski ostaci i datacija	Kasnoantički ili ranosrednjovjekovni ostaci u neposrednoj blizini (kontinuitet)	Literatura
2.1 Biočić – Čakljine/Sv. Petar i Pavao	Sv. Petar i Pavao	Naselja Tepljuha i Biočića kod Drniša, područje Čakljina – kraj pravoslavnog groblja i crkve sv. Petra i Pavla. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: trikonhalna crkva s trikonhalnom memorijom – na istoku crkve nalazila se središnja apsida, a iz bočnih zidova izlazile su sjeverna i južna apsida (apside nisu izlazile jedna iz druge). Sa sjeverne strane crkve nalazile su se pomoćne prostorije (istočna možda <i>prothesis</i>), memorija se nalazila istočno od crkve, uz ulaz sa sjeverne i južne strane nalazila se po jedna konha. Ostali nalazi: kasnoantički sarkofag. Datacija: 6. stoljeće (prema izgledu crkve i memorije).		Cambi 2001, 18; Migotti 1990, 53; Migotti 1991, 153-154; Uglešić 2006, 48-50.
2.2 Božava (Dugi otok) – Sv. Križ (Sv. Nikola)	Sv. Nikola	Mjesno groblje u Božavi, Dugi otok. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva se spominje u dokumentima iz 14. stoljeća – spominje se izgradnja nove crkve na temeljima stare. Pri rekonstrukciji današnje crkve sv. Križa pronađena je u temelju očuvana gotovo	Predromanika – dva pluteja iz druge polovice 8. i početka 9. stoljeća. U neposrednoj blizini nalazi se više antičkih objekata – ulomci keramike.	Migotti 1991, 59; Uglešić 2002, 102-103; Uglešić 1993a, 156-157.

			<p>polovica polukružne apside istaknute u prostoru.</p> <p>Pronađen poklopac sarkofaga salonitanskog tipa oko kilometar sjeverno od crkve.</p> <p>Datacija: 6. stoljeće.</p>		
<p>2.3</p> <p>Brbinj (otok Utran) – Školj/Kampuš (Mirine)</p>	<p>Sv. Kuzma i Damjan</p> <p>U razdoblju romanike gradi se crkva sv. Kuzme i Damjana – moguće kako je romanička crkva naslijedila ovaj titular od crkve na otočiću Školju ispred Brbinja.</p>	<p>Sjeverozapadno od sela Brbinja na otočiću Utranu, odnosno Školju, kako ga mještani nazivaju. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: najbolje je očuvana apsida s polukružnim prozorom u središtu, na koju se nastavlja pravokutna prostorija (lađa), djelomično očuvana. Stilska obilježja crkve, hagionim srednjovjekovne crkve koji je možda naslijeđen, s obzirom na to da su sv. Kuzma i Damjan ranokršćanski sveci.</p> <p>Datacija: 5. ili 6. stoljeće.</p>	<p>Sama crkva nastala je u blizini niza kasnoantičkih gospodarskih objekata – rimske solane i ribnjaci (mještani nazivaju saurne i mostići), moguća skladišta za sol (Mirine prema mještanima).</p>	<p>Petricioli 1961, 313-315; Migotti 1991, 58, 61; Uglešić 1993a, 157-159; Uglešić 2002, 103-105; Uglešić 1993a, 157-159.</p>
<p>2.4</p> <p>Čuh (kod Sali, Dugi otok) Crkvina/Sv. Luka?</p>	<p>Sv. Luka</p> <p>A.R.Filipi smatra kako je hagionim očuvan u imenu obližnjeg</p>	<p>Južni dio Dugog otoka, područje brdašca Sukavca, polje Čuh, usred poluotoka</p>	<p>Vide se ruševni ostaci crkvice čije se razdoblje nastanka ne može točno odrediti, no smatra se kako je ranijega nastanka. Nalazi poput groba u amfori upućuju na postojanje naselja u kasnoj antici. Nedaleko</p>	<p>Hagionim (sv. Luka - gledati s oprezom) u imenu obližnjeg brda Sukavca – hagionim koji se veže uz crkvu.</p>	<p>Filipi 1981, 30-31; Migotti 1991, 60; Petricioli 1954, 61; Suić 1952, 174; Uglešić 1993a, 171-</p>

	brdašca Sukavca.	koji zatvara uvalu Telašćicu kod mjesta Sali sa sjevera. Zadarsko područje.	od lokaliteta – veće rimsko gospodarsko imanje (prostor tjesnaca mala Provansa).		172; Uglešić 2002, 110; Uglešić, Šućur 2018, 1-8.
2.5 Danilo – Stari šematorij (antički <i>Rider</i> – <i>Municipium</i> <i>Riditarum</i>)	Sv. Danijel Titular crkve sv. Danijela iz 18. stoljeća, možda nasljeđe iz ranokršćan skog razdoblja.	Stari šematorij u Danilu, kod Šibenika. Šibensko- kninsko područje.	Arhitektura: kasnoantički luksuzni stambeni objekt pretvoren u oratorij – bazen za kupanje uz tepidarij postao apsida, a oratorij postaje crkvice uz koju se formira groblje. Tridesetak kasnoantičkih ukopa, jedan u sarkofagu s poklopcem u obliku dvosljevnooga krova (stajao u zidanoj memoriji – kripti). Datacija: termalni kompleks pretvoren u oratorij – kraj 4. ili sam početak 5. stoljeća.	Luksuzni stambeni objekt s termalnim kompleksom (u kasnoj antici vjerojatno pretvoren u oratorij, koji zatim postaje crkvice). Kasnoantički grobovi (4. – 5. stoljeće) – Veruše (Gomilica). U blizini lokaliteta pronađeni posvetni natpisi Silvanu, Mitri i Jupiteru.	Brajković, Krnčević, Podrug 2013, 117- 118; Cambi 1976, 250; Cambi 2001, 18; Cambi 2005, 60-61; Faber, Zaninović 1963, 103- 104; Krnčević 1995a, 25- 26; Krnčević 1998a, 10- 11; Krnčević, Mendušić, Pedišić 2000, 50-53, Migotti 1990, 4-5; Migotti 1991, 167- 168; Pedišić 1997a, 54- 56; Pedišić

					1997b, 92; Uglešić 2006, 39-41; Uglešić 2018, 43, 45, 54-55; Zaninović 1996, 308, Zorić 2001, 37-42.
2.6 Galovac – Crkvina/Sv. Bartul	Sv. Bartolomej	Selo Galovac, Zadarsko područje.	Arhitektura: Prema mišljenju J. Beloševića, najprije je nastao ranokršćanski oratorij s presvođenom grobnicom (crkva nastala nakon što objekt gubi funkciju oratorija te postaje crkva). Arhitektonski ostaci crkve – jednobrodna pravokutna građevina s apsidom (poligonalna izvana, a polukružna iznutra) na istoku i narteksom na zapadu te pomoćnim prostorijama i krstionicom. Tri ranokršćanske grobnice na svod. Kameni crkveni namještaj te arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ograde svetišta (pluteji i pilastri – ukrašeni kristogramima, motivom ljuske),	Građevina pravokutnog oblika s apsidom na istočnom dijelu – ranokršćanski mauzolej. Veliko groblje – osim grobnica na svod, nijedan pronađeni grob ne može se sigurno pripisati ranokršćanskom vremenu. Ostaci antičke naseobinske aglomeracije – vikus ili vila rustika, sa zapadne strane Crkvine. Pronađeni žrtvenici, prvi posvećen Liberu, Junoni i Silvanu, a drugi Jupiteru.	Belošević 1989, 71, 74-76; Belošević 1990, 232, 234, 237; Belošević 1991, 79-86; Belošević 1992, 138- 139, ; Belošević 1993a, 85, 88-92, 95; Belošević 1994, 121- 123, 132- 143; Belošević 1997a, 303- 304, 310- 321; Belošević 1997b, 150; Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 298; Jakšić 1993, 127, 135-137;

			<p>dijelovi oltara, ambona, stupovi i dijelovi imposta, bifora, tri tranzene s križevima. Nalazi staklenih lustera i dijelova brončanog lanca iz starokršćanskog razdoblja. Datacija: prva polovica 6. stoljeća.</p>		<p>Jakšić 2000a, 43; Migotti 1991, 30-31; Migotti 1992a, 228; Strika 2011, 38-39; Uglešić 2002, 57-61; Podatak o mauzoleju ustupio je prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić; Vežić 1986a, 171; Vežić 2005, 96-98.</p>
<p>2.7 Ivinj – Sv. Martin</p>	Sv. Martin	<p>Ivinj, dno uvale Pirovačkog zaljeva, u blizini Tisnog. Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>Arhitektura: zapadni dio rimske vile adaptiran je za potrebe kršćanstva – dvoranska bogomolja s oltarom na sredini, što kasnije postaje trobrodna bazilika s velikom upisanom apsidom na istočnom dijelu te krstionicom oblika nepravilna kvadrata (kasnije dobiva polukružnu apsidu – 6. st.) i kružnim krsnim zdencem (kasnije šesterostraničan – 6. st.)</p>	<p>U rimsko doba (1. stoljeće) tu je izgrađena velika vila rustika. Dva kasnoantička groba na udaljenosti od 150 m od crkve. Kod romaničke crkve sv. Martina.</p>	<p>Hilje 2005, 25, 37-38; Migotti 1991, 40; Uglešić, 2006, 23-26; Vežić 2005, 94, 96; Zorić 1994, katalog izložbe; Zorić 2001, 31-37;</p>

			<p>Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: impost – kapiteli, pilastri ukrašeni križevima, pluteji (motiv riblje krljušti). Ranokršćanski grobovi, grob s nalazom ranokršćanske lampice sjeverno od ranokršćanske crkve, grob za relikvije ispod podnice prezbitarija. Datacija: adaptacija zapadnog dijela vile (oratorij) – kraj 4. – prva polovica 5. stoljeća; adaptacija oratorija u crkvu – druga polovica 5. stoljeća. Obnova crkve – 6. stoljeće (Justinijanovo razdoblje).</p>		
<p>2.8 Kornat (otok Kornat) – Gospa od Tarca</p>	<p>Sv. Marija Srednjovjekovna crkva posvećena Gospi; možda nasljeđe iz ranijeg razdoblja.</p>	<p>Na pola puta između uvale Tarca i najplodnije g polja na otoku Kornatu. Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>Arhitektura: crkva je izgrađena u tri faze. Očuvani su dijelovi apside s četirima kontraforima te trima gljivastim prozorima (jedan u cijelosti očuvan), memorija sa zidanom grobnicom – uništena za potrebe kasnijeg baptisterija. Baptisterij s naknadno nadodanom apsidom i</p>	<p>Ostaci bizantske utvrde (moguće samostanska kula) iz Justinijanovog vremena (Tureta), srednjovjekovna crkvica posvećena Gospi, te ostaci antičke i srednjovjekovne lučice u uvali pred crkvom Gospe od Tarca. Moguće</p>	<p>Brusić 2005, 91, 94; Iveković 1928, 276-279; Iveković 1931, 222-223; Fabijanić, Radić Rossi, Menđušić 2012, 404-409; Hilje</p>

			<p>krstionica u obliku grčkoga križa (sjeverno od crkve). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: stupić bifore ukrašen lisnatim ornamentom, ulomak kasnoantičke tegule s urezanim Kristovim monogramom i slovima α i ω s donje strane omeđen vijencem.</p> <p>Toponimi: Stomorin put, Opat (Stanovnici Iža nazivali Kornat) – mogućnost postojanja redovništva. Stakleni nalazi: cjevasti završeci koji su pripadali staklenim svjetiljkama (polikandilima – 4. do 7. stoljeće). Datacija: crkva – druga polovica ili kraj 5. stoljeća, bizantska utvrda te krstionica i apsida crkve – 6. stoljeće.</p>	<p>postojanje vile rustike (spolije, rimski natpis na ulaznom pragu srednjovjekovne crkve, ulomak tegule s pečatom ...<i>ESONIA</i> – <i>FAESONIA</i> ili <i>ARAESONIA</i>, 1./2. st.) ili redovništva.</p>	<p>1996, 497-498; Hilje 2005, 35, 36-37; Migotti 1991, 61-62; Petricioli 1970, 717-718, 723-725; Radić Rossi, Fabijanić 2013, 70, 81, 83-93; Skračić 2005, 16; Suić 1981, 337; Suić 1995, 137; Uglešić, 2002, 110-112; Vežić 1986a, 174; Vežić 2005, 125; Zorić 2001, 46-47; Zornija, Menđušić 2015, 39-56; Zornija 2016, 52-66.</p>
<p>2.9</p> <p>Lepuri – Sv. Martin</p>	Sv. Marija	<p>Na mjesnom groblju u Lepurima, nedaleko od Benkovca. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: temelji ranokršćanske crkve ispod srednjovjekovne crkve sv. Martina, jednobrodna crkva s izvana poligonalnom, a iznutra polukružnom apsidom.</p>	<p>Crkva nastala u podnožju Aserije – prostor velike vile rustike ili vikusa. Na tom se prostoru nalazila manja srednjovjekovna crkva sv. Martina, koja je porušena za</p>	<p>Delonga 1997, 306-307; 321-323; Jakšić 2000b, 16-18; Jakšić 2000c, 191-194; Josipović</p>

			Ulomci ranokršćanskog crkvenog namještaja i ukrasni dijelovi crkve. Datacija: 5. stoljeće, s dogradnjama u 6. stoljeću (narteks i bočni prostori).	vrijeme Domovinskog rata. Pronađen natpis koji spominje riječ <i>genetrix</i> – možda upućuje na ranokršćansku posvetu.	2012, 50; Migotti 1991, 49; Uglešić 2002, 67-69; Vedriš 2009, 230; Vežić 2005, 98-101.
2.10 Muline (otok Ugljan) – Stivan/Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj	Položaj Stivan, Muline na otoku Ugljanu. Zadarsko područje.	Arhitektura: memorijalni kompleks (prema Suiću, martirij) – sarkofazi na kamenim postoljima te podovi ukrašeni mozaicima; bazilika s pastoforijom i drugim dogradnjama – apside imala dvije faze nastanka, od toga je prva faza iz razdoblja nastanka crkve i riječ je o polukružnoj apsidi koja je iznutra blago potkovasta, kasnija apside je veća i deblja, naknadno nadodana i prostorija koja se smatra krstionicom mauzolej – oblik nepravilnog pravokutnika, zidovi obojeni u fresko tehnici, pod ukrašen mozaikom, u središtu je stajao sarkofag od kojega je samo dno ostalo (možda obiteljska grobnica vlasnika vile). Datacija: memorijalni kompleks – prva faza	Kasnoantička vila nastala na temeljima ranoantičke.	Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Jakšić 1989, 91-92; Migotti 1991, 62-63; Suić 1960, 231-237, 241; Suić 1981, 338-341; Suić 2003, 367, 373; Uglešić 2002, 86-92; Vežić 1986a, 169-171; Vežić 2005, 82-85; Vežić 2011, 29.

			<p>datira u drugu polovicu 4. stoljeća,</p> <p>bazilika sv. Ivana Krstitelja – 5. stoljeće (djelovala sve do 19. stoljeća).</p> <p>Krstionica uz crkvu – sredina 6. stoljeća.</p>		
<p>2.11</p> <p>Nin – Sv. Asel (Anselmo)</p>	<p>Sv. Trojstvo</p>	<p>Grad Nin. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: najstariji ranokršćanski objekt (južna strana današnje crkve) – prilagodba postojeće kasnoantičke građevine u oratorij (kraj 4. ili početak 5. st.) i bazena (od opeka, povezan hidrauličkom žbukom), koji je vjerojatno korišten kao krstionica. Sjeverna crkva (prema Kolegi) – jednobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnoj strani, a južna građevina – longitudinalna s kružnim krsnim zdencem svetištem i polukružnom apsidom.</p> <p>Datacija: 5. – 6. stoljeće.</p>	<p>Oko crkve veliko groblje korišteno od kasne antike do novog vijeka. Na prostoru Nina zabilježena je i ranokršćanska crkva sv. Marije, kao i crkve mlađih razdoblja.</p>	<p>Cambi 2005, 61; Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Filipi 1969, 556; Jakšić 1993, 127, 139-140; Jakšić 1997, 13; Kolega 2001, 83, 89, Kolega 2002, 76; Kolega 2004, 25; Kolega 2014, 15-21; Migotti 1991, 16-17; Petricioli 1969, 311; Strika 2011, 1, 5, 14-18; Uglešić 2002, 36-40; Uglešić, Ars Adriatica (članak u tisku); Vežić 1986a, 169;</p>

					Vežić 1986b, 201, 203, 206, 215; Vežić 1996, 87-88; Vežić 2005, 113-118.
2.12 Nin – Sv. Marija	Sv. Marija	Sjeverozapadna strana grada Nina, odmah uz gradske bedeme. Zadarsko područje.	Arhitektura: trobrodna bazilika s apsidom polukružnom iznutra i poligonalnom izvana (kasnije dodane i dvije sporedne apside), iznad ostataka su izgrađene dvije kuće, ostali su jedino objavljeni tlorisi. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ciborija – tri mramorna kapitela (na jednom sačuvan dio stupa). Datacija: 5. stoljeće.	U 10. stoljeću uz nju osnovan ženski Samostan sv. Marcele.	Belošević 1968a, 59-60; Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Filipi 1969, 561; Jakšić 1993, 127, 138-139; Jakšić 1997, 13; Kolega 2004, 25; Migotti 1991, 17; Petricioli 1969, 320; Strika 2011, 1, 27-29; Suić 1981, 336; Uglešić 2002, 40-41; Vežić 1986a, 169; Vežić 1996, 88; Vežić 2005, 118.
2.13 Ošljak (otok Ošljak) – Vela Gospa	Sv. Marija	Otok Ošljak pokraj Preka na Ugljanu.	Arhitektura: jednobrodna longitudinalna građevina s polukružnom u prostoru	Crkva je nastala u okviru rimske vile, koja je djelomično istražena.	Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 298; Migotti 1991, 65;

(Crkva Marijina Uznesenja)		Zadarsko područje.	istaknutom apsidom s trima plitkim lezenama s vanjske strane, na bočnim zidovima otvori možda namijenjeni za komunikaciju s pastoforijama. Datacija: 6. stoljeće (na temelju apside).		Uglešić 2002, 93-94; Vežić 1986a, 171; Vežić 1992a, 311-320; Vežić 2005, 108-109.
2.14 Piramatovci – Sv. Bartul	Sv. Bartolomej	Sjeverozapadno od grobljanske crkve (sv. Bartula) sela Piramatovca, 2 km južno od Bribirske glavice. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: očuvani su lađa i narteks te bočna prostorija sa sarkofazima, grobovi od rimskih spolija, spolij na obližnjem groblju – kapitel ukrašen stiliziranim floralnim motivima (usporednica u južnoj crkvi bazilike na Srimi, samo jednostavnije izrade).	U neposrednoj blizini crkve pronađena rimska arhitektura, moguće naselje, a jugoistočno od ranokršćanske crkve podignuta je predromanička crkva sv. Bartula, položaj Klapčevac – kasnoantički grobovi, lokalitet Vrbica – ranosrednjovjekovno groblje na redove.	Gabrić 1974, 50; Gunjača, Z. 1978, 69-70; Iveković 1924, 18-20; Krnčević 1997b, 97, 98; Krnčević 1999, 83; Krnčević 2001, 35, 36; Migotti 1991, 52; Uglešić 2006, 20-21.
2.15 Polača – Bičina	Sv. Nikola (Mikula)	Položaj Bičina u Polači. Zadarsko područje.	Arhitektura: danas više nije očuvana, a prema bilješkama, riječ je o crkvi kvadratne osnove s narteksom i polukružnom apsidom. Južno od narteksa i naosa nalazile su se tri prostorije. Crkva je imala i krstionicu kružnog oblika sa stepenicama s četirima stranama u obliku križa.	Gradina Bičina – ostaci crkve nalazili se u njenom podnožju. Sam ranokršćanski kompleks nastao je na prostoru veće rimske vile rustike. Uroda navodi kako se pretpostavlja postojanje crkve sv. Martina na uzvisini iznad lokaliteta.	Cambi 1976, 262-263; Ilakovac 1971, 97, 115-118, 134; Jurić 1990, 291; Migotti 1991, 32-33; Nedved 1990, 222-223; Podatak o titularu

			<p>Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: sedam ulomaka ranokršćanskog crkvenog namještaja i ukrasnih dijelova arhitekture (ukrašeni motivima ljuski, latinskim križevima proširenih krajeva). Grobni priloz: svjetiljka ukrašena kristogramom.</p> <p>Datacija: 5. – 6. stoljeće.</p>		<p>ustupio je prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić – podaci iz zadarskih notara; Uglešić 2002, 63 – 64; Uroda 2010, 244, 247, 248, 250; Vežić 1986a, 172; Vežić 2005, 102.</p>
<p>2.16</p> <p>Povljana (otok Pag) – Sv. Nikola</p>	Sv. Nikola	Povljana – otok Pag. Zadarsko područje.	<p>Arhitektura: crkva je longitudinalna s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru i presvođena polukalotom. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: tranzena ukrašena perforacijama u obliku ribljih ljuski (pronađena na podu, prije čega je stajala iznad ulaznih vrata).</p>	Nastala u okviru rimske arhitekture, vjerojatno vile rustike.	<p>Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 305; Jurić 1992, 357; Petricioli 1963a, 172-173; Petricioli 1996a, 45-50; Uglešić 2002, 74.</p>
<p>2.17</p> <p>Pridraga – Sv. Martin</p>	Sv. Martin ili sv. Mihovil	Selo Pridraga u blizini Novigrada kod Zadra.	<p>Arhitektura: jedna od najbolje sačuvanih ranokršćanskih crkvi. Jednobrodna građevina s troapsidalnim</p>	Neposredna blizina velike vile rustike, šesterokona crkva sv. Mihovila s kraja 8. i početka 9. stoljeća.	<p>Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Gunjača</p>

	Ne zna se točan ranokršćanski titular. Možda Sv. Mihovil – na temelju činjenice kako se titulari nasljeđuju, a u blizini se nalazi ranosrednjovjekovna crkva posvećena navedenom svecu.	Zadarsko područje.	svetištem na istoku, s lezenama na vanjskim zidovima, dvama parovima bifora na uzdužnim zidovima (prva faza izgradnje). Crkva je u drugoj fazi dobila prigradnje i krstionicu južno od crkve. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: stupići s impostkapitelom ukrašenim uklesanim latinskim križem s proširenim hastama na prednjoj plohi, ulomci kapitela pergole, pet ulomaka pluteja – ukrašeni motivima trakastih prepleta koji tvore geometrijske oblike, motivom <i>squama</i> , dijelovi glavnih i sporednih portala, tranzene oblika ribljih ljuski. Pronađena i dva poklopca sarkofaga s križevima u plitkom reljefu. Datacija: sredina 6. stoljeća.		1952a, 227; Gunjača 1963, 21-28; Jakšić 1993, 127, 129-133; Mišković 2015, 7-10; Strika 2011, 40-42; Suić 1981, 337; Uglešić 2002, 52-56; Uglešić 2016, 164-167; Vežić 1986a, 171-172; Vežić 2005, 85-94; Vežić 2011, 34-37, 41-42.
2.18	Sv. Ivan	SZ rub Stivanjeg polja, kod uvale	Arhitektura: crkva s narteksom, odnosno longitudinalna crkva s polukružnom u prostoru	Jednobrodna crkvice posvećena Sv. Ivanu, nastala na prostoru sakralnog kontinuiteta	Marasović 2009, 381-384; Migotti 1991, 59;

<p>Sali (Dugi otok) – Gruh/Sv. Ivan</p>		<p>Telašćice, u blizini mjesta Sali, na mjestu zvanom Gruh, Dugi otok. Zadarsko područje.</p>	<p>istaknutom apsidom (prostor podijeljen u tri traveja pilonima). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: polovica sačuvane tranzene ukrašena perforacijama oblika ribljih ljustica, sanduk sarkofaga (moguće korišten sekundarno za kultne svrhe u ranokršćansko vrijeme). Datacija: Uglešić na temelju pronađene tranzene, oblika crkve, sanduka sarkofaga, hagianima te zavjetne are (kontinuitet još iz antike) datira lokalitet u razdoblje 5. do 6. stoljeća.</p>	<p>iz antike (pronađena zavjetna ara posvećena Herkulu ili Hermesu) te u okviru antičke arhitekture koja je dijelom i uklopljena u samu crkvu.</p>	<p>Petricioli 1954, 56, 57; Petricioli 1958, 66-69; Petricioli 1974, 82; Petricioli 1987b, 98, 99, 101-105; Petricioli 1996a, 60-62; Uglešić 1993a, 161-165; Uglešić 2002, 107-109.</p>
<p>2.19 Siverić – Sv. Cecela</p>	<p>Sv. Cecilija (Cecela)</p>	<p>Naselje Siverić, uzvisina Cecela, Petrovo polje kod Drniša. Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>Arhitektura: trobrodna bazilika s polukružnom apsidom ojačanom kontraforama i narteksom na pročelju. Velik dio crkve uništen je grobovima iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:</p>	<p>Na prostoru ranokršćanske crkve kasnije je izgrađena mala romanička građevina. Zapadno od ranokršćanske crkve nalaze se ostaci objekta iz 10. stoljeća (B. Migotti).</p>	<p>Goss 2006, 172; Migotti 1990, 52; Petrović 2007, 369; Šeparović 2005, 26-27.</p>

			kapiteli, tranzene, pragovi i dovratnici. Također, pronađeni su i ostaci fresaka i kasnoantičkoga stakla. Datacija: 5. – 6. stoljeće.		
2.20 Sukošan – Sv. Kasijan	Sv. Kasijan	Sukošan, Zadarsko područje.	Arhitektura: utvrđeni ostaci ranokršćanske faze župne crkve sv. Kasijana (tijekom građevinskih radova) – rezultati istraživanja nisu objavljeni. Pretpostavlja se kako se radi o jednobrodnoj ili trobrodnoj crkvi „sirijskoga“ tipa.		Migotti 1991, 33; Uglešić 2002, 72; Vežić 2005, 111.
2.21 Telašćica (Dugi otok) – Sv. Viktor	Sv. Viktor	Uvala Telašćica kod mjesta Sali, južni dio Dugog otoka, jugozapadni kraj Stivanjeg polja, dio Stivanje gore zvan Citorij. Zadarsko područje.	Arhitektura: jednostavna jednobrodna crkva s polukružnom u prostoru istaknutom apsidom na jugoistoku (u kasnijem razdoblju crkvi je dozidana pravokutna prostorija koja slijedi širinu broda – predromanički narteks, jugozapadno je dodana jednostavna pravokutna prostorija, koja nije u potpunosti očuvana). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ploča unutar okvira ukrašena prikazom	U blizini se nalazi crkva sv. Ivana, a spominju se i tri pećine, koje su prema nekim autorima mogli koristiti eremiti u kasnijim razdobljima (jedna od peći nosi naziv Remetina peć).	Migotti 1991, 59; Petricioli 1954, 58-60; Petricioli 1958, 65-66; Petricioli 1974, 80, 82; Petricioli 1987b, 95-96; Petricioli 1996a, 58-60; Uglešić 1993a, 165-168; Uglešić 1993a, 167-168; Vučić 2009, 483; Vučić 2010b, 110,

			križa proširenih krajeva, uz apsidu su tri ulomka tranzene s križno postavljenim letvama, ostaci trijumfalnog luka. Pronađen i mali brončani privjesak u obliku okrenutog, odnosno Petrovog križa. Keramika, afričke svjetiljke i staklo iz razdoblja 5. i 6. stoljeća. Datacija: druga polovica 5. ili početak 6. stoljeća.		111; Vučić 2011, 103-110, 113-122 .
2.22 Tribanj – Šibuljine – Sv. Trojica	Sv. Trojstvo	Oko 1, 5 km istočno od sela Tribanj – Šibuljine. Zadarsko područje.	Grobišna bazilika unutar istoimene ranobizantske utvrde. Vjerojatno crkva iz 6. stoljeća (postojala istovremeno s utvrdom). Utvrda sv. Trojica – jedna od najvećih utvrda toga razdoblja na hrvatskom dijelu Jadrana s ulogom kontrole akvatorija Velebitskog kanala. Datacija: 6. stoljeće.	Ostaci velike ranobizantske utvrde (unutar koje je crkva sv. Trojice, po kojoj je utvrda dobila ime). Tehnika zidanja, unutrašnji izgled apside, trijumfalni luk gljivasta oblika. Adaptacija crkve novijem vremenu.	Domijan 1983, 136; Glavičić 1984, 16-21; Dubolnić 2007, 40; Tomičić 1990a, 141-143; Uglešić 2002, 50-52.
2.23 Vir – Smratina	Sv. Martin	Sjeverna strana otoka Vira, nedaleko od zaseoka Lozice. Zadarsko područje.	Arhitektura: pronađena apside polukružna iznutra, apoligonalna izvana. Osim apside pronađene su i dvije bočne prostorije. Moguće je kako je građevina imala nekoliko faza izgradnje, odnosno, u prvoj je	Pronađena apside koja smješta crkvu u razdoblje 6. stoljeća. Novčić iz vremena cara Justinijana.	http://www.narodni-list.hr/posts/32615001 ; https://www.zadarskilist.hr/clanci/10112016/otkriveni-ostaci-dvijju-

			<p>nastala crkva s južnom bočnom prostorijom, zatim je nadodana prostorija sa sjeverne strane i narteks, te naposljetku i egzonarteks (u obliku trijema?). U zidovima mlađe crkve pronađene su spolije ranokršćanske crkve (crkveni namještaj). Ispred crkve pronađene grobnice (jedna grobnica napravljena od ostataka ograde svetišta starije crkve). Novčić iz vremena cara Justinijana.</p> <p>Datacija: razdoblje 6. stoljeća.</p>		<p>crkava--- jedna-je- sagrađena- unutar- druge; http://vir.hr/index.php/component/k2/item/389-predstavljen-o-arheolosko-istrazivanje-u-smratinama;https://www.zadarskilist.hr/clanci/23112018/rano-krscanska-i-romanicka-crkva-su-istrazene-i-konzervirane-jos-se-istrazuje-u</p>
<p>2.24</p> <p>Vlašići (otok Pag) – Sv. Ivan Krstitelj</p>	<p>Sv. Ivan Krstitelj</p> <p>Dokumenti iz 13. stoljeća spominju crkvu sv. Ivana, a iz 17. stoljeća, uz sv. Jerolima, spominje</p>	<p>Vlašići – otok Pag. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: proteže se sa sjeverne strane ispod te sa zapadne strane današnje crkve – danas vidljivi žbukom učvršćeni dijelovi apside (istaknuta u prostoru; izvana poligonalna, a iznutra polukružna) i sjevernog uzdužnog zida crkve.</p>	<p>Ispod današnje crkve pronađen je ulomak rimskog kaneliranog stupa – moguće neka antička arhitektura.</p>	<p>Uglešić 2002, 74-77; Vežić 2005, 17, 109.</p>

	se i kapela sv. Ivana Krstitelja s krstionicom.				
2.25 Vrgada (otok Vrgada) – Sv. Andrija	Sv. Andrija	Uvala Pržina, otok Vrgada. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva je nastala u podnožju brijega na kojemu se nalaze ostaci ranobizantske utvrde. Izgled crkve većim dijelom ukazuje na razdoblje predromanike (9.stoljeće). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: nalazi stupića s impostom ukrašenog križem. Datacija: sredina 6. stoljeća.	Ranokršćanski stupić s impostom ukrašen urezanim križem i veći dio apside (prema A. Uglešiću). Hagionim sv. Trojstva obližnje crkvice iz 16. stoljeća, kao i naziv brežuljka na kojem se crkvice nalazi – Sudujam.	Babić 1997, 206; Domijan 1983, 123, 136-138; Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 305; Migotti 1991, 66-67; Sorić, 2009, 72-73; Uglešić 2002, 99-100; Vežić 1986a, 174; Vežić 2005, 126.
2.26 Zadar – Biskupski kompleks i katedrala sv. Petra	Sv. Petar	Prostor nekadašnjeg rimskog foruma i građevina s njegove sjeverne strane. Zadarsko područje.	Arhitektura: oratorij kao prvi ranokršćanski objekt – kasnije katakumenej. Dijelovi zidova ranokršćanske katedrale (polukružna apsida istaknuta u prostoru – s mozaikom na južnoj strani, stupovi koji su držali slavoluk i između kojih se prostirala svećenička klupa; između subsele i apside nalazio se deambulatorij ukrašen mozaikom); krstionica (križni krsni zdenac, u	Biskupski kompleks (nastao na prostoru rimskog foruma) danas se sastoji od katedrale sv. Stošije sa sakristijom, odnosno nekadašnjeg katakumeneja (kapela sv. Barbare s krstionicom i zvonikom), predromaničke crkve sv. Donata (nekad sv. Trojstvo), nadbiskupske palače i Svećeničkog doma (nekad Ilirsko	Cambi 1976, 225; Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 295, 296, 297; Iveković 1937, 3, 6; Jordan Knežević 2010, 122-127; Migotti 1991, 20-21; Uglešić 2002, 11-18;

			<p>romanici postaje oktogonalan) – izvana šesterokutna, iznutra šesterolisna; diakonikon (nastao adaptacijom jedne rimske taberne); ranokršćanski katekumenej (nastao adaptacijom triju rimskih taberni) – detalj s prikazom jelena sa strane kantarosa, dio apside ranokršćanske bazilike.</p> <p>Datacija: Oratorij – 4. st.; katedrala sv. Petra – 5.st.; krstionica – 6. st. (P. Vežić – 4. i 5. stoljeće); katekumenej – 6. st.</p>	<p>sjemenište). Osim biskupskog kompleksa, na zadarskom području nalazi se još crkvi iz ranokršćanskog razdoblja, kao i onih mlađih.</p>	<p>Vežić 1986a, 163-165; Vežić 1988, 165-181; Vežić 1990a, 50-55; Vežić 1990b, 301-315; Vežić 1991a, 13-21; Vežić 1991b, 325-328; Vežić 1993a, 38-42; Vežić 1993, 4-32; Vežić 1994, 17-19; Vežić 2005, 15, 17-23; Vežić 2012, 43; Vežić 2013a, 7, 23, 25, 27-34, 93.</p>
<p>2.27</p> <p>Zadar – Sv. Petar Stari i Andrija</p>	Sv. Petar	<p>Zapadno od današnje tržnice, zadarski poluotok. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: očuvan je dio južnog uzdužnog zida te polukružna apsida istaknuta u prostoru (jednobrodna crkva s polukružnom apsidom).</p> <p>Ranokršćanska je crkva u kasnijem vremenu produžena pravokutnom prostorijom (pastoforija, a kasnije predromanička crkva sv. Petar Stari u</p>	<p>Crkva nastala na mjestu ranijih rimskih građevina (vjerojatno je prvo služila kao oratorij). Sama crkva oslikana je freskama iz kasnijeg razdoblja.</p>	<p>Jordan Knežević 2010, 122, 129-130; Jakšić 2010, 312-313; Migotti 1991, 21; Petricioli 1972, 334, 335; Petricioli 1990a, 47, 102; Petricioli,</p>

			<p>produžetku apside). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ranokršćanskoga namještaja ukrašeni križem proširenih krakova. Datacija: 5. stoljeće.</p>		<p>Vučenović 1970, 186-187; Uglešić 2002, 21-22; Vežić 1986a, 167; Vežić 2005, 63; Vežić 2015a, 152, 155-156, 157-158.</p>
<p>2.28 Zadar – Sv. Marija Velika (Crkva Uznesenja Marijinog)</p>	Sv. Marija	<p>Istočno od današnje tržnice, kraj jednih od gradskih vrata, zadarski poluotok. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: crkva porušena u 16. stoljeću radi izgradnje novog gradskog fortifikacijskog sustava. Budući da je crkva srušena, na temelju ostataka A. Uglešić pretpostavlja kako je bila bazilikalnog tipa. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: pet ulomaka pluteja. Datacija: 5. stoljeće.</p>	<p>Nedaleko od biskupskog kompleksa na nekadašnjem rimskom forumu i ostalih istovremenih crkava.</p>	<p>Jordan Knežević 2010, 122, 130-131; Migotti 1991, 25; Uglešić 2002, 23; Vežić 1976, 119, 127, 139; Vežić 1986a, 161, 165; Vežić 1989, 330; Vežić 1990c, 248; Vežić 2005, 56-58.</p>
<p>2.29 Zadar – Sv. Stjepan (danas Sv. Šime)</p>	Sv. Stjepan	<p>Nedaleko od gradskih vrata, zadarski poluotok. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: crkva bazilikalnoga tipa sa polukružnom apsidom, južni zid sa nizom od sedam bifora te dvama vratima. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:</p>	<p>Nastala na mjestu ranije veće rimske građevine, moguće javnoga karaktera.</p>	<p>Jordan Knežević 2010, 122, 131-132; Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Migotti 1991, 21-22; Uglešić</p>

			stupovi kolonada s kapitelima, stupovi bifora s impostima, ulomak pluteja ukrašen osmerokutima s rozetama i križevima. Datacija: 5. stoljeće.		2002, 23-27; Vežić 1986a, 165-166; Vežić 1989, 323-345; Vežić 1990c, 247, 248, 249, 257, 258; Vežić 2005, 65-72.
2.30 Zadar – Sv. Toma	Sv. Toma	Zapadno od romaničke benediktinske crkve sv. Krševan. Zadarsko područje.	Arhitektura: trobrodna bazilika s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru na istoku, na pročelju i začelju (vode prema pastoforijama) su sačuvana vrata, sačuvan je i južni uzdužni zid (također ima dvojna vrata) sa kolonom od 5 bifora. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva ulomka pluteja ukrašena osmerokutima s rozetama i križevima, jedan ulomak pluteja s križem i rozetom. Datacija: 5. stoljeće.	Crkva sv. Krševana, biskupski kompleks koji vuče podrijetlo iz ranokršćanskoga razdoblja te još nekoliko crkvice iz toga i još mlađeg razdoblja.	Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 297; Jordan Knežević 2010, 122, 127-128; Migotti 1991, 22-23; Petricioli, Vežić 1975, 101-105, 107; Uglešić 2002, 18-21, Vežić 1986a, 166; Vežić 1990c, 247, 248, 258-262; Vežić 2005, 61-62.
2.31 Zadar (Relja) – Sv. Ivan	Sv. Ivan Krstitelj	Relja (zapadni dio rimske nekropole), Zadarsko područje.	Arhitektura: polukružna apsida na istočnom dijelu te dijelovi pastoforija. Mozaik – pod apside. Kameni crkveni namještaj,	Nastala na zapadnom dijelu rimske nekropole.	Bianchi 1877, 467; Jordan Knežević 2010, 122, 132-134; Migotti

			arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: komad nadvratnika portala s uklesanim križevima (tri križa), dva imposta, ulomci tranzena, ulomak ambona te nekoliko ulomaka stupova. Datacija: 5. stoljeće.		1991, 23; Uglešić 2002, 27-30; Vežić 1986a, 171; Vežić 1997, 278-290; Vežić 2005, 77-79.
2.32 Zadar (Puntamika) – Crkvina/Sv. Stošija	Sv. Juraj	Položaj Crkvina – nekadašnje selo Puntamika, sjeverno od Zadra. Zadarsko područje.	Arhitektura: dvije crkve na prostoru nekadašnjeg rimskog gospodarsko - stambenog objekta. Donja crkva (ranokršćanska) – adaptirana rimska cisterna, prema Uglešiću iz 6. stoljeća, gornja crkva (predromanička) nastala je na cisterni. Datacija: 6. stoljeće.	Upitna očuvanost cisterne bez uporabe do predromanike, kada neki smatraju kako je adaptirana u crkvu. Pronađen i ulomak prozorske tranzene u obliku romboidnih traka.	Marasović 2005, 82; Migotti 1991, 19; Petricioli 1990a, 46; Suić, Petricioli 1955, 10-18; Strika 2011, 4; Strika 2017, 54; Uglešić 2002, 30-31.
2.33 Zaton – Sv. Andrija (Jandre)	Sv. Andrija	Prostor nekadašnje luke rimske <i>Aenone</i> , istočno od rta Kremenjača kod Zatona. Zadarsko područje.	Arhitektura: ostaci zidova (romboidni floort), na istočnom dijelu su tri polukružne apside, od kojih je središnja veća od drugih dviju (poligonalna izvana, a polukružna iznutra), ostaci pastoforije. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:	Pravokutni objekt s apsidom (kasnoantički objekt pretvoren u oratorij?) – 15 m sjeverno od crkve sv. Andrije.	Babić 1997, 206; Domjan, Petricioli, Vežić 1990, 298; Filipi 1969, 570; Jakšić 1993, 127, 137-138; Jakšić 1997, 13; Migotti 1991, 18; Strika 2011, 34-35;

			dva ulomka pluteja (ukrašeni rombovima), ulomak poklopca sarkofaga, moguće i četiri ulomaka podnih nosača ograde svetišta. Datacija: 6. stoljeće.		Uglešić 2002, 34-36; Uglešić, Čerina 1998, 89-99; Vežić 1986a, 169; Vežić 1996, 88; Vežić 2005, 119-120.
--	--	--	---	--	--

Tablica 3. Pretpostavljene ranokršćanske crkve na prostoru sjeverne Dalmacije

Lokalitet	Titular	Prostor	Opis lokaliteta i moguća datacija	Mogući pokazatelji ranokršćanskog razdoblja	Literatura
3.1 Badanj kod Drniša – Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj	Badanj kod Drniša. Šibensko-kninsko područje.	Pronađene spolije uzidane su u današnju crkvu sv. Ivana Krstitelja, nedaleko od crkve. Sa sjeverne strane pruge pronađen sarkofag, a s južne strane nalazi se lokalitet Zidine (oba su položaja vjerojatno dio istog lokaliteta).	Manji ulomak, vjerojatno dio pluteja, s prikazom dviju riba. Nedaleko od današnje crkve pronađen i sarkofag s dvoslijevnim krovom i akroterijima na kutovima.	Migotti 1991, 155; Rašković 1989, 30-31; Uglešić 2006, 43.
3.2 Baljci kod Drniša – Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj	Baljci kod Drniša. Šibensko-kninsko područje.	Moguće je postojanje rimske građevine na prostoru današnje crkve – dvije baze stupova te jedan veći ulomak stupa, rimska keramika. Danas se tu nalazi pravoslavna crkvice s gotičkim otvorima na prozorima te potkovastom apsidom istaknutom u prostoru.	Oblik i izgled apside – potkovasta, istaknuta u prostoru s križnom tranzenom.	Lunić 1989, 52-53; Migotti 1991, 156; Uglešić 2006, 51.

<p>3.3</p> <p>Biograd na Moru – Bošana</p>	<p>Sv. Hadrijan</p>	<p>Sjeveroistočno od Biograda na Moru, Bošana, Zadarsko područje.</p>	<p>Pronađeni su ostaci velikog rimskog gospodarsko-stambenog objekta s pristaništem. Ranije su postojali ostaci crkve zvani Kapelica.</p>	<p>Na prostoru kasnoantičke luke – pronađeno ranokršćansko konkavno dno četverokutne boce, tamnog maslinastozelenog stakla (mirisna ampulica) ukrašenog križem.</p>	<p>Glušćević 1997, 257; Jelić 1898, 99; Migotti 1991, 36; Nedved, 1990, 216-17; Uglešić 2002, 71.</p>
<p>3.4</p> <p>Biograd na Moru – Glavica</p>	<p>Sv. Marija</p>	<p>Položaj Glavica u Biogradu na Moru, u blizini župne crkve sv. Stošije. Zadarsko područje.</p>	<p>Postojali su ostaci nekadašnje biogradske katedrale, a nastanak prve crkve autori vežu uz ranokršćansko razdoblje – možda je riječ o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom (razdoblje 6. stoljeća i Justinijanove vladavine – izgled i razdoblje prema F. Buškariolu).</p>	<p>Četiri ulomaka ranokršćanskog pluteja.</p>	<p>Buškariol 1988, 22, 28, 34, 37-38, 48-49; Buškariol, Jelić, 1990, 351, 361-362; Josipović 2017, 66; Jurić 1990, 280-283; Marasović 2009, 426; Migotti 1991, 35; Uglešić 2002, 70-71; Vežić 1990c, 247-250.</p>
<p>3.5</p> <p>Brgulje (otok Molat) – Garska Crikva/Karniški varh</p>	<p>Sv. Andrija</p> <p>Današnja crkva posvećena sv. Andriji. Moguće kako je</p>	<p>Uzvišenje Karniški varh – prostor Brgulje, iznad današnjega naselja i</p>	<p>Ostaci crkvice koju mještani nazivaju Garska crikva. Navodi se kako se radi o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom.</p>	<p>Toponim Garska (grčka) crkva sugerira ranokršćansko podrijetlo.</p>	<p>Uglešić 2002, 82-83.</p>

	titular naslijeđen.	lučice, otok Molat. Zadarsko područje.			
3.6 Ćokovac (otok Pašman) – Sv. Kuzma i Damjan	Sv. Kuzma i Damjan	Benediktinski samostan na brdu Ćokovcu kod Tkona, Pašman. Zadarsko područje.	Na prostoru samostana nalazila se bizantska utvrda u sklopu koje je mogla nastati ranokršćanska crkva.	Ulomci kamenog crkvenog namještaja iz zbirke benediktinskog samostana – ulomak pluteja s križem ispod kojega se nalaze slova A i Ω; dio poklopca dječjega sarkofaga u obliku dvoslivnog krova s akroterijima na kutovima. Hagionim sv. Kuzma i Damjan.	Jelić 1898, 101; Migotti 1991, 66; Petricioli 1974, 84-86; Uglešić 2002, 97-99; Vežić 1986a, 174.
3.7 Danilo – Biranj	Sv. Petar	Područje udaljeno od sela Danilo – Rider oko 2 km. Šibensko-kninsko područje.	Područje je vjerojatno pripadalo municipiju <i>Riditarum</i> . Zanimljive su dvije crkve: crkva sv. Petra i sv. Jurja. Navedeni naslovnici, kao i neki nalazi spolija i dijelovi sarkofaga te fragment s reljefnim prikazom, upućuju na ranokršćanski sloj. Uz crkvu sv. Petra pronađeni su raniji ostaci neke građevine – moguće iz ranokršćanskoga razdoblja.	Uz crkvu sv. Petra pronađeni su ostaci ranije crkve, moguće ranokršćanske crkve. Spolije kasnoantičkih zdanja nalaze se u zidovima sv. Jurja. Ondje su također pronađeni dijelovi sarkofaga, te fragment s reljefnim prikazom – moguće Danijel među lavovima.	Migotti 1990, 5; Migotti 1991, 161; Migotti 1996, 227; Zorić 2001, 68-70.
3.8	Sv. Marija i sv. Petar	Prostor sela Grebaštica.	Moguće je postojanje ranokršćanske crkve na prostoru ili u	Ulomak ranokršćanskog pluteja s ukrasom	Migotti 1988, 143; Migotti

<p>Grebaštica – Sv. Marija i Sv. Petar</p>		<p>Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>neposrednoj blizini današnje crkve sv. Marije i sv. Petra te brojni ostaci antičkih zidina – moguće ostaci nekog naselja.</p>	<p>ribljih kljuštri (seosko groblje ispred crkve), poklopac rimskog sarkofaga s dvoslivnim krovom i četirima kutnim akroterijima te središnjim zabatima (istočna strana crkve).</p>	<p>1990, 5, 65; Migotti 1991, 71; Migotti 1996, 199, 223; Uglešić, 2006, 42; Zaninović 1992, 56-57; Zaninović 1993, 72-74; Zaninović 1995, 35; Zorić 2001, 66-68.</p>
<p>3.9 Kijevo kod Knina – Sv. Mihovil</p>	<p>Sv. Mihovil</p>	<p>Selo Kijevo kod Knina. Šibensko - kninsko područje.</p>	<p>Riječ je o strateškom mjestu važnom od prapovijesti (gradina), gdje je u ranobizantsko doba sagrađena utvrda i moguće crkva u sklopu iste. Pronađeni su ostaci različitih zidova – moguće ostaci crkve.</p>	<p>Ranokršćanski kapitel s dijelom stupa, ulomak ranokršćanskog pluteja – ukras ribljih kosti.</p>	<p>Jeličić 1984, 169; Migotti 1990, 52; Migotti 1991, 157; Milošević 1998, 68-69; Uglešić 2006, 53-54.</p>
<p>3.10 Luka (Dugi otok) – Crikvina/Sv. Stjepan</p>	<p>Sv. Stjepan Po toponimu: <i>Vallis Sancti Stephani</i> (Sustipanjska luka)</p>	<p>Južni dio današnjeg sela Luka, Dugi otok. Zadarsko područje.</p>	<p>Na lokalitetu nema nikakvih arhitektonskih ostataka, no u neposrednoj blizini pronađen je ranokršćanski sarkofag koji je mještanima služio za napajanje stoke. U blizini lokaliteta pronađeni su</p>	<p>Ranokršćanski sarkofag – danas razbijen.</p>	<p>Migotti 1991, 59-60; Strgačić 1949, 96-97; Uglešić 1993a, 169; Uglešić 2002, 106-107;</p>

			kasnoantički grobovi u amforama.		Uglešić 1993a, 169.
3.11 Nevidane (otok Pašman) – Pod Crikvinu/Sv. Martin	Sv. Martin ili sv. Mihovil Posvećena sv. Mihovilu u ranom srednjem vijeku, a u ranokršćansko je vrijeme možda bila posvećena sv. Mihovilu.	Na početku sela Nevidane na otoku Pašmanu. Zadarsko područje.	Očuvani uzdužni zidovi lađe i apsida; predromanička crkva sv. Mihovila podignuta u blizini crkve sv. Martina. Možda se može datirati u drugu polovicu 5. stoljeća.	Crkva longitudinalnog oblika s nartekсом i polukružnom, u prostoru istaknutom, apsidom.	Jurić 1990, 296-297; Migotti 1991, 65-66; Nedved 1990, 229; Petricioli 1974, 82, 84; Petricioli 1987a, 75; Radić 1901, 84-86; Uglešić 2002, 95-97; Vežić 1986a, 172-174; Vežić 2005, 127.
3.12 Ninski Stanovi – Zidine	Sv. Kuzma i Damjan	Iznad zaseoka Rakići u Ninskim Stanovima; u blizini je stari bunar. Zadarsko područje.	A. Uglešić navodi kako mještani spominju postojanje crkve na humku koji nazivaju Zidine.	Ulomak postolja oltara i ulomak stupića (u suhozidu uz bunar), ostaci rimske keramike, usmena predaja – mještani spominju crkvu Sv. Kuzme i Damjana, što navode i vizitacije.	Filipi 1969, 568; Strika 2011, 33-34; Uglešić 2002, 41-42.
3.13 Pag (otok Pag) – Sv. Juraj	Sv. Juraj	Ruševine neposredno iznad grada Paga, otok Pag.	Iznad grada Paga nalaze se ruševine sv. Jurja, predromaničke crkvice longitudinalna tlocrta s polukružnom apsidom, koja se nalazi uz ranobizantsku utvrdu	Moguće je da je riječ o predromaničkim pregradnjama ranije crkvice, na što upućuje apsida istaknuta u prostoru, kao i dva para	Tomičić 1990b, 30-32, 36; Tomičić 2016, 112-115.

		Zadarsko područje.	koja je po njoj i dobila ime.	pojasnica koje su naknadno naslonjene na zidni plašt, a to prema Ž. Tomičiću upozorava na sekundarnu uporabu, točnije predromaničku dogradnju.	
3.14 Pakoštane – Crkvina	Sv. Marija	Srednjovjekovno selo Zablaće, danas položaj Crkvina, uz cestu Pakoštane – Vrana. Zadarsko područje.	Do sada je istražena crkva sv. Marije, koja je egzistirala od 9. pa do kraja 15. ili početka 16. stoljeća.	Izgrađena na prostoru velike vile rustike, stupići menze od prokoneškog mramora.	Baraka 2009, 182; Ilakovac 1971, 89-90; Migotti 1991, 37; Nedved 1990, 222; Uglešić 2002, 69; Uglešić, Gusar 2014, 221.
3.15 Posedarje – Velika Gospa, (Crkva Marijina Uznesenja)	Sv. Marija	Posedarje. Zadarsko područje.	Autori smatraju kako ranokršćansku crkvu treba tražiti u temeljima današnje crkve ili u njezinoj neposrednoj blizini. Nastala u okviru rimskog stambeno-gospodarskog objekta.	Ulomak pilastra s uklesanim križem i ulomak ranokršćanskog pluteja – ukrašen s obiju strana: na prednjoj strani prikazan je <i>kantharos</i> iz kojega se penje lozica s grozdovima i listovima, s njegove lijeve strane nalazi se rozeta, a s desne lozica, dok se između okvira i trbuha <i>kantharosa</i> nalazi ukras od niza spojenih oblika <i>S</i> –	Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 114; Migotti 1991, 43; Strika 2011, 39-40; Uglešić 1993b, 151-156; Uglešić 1993c, 145-154; Uglešić 2002, 52; Vežić

				vitica (desna strana pluteja nije očuvana), stražnja strana ukrašena je motivom ljuske.	1992b, 291-299.
3.16 Preko (otok Ugljan) – Gospa od Rozarija (Sv. Andrija)	Sv. Andrija	Kod današnje grobišne crkve Gospe od Rozarija, mjesto Preko na otoku Ugljanu. Zadarsko područje.	Arhitektura: nisu utvrđeni ostaci crkve. Pronađeni su ranokršćanski sarkofag i impost ukrašen križem i uzidan na pročelje današnje crkve. Moguće je kako je ranokršćanska crkva nastala na mjestu današnje, a moguće je kako je bila i na prostoru ranobizantske utvrde u neposrednoj blizini današnje crkve. Osim crkve, pretpostavlja se i postojanje većeg stambeno-gospodarskog rimskog objekta.	Ranokršćanski sarkofag ispred današnje crkve, ranokršćanski impost ukrašen križem ugrađen na pročelje crkve Gospe od Rozarija, hagonim sv. Andrija. Na mjestu gdje je u srednjem vijeku podignuta utvrda sv. Mihovila, postojala je ranobizantska promatračnica.	Goldstein 1992, 49; Jakšić 1989, 100-101; Migotti 1991, 64; Uglešić 2002, 92-93; Vežić 2005, 107.
3.17 Privlaka – Sv. Barbara	Sv. Barbara	Kod zaseoka Grbići – sjeverna strana ceste koja iz Nina vodi do Privlake. Zadarsko područje.	Arhitektura: nije očuvana, floct se zna na temelju nacrtu L. Jelića, koji valja promatrati s oprezom (trobrodna bazilika s trima apsidama od kojih su dvije bočne pretpostavljene).	Dva ulomka ranokršćanskih pluteja s urezanim križevima – ostatak ranokršćanske ograde svetišta.	Brusić 1973, 433-434; Marasović 2009, 211; Migotti 1991, 15-16; Petricioli 1969, 337-338; Strika 2011, 37; Uglešić

					2002, 42-43.
3.18 Radovin – Sv. Petar	Sv. Petar	Selo Radovin. Zadarsko područje.	Crkva sv. Petra oko koje se nalazi groblje. Ostatke ranokršćanske crkve, prema A. Uglešiću, treba tražiti ispod današnje crkve.	Ulomak stupa ranokršćanskih obilježja ukrašen križem – pronađen na groblju oko crkve.	Belošević 1987, 144; Marasović 2009, 221; Migotti 1991, 44; Uglešić 2002, 50.
3.19 Rivanj (otok Rivanj) – Lokvina/Sv. Barbara?	Sv. Barbara	U uvali Lokvina na istočnoj strani otoka Rivnja, prema Mulinama na Ugljanu. Zadarsko područje.	Uglešić navodi kako crkvu valja smjestiti u uvalu Lokvina, gdje se nalaze i ostaci kasnoantičke građevine s očuvanim zidom. Navodi se kasnoantička građevina kojoj je na istočnoj strani nadodan pravokutni prostor koji nalikuje na apsidu, a u uvali su također djelomično sačuvani ostaci rimskog pristaništa.	U uvali pronađeni ulomci ranobizantske keramike, navedeni arhitektonski ostaci (?).	Bianchi 1879, 85; Uglešić 2002, 85.
3.20 Savar (Dugi otok) – Sv. Pelegrin	Sv. Pelegrin	Na otočiću ispod naselja Savar, Dugi Otok. Zadarsko područje.	Crkva je kvadratnoga tlocrta, presvođena jajolikom kupolom koju nose trompe na kutovima. U kasnom srednjem vijeku dograđena je na zapadnoj strani (tada postaje prezbiterijem novonastale crkvice). Većina autora datira je u 9. stoljeće, na temelju stilskih obilježja (nema	Nastala nedaleko od kasnoantičkih gospodarskih objekata (Savar – ime dobilo po pojmu <i>saurne</i> kako mještani zovu te objekte). A. Uglešić upućuje na mogućnost da se radi o ranokršćanskoj crkvi s predromaničkim adaptacijama te u prilog tome navodi i	Marasović 2009, 377-380; Petricioli 1954, 54-56; Petricioli 1963b, 179; Petricioli 1990a, 27-28; Petricioli 1996a, 7-

			nalaza kamenog crkvenog namještaja).	titular sv. Pelegrin kao naslovnik koji se javlja u ranokršćanskom razdoblju.	10; Uglešić 1993a, 159-161; Vežić 1991b, 353.
3.21 Stari grad (otok Pag) – Sv. Marija	Sv. Marija	Stari grad Pag na otoku Pagu. Zadarsko područje.		Ulomak pluteja ukrašenog križevima (ugrađen na crkvu sv. Nikole u Šimunima), sarkofag s prikazom križa s patenom (korišten kao kamenica za držanje ulja).	Uglešić 2002, 72-73.
3.22 Šibenik – Tvrđava Sv. Mihovil	Sv. Mihovil	Šibenik. Šibensko-kninsko područje.	Tvrđava sv. Mihovila – nastanjena od prapovijesti; u podnožju u ranobizantsko doba nastaje kastrum, unutar kojega ili u blizini kojega se nalazila crkva.	Ranokršćanski pilastar s urezanim križem uzidan u zid tvrđave, nalazi kasnoantičke keramike. Hagionim sv. Mihovil.	Krnčević 1998b, 215-216; Krnčević 2001, 29; Uglešić 2006, 34; Uglešić 2018, 43, 47, 55; Zorić, 2001, 52-54.
3.23 Šibensko Donje polje – Grušine	Sv. Lovre	Šibensko Donje polje. Šibensko-kninsko područje.	Danas se tamo nalazi gotička crkva sv. Lovre. S jugoistočne strane crkve pronađeni ostaci ranije crkve – predromanička crkva, grobovi koji se mogu datirati u razdoblje od 9. do 15. stoljeća, lokalitet Grušine – rimski gospodarski kompleks (vila rustika).	Od kamene plastike pronađen je dio pluteja s ukrasom ribljih ljuski. Hagionimi s predromaničke i romaničke kamene plastike: sv. Lovre, sv. Florijan, sv. Kuzma i Damijan i sv. Mihovil, sv. Bartol.	Cambi 2001, 19; Gunjača 1976, 41-44; Krnčević 1995a, 15, 20-21; Krnčević 1995b, 53; Krnčević 1997a, 70-71;

				Moguće kako je crkva bila u neposrednoj blizini gotičke crkve sv. Lovre, na lokalitetu Grušine, no za sada to nije potvrđeno.	Krnčević 2000, 122; Krnčević 2001, 33; Migotti 1990, 4; Migotti 1991, 69-70; Uglešić 2006, 38-39; Uglešić 2018, 43, 53, 55; Zorić 2001, 47-52.
3.24 Tinj – Gradina/ Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj Crkva sv. Ivana Krstitelja prvi se puta spominje u ispravi iz 1194. godine.	Zapadna strana crkve sv. Ivana Krstitelja iz sredine 19. stoljeća na Tinjskoj gradini. Zadarsko područje.	Ostaci srednjovjekovnoga kaštela. Ispod Tinjske gradine – pronađeni su ostaci velike vile rustike. Zidovi crkve s prozorskim okvirima.	Zidovi crkve s prozorskim okvirima (biforama) koji, prema tehničarima gradnje, upućuju na ranokršćansko razdoblje.	Ilakovac 1971, 96; Jurić 1990, 289; Migotti 1991, 33; Nedved 1990, 224-225; Uglešić 2002, 62-63.
3.25 Turanj – Tukljača/Gospa od Karmena	Sv. Marija	Zapadno od sela Turnja, položaj Tukljača, sjeverozapadno od Biograda. Zadarsko područje.	Grobišna crkva današnjega naselja s romaničkim karakteristikama i predromaničkim nadvratnikom (Zavičajni muzej u Biogradu na Moru), a pretpostavlja se i ranija faza. Oko crkve ostaci vile rustike.	Oblik i izgled apside, istaknute u prostoru te činjenica kako su oko crkve ostaci vile rustike.	Gušić 1969, 470-471; Migotti 1991, 33-34; Uglešić 2002, 71.

<p>3.26</p> <p>Veli Rat – Polje (Dugi otok) – Garška crkva/ Sv. Jelena</p>	<p>Sv. Jelena</p>	<p>Blaga uzvisina, Zaboje, nedaleko od zaseoka Polje kod Velog Rata. Zadarsko područje.</p>	<p>Na lokalitetu se nalaze ostaci zidina – u malim tragovima, crkva korištena kao kamenolom za izgradnju okolnih kuća. Spominje se kako je vjerojatno dio većeg antičkog gospodarskog kompleksa uz zaselak Polje. Tragovi gospodarskog kompleksa pronađeni i u moru – solana i ribnjak. (Mostić – od naroda). Uglešić spominje zid samo u malom dijelu povezan malterom, a više građen u suhozidu (ostatak antičke limitacije između dvaju posjeda).</p>	<p>Hagionim sv. Jelena; pronađena keramika, žrnjevi, olovo, staklo. Najveći dio keramike pripada ranobizantskom razdoblju (kanelirana keramika i amfore). Mještani je nazivaju Garška crkva.</p>	<p>Uglešić 2002, 100-102; Uglešić 1993a, 168; Uglešić, Parica 2013, 148.</p>
<p>3.27</p> <p>Zadar – Sv. Dimitrije</p>	<p>Sv. Dimitrije</p>	<p>Ulica Mate Karamana, sjeverno od katedralnog kompleksa, zadarski poluotok. Zadarsko područje.</p>	<p>Crkva je izgorjela u požaru u drugoj polovici 18. stoljeća. Prema opisima Bianchija riječ je o trobrodnoj crkvi, glatke fasade, s dvije apside polukružna oblika.</p>	<p>Titular upućuje na ranokršćansko odnosno ranobizantsko podrijetlo.</p>	<p>Uglešić 2002, 113; Vežić 1986a, 167; Vežić 2005, 58-59; Vežić, Lončar 2009, 88-89.</p>
<p>3.28</p> <p>Zadar – Sv. Platon</p>	<p>Sv. Platon</p>	<p>Pretpostavlja se kako se nalazi ispod crkve sv. Dominika na</p>	<p>Ostaci navedene crkve nisu pronađeni, no pretpostavlja se kako ih treba tražiti na prostoru današnje crkve sv. Dominika.</p>	<p>Dijelovi nadvratnika (ukrašen križem), titular koji upućuje na bizantsko razdoblje.</p>	<p>Bianchi 1977, 415; Migotti 1991, 24; Uglešić 2002, 27;</p>

		zadarskom poluotoku. Zadarsko područje.			Vežić 2005, 74.
3.29 Žman (Dugi otok) – Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj	Žman na Dugom otoku. Zadarsko područje.	Prvi spomen crkve datira iz 13. stoljeća, no na temelju nalaza tranzene pretpostavlja se ranije podrijetlo crkve. Moguće je da je nastala u okviru antičke arhitekture u neposrednoj blizini.	Hagionim sv. Ivan Krstitelj, ulomak tranzene pronađene prilikom radova oko današnje crkve.	Migotti 1991, 60; Strgačić 1949, 95-96; Uglešić 2002, 107.
3.30 Zukve – Sv. Jakov	Sv. Jakov	U zaseoku Zukve u Vrsima. Zadarsko područje.	Romanička crkvice sv. Jakova nad ruševinama veće rimske vile, a ranokršćanska crkva nije utvrđena. Ipak, prema nekima mogla je nastati adaptacijom jedne od dvaju rimskih prostorija s eksedrom (jedna ispod sv. Jakova, a druga s njene istočne strane).	Ulomak ranokršćanskoga pluteja, kameni ulomak ukrašen križem.	Batović 1981, 85-90; Migotti 1991, 15; Strika 2011, 37-38; Uglešić 2002, 44.

Tablica 4. Sigurne ranosrednjovjekovne crkve na prostoru sjeverne Dalmacije

Lokalitet	Titular	Prostor	Ranosrednjovjekovni ostaci i datacija	Pokazatelji kontinuiteta iz ranokršćanstva	Literatura
4.1 Biograd na Moru – Glavica	Sv. Marija	Položaj Glavica u Biogradu, u blizini župne crkve sv. Stošije. Zadarsko područje.	Arhitektura: trobrodna troapsidalna bazilika s vanjske strane ojačana oblim kontraforama te zvonikom na pročelju. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanskog sloja.	Buškariol 1988, 21-56; Buškariol, Jelić, 1990; 351-372; Josipović 2017, 66-

			ulomci arhitrava ukrašeni volutama (kukicama) i pleternim motivima, ulomci zabata ograde svetišta s pletenim ukrasom, ulomak pluteja i kapitel s dijelom stupića ograde svetišta iz 9. stoljeća, impost kapiteli. Sva skulptura datira se u razdoblje od 8. do kraja 9. stoljeća.		78; Jurković 1992, 95-96; Marasović 2009, 426-431; Petricioli 1990a, 44; Vežić, Lončar 2000, 101.
4.2 Biskupija – Sv. Cecilija	Sv. Cecilija Titular poznat po toponimu <i>Cecela</i> i natpisu na ulomku zabata ograde svetišta.	Selo Biskupija kod Knina, istočna strana Kosovog polja. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: trobrodna troapsidalna bazilika, podijeljena na brodove križnim stubovima, podupiračima pojasnica i svodova. Imala je zvonik i predvorje s galerijom, a s vanjske strane su je krasili obli kontrafori. S južne strane dograđena joj je mala kapela. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak zabata ukrašen pasjim skokom, golubicama i pleternim ukrasima, ulomak arhitrava ograde svetišta, ulomak zabata ograde svetišta s natpisom koji spominje sv. Ceciliju.		Goss 2006, 172; Gunjača 1956, 75-76, 87-111, 124; Jurković 1992, 31, 94-95; Jurković 2000b, 241-242; Marasović 2009, 529-535; Petricioli 1990a, 44.
4.3 Biskupija – Crkvina	Sv. Marija i Stjepan (mauzolej hrvatskih vladara?)	Selo Biskupija u Kosovu polju, 7 km jugoistočno od Knina.	Arhitektura: sačuvana u temeljima, trobrodna crkva s trima pravokutnim apsidama upisanima u začelni zid crkve. Crkva s mauzolejom na pročelnoj		Delonga, Jakšić, Jurković 2001, 86-87; Goss 2006, 165-

		Šibensko-kninsko područje.	strani i stambenim dijelom na bočnoj. Mauzolej hrvatskih vladara – bogati ukopi u zapadnom dijelu crkve (sarkofag s ukopom važnog pokojnika, pronađene bogato ukrašene ostruge). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ciborija (šesterostranični), ulomak zaobljene ploče s urezanim križem – pleterni ukrasi (moguće krsni zdenac), ulomci ograde svetišta s natpisom što spominje svetu Mariju, ulomci greda s natpisom koji spominje Stjepana, Gabrijela, Mihaela i Mariju. Također, pronađena je i tranzena na kojoj se spominju, a i koja, osim sv. Marije, prikazuje četiri evanđelista. Više puta mijenjala namještaj u periodu od 9. do 11. stoljeća. Nastala u prvoj polovici 9. stoljeća. Groblje s ukopima poglavara s luksuznim karolinškim oružjem i konjaničkom opremom (kraj 8. i prva razdoblja 9. stoljeća). Predromanički ulomci pronađeni na lokalitetu sv. Luka u Uzdolju dolaze s ovog lokaliteta: ulomci arhitrava s naknadno	167; Goss 2012, 142-143, ; Jakšić 1988a, 129-131; Jakšić 2000d, 205; Jakšić 2000e, 198-199; Jakšić 2013, 140-143; Jurčević 2016, 58-161, 231-254; Jurković 1992, 28, 77-78; Jurković 2000a, 183; Marasović 2009, 536-550; Milošević 2002, 7-30; Petricioli 1990a, 62; Petrinc, Jurčević 2015, 335-359; Radić 1895, 153; Vežić, Lončar 2009, 59-62.
--	--	----------------------------	--	--

			urezanim natpisom župana Ivana.		
4.4 Biskupija – pravoslavna crkva Sv. Trojice	Sv. Trojstvo	Mjesno groblje u Biskupiji. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: crkva je srušena u 18. stoljeća zbog izgradnje pravoslavne crkve sv. Trojice. Prema opisima, radilo se o centralnoj građevini šesterokonhnog ili osmerokonhnog tlocrta (prostor nije istražen). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva ulomka ograde svetišta s natpisom i ukrašeni motivom kukica (voluta).		Delonga 1996, 79-80; Gunjača 1952b, 61; Marasović 2009, 524-525.
4.5 Ćokovac (otok Pašman) – Sv. Kuzma i Damjan	Sv. Kuzma i Damjan	Benediktinski samostan na brdu Ćokovcu kod Tkona, Pašman. Zadarsko područje.	Kamni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: nekoliko ulomaka ograde svetišta – ulomci pluteja od kojih je jedan ukrašen tropustom lozicom, a četiri motivom ljljana i pletenica, ulomak luka ograde, četiri ulomaka grede ukrašeni motivom kukica (voluta), ulomak s motivom ptice (zabat).	Na prostoru samostana nalazila se bizantska utvrda u sklopu koje je mogla postojati ranokršćanska crkva.	Marasović 2009, 448-449; Petricioli 1974, 84-86; Uglešić 2002, 97-99; Vežić 1986a, 174.
4.6 Galovac – Crkvina/Sv. Bartul	Sv. Bartolomej Prema srednjovjekovnim izvorima.	Selo Galovac. Zadarsko područje.	Arhitektura: jednobrodna građevina s apsidom polukružnom iznutra, a poligonalnom izvana. Ranokršćanska crkva s kasnijim preinakama. Kamni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi (druga polovica 8. i 9.	Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva uz koju se nalazi i manja memorija s polukružnom apsidom.	Belošević 1993b, 180-214; Belošević 1995, 153-160; Belošević 1997b, 149, 152-201; Jakšić

			<p>stoljeća): ulomci dviju ograda svetišta (ograda s polukružnim zabatom i ograda s trokutastim zabatom), dva predromanička ciborija od kojih je jedan dio prezbiterija, a drugi krstionice (šesterostraničan i četverostraničan), ulomci oltara (nalazio se ispod šesterostraničnog ciborija) ulomci dovratnika, ukrasne oplata na vratima, dvojni prozori i kamene rešetke (tranzene). Oko crkve u srednjem vijeku niče groblje od preko 500 grobova (posljednji ukopi iz 17. stoljeća). Pronađen sarkofag izrađen od antičkih spolija (arhitrava).</p>		<p>1993, 135-137; Jakšić 2000a, 43; Jakšić 2000d, 205; Marasović 2009, 411-416; Uglešić 2002, 58; Vežić 1996, 93; Vežić, Lončar 2009, 57-59, 99.</p>
<p>4.7</p> <p>Gradac – Crkva Marijina Porođenja (Sv. Petar)</p>	<p>Sv. Petar ili sv. Marija</p>	<p>Istočna strana župne crkve Marijina Porođenja, selo Gradac – sjeverni rub Petrova polja. Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>Arhitektura: pri obnovi današnje crkve nakon Domovinskog rata utvrđeni su ostaci ranije crkvice iz predromaničkoga razdoblja. Riječ je o ostacima polukružne apside. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci srednjovjekovne skulpture ukrašene pleternim motivima.</p>		<p>Gabrić 1974, 48-49; Radić 1898, 107-108; Šeparović 1996, 57-58; Uglešić 2006, 52; Zekan 1997, 94, 96; Zekan 2000a, 273, 277-279.</p>
<p>4.8</p>	<p>Sv. Bartolomej</p>	<p>Kapitul nedaleko</p>	<p>Arhitektura: ostaci arhitekture nisu očuvani.</p>	<p>Nedaleko Burnuma.</p>	<p>Burić 1989, 91-</p>

Kapitul kod Knina		Knina. Šibensko-kninsko područje.	Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci kapitela različito ukrašeni (pleteri, astragal), ulomci oltarnog ciborija, pluteji, stupići i kapiteli ograde svetišta (motivi troprutih kružnica, raznih prepleta), ulomci ambona, ploče stubišta s natpisom koji spominje Kneza Držislava – krasi je pleterna mreža. Pronađeni su i ostaci dvije nadgrobne ploče s natpisima, spominju nečije ime koje završava na <i>-imir</i> . Crkva se datira u sredinu 9. stoljeća.		116; Jakšić 1988a, 131-133; Marasović 2009, 503-509; Vežić, Lončar 2009, 101.
4.9 Lepuri – Sv. Martin	Sv. Marija ili Sv. Martin	Na mjesnom groblju u Lepurima, nedaleko od Benkovca. Zadarsko područje.	Arhitektura: ranokršćanski kontinuitet, temelji ranokršćanske crkve ispod srednjovjekovne crkve sv. Martina, jednobrodna crkva s izvana poligonalnom, a iznutra polukružnom apsidom. Tijekom predromanike (9. stoljeće) bočne prostorije dobivaju polukružne apside, a crkva kupolu. prostoriji. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: crkva u predromanici dobiva novi liturgijski namještaj – ulomci menze s uklesanim križem i natpisom koji upućuje na posvetu oltara	Ranokršćanski kontinuitet. Crkva iz razdoblja 5. stoljeća s nadogradnjama u 6. stoljeću, kada su joj dodane bočne prostorije. Nastala na prostoru velike vile rustike ili vikusa.	Delonga 1997, 308-323; Jakšić 2000c, 192-199; Marasović 2009, 265-268; Uglešić 2002, 67-69; Vedriš 2009, 230; Vežić 2005, 98-101; Vežić, Lončar 2009, 101.

			sv. Mariji, ulomci ograde svetišta (sva tri svetišta imala su svoju ogradu svetišta) – greda ograde s natpisom i ukrasom kukica (središnja ograda svetišta), ulomci grede ograde svetišta ukrašene dvoprutim kukama u gornjem polju, kimationom u srednjem i natpisom u donjem pojasu, ulomci luka s natpisom, ulomci zabata koji spominju sv. Ivana Krstitelja, ulomci pluteja s motivima ptica i troprutih pletenica, ulomci ciborija. Pronađen natpis koji spominje riječ <i>genetrix</i> – možda upućuje na ranokršćansku posvetu.		
4.10 Mali Iž (otok Iž) – Sv. Marija	Sv. Marija	Naselje Mali Iž na otoku Ižu, jugozapadno od župne crkve sv. Marije. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva kružnog oblika s polukružnom apsidom s istočne strane i presvođena pravilnom kupolom. U novijem vremenu dobila je longitudinalni dio pokriven drvenim krovom (uništen u požaru). U sjeverna vrata ugrađeni spoliji ranije crkve – ostaci portala stare crkve sa žljebovima za vrata (karakteristični za kasnu antiku i rani srednji vijek). Autori crkvu datiraju u razdoblje 9. ili 10. stoljeća.		Marasović 2009, 392-394; Petricioli 1961, 5-7; Petricioli 1990a, 20; Petricioli 1996a, 17-22; Vežić 1991b, 355-356.
4.11	Sv. Ivan Krstitelj	Položaj Stivan,	Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i	Ranokršćanski kontinuitet.	Jakšić 1989, 91-

<p>Muline (otok Ugljan) – Stivan/Sv. Ivan Krstitelj</p>		<p>Muline na otoku Ugljanu. Zadarsko područje.</p>	<p>konstruktivni elementi: ulomak pluteja ograde svetišta ukrašen mrežom tropnutih kružnica – unutar sačuvanog kruga motiv je križa proširenih krakova.</p>	<p>Ranokršćanska crkva i memorijalni kompleks s rimskim gospodarskim kompleksom u blizini.</p>	<p>92; Marasović 2009, 397-398; Suić 1960, 230-270; Suić 2003, 367, 373; Uglešić 2002, 86-92; Vežić 1986a, 169-171; Vežić 2005, 82-85; Vežić 2011, 29.</p>
<p>4.12 Nin – Sv. Asel (Anselmo)</p>	<p>Sv. Asel (Anselmo Ninski)</p>	<p>Grad Nin. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: sjeverna veća i južna manja crkva. Sjeverna crkva – kontinuitet iz ranokršćanstva, jednobrodna bazilika s polukružnom, potkovastom apsidom na istoku (raščlanjena lezenama). U ranom srednjem vijeku promijenjen raspored otvora, gljivasti prozori – lukovi iznad prozora građeni različito od onih iznad vrata te predstavljaju novu fazu gradnje. Južna crkva – istoga oblika kao i sjeverna, samo manjih dimenzija (krstionica?), očuvana apsida i dio zida. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:</p>	<p>Ranokršćanski kontinuitet. Ostaci ranokršćanskog kulturnog kompleksa iz razdoblja 5. – 6. stoljeća, od 9. stoljeća postaje katedralom ninske biskupije te dobiva novi gornji dio južnoga zida s pet jednostavnih monofora tzv. gljivaste forme (do 19. stoljeća).</p>	<p>Batović, Suić, Belošević 1979, 103, 107-108, ; Jakšić 1993, 139-140; Jakšić 1997, 20; Kolega 2004, 25; Kolega 2014, 20-21, 24; Marasović 2009, 191-194; Strika 2011, 1; Uglešić 2002, 36-40; Uglešić, Ars</p>

			ulomak pluteja oltarne pregrade (9. stoljeće) s letvom ukrašenom troprutim trakama i nizovima dvostrukih kružnica. Riznica župne crkve s relikvijarom nepoznatoga sveca iz 9. stoljeća. Ondje se nalazila i Višeslavova krstionica.		Adriatica (članak u tisku); Vežić 1986a, 201, 206; Vežić 1996, 87-88, 90-91.
4.13 Nin – Sv. Križ	Sv. Križ	Crkva se nalazi u središtu grada Nina. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva ima oblik jednakokračnog (grčkog) križa (s nepravilnosti u tlocrtnoj dispoziciji), s polukružnom apsidom upisanom u istočni krak (u osi se nalazi uzak prozor nadstvođen polukružnim lukom). Uz bokove stražnjeg (istočnog) kraka prislonjene su polukružne apside u čijim se osima nalazi uzak prozor. Vanjski plašt crkve krase niz slijepih niša. Kupola – nepravilnog je elipsoidnog oblika i prema vrhu se sužava. Kamene crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: sa zapadne strane nalazi se ulaz u crkvu s nadvratnikom koji spominje ime župana Godečaj iz 11. stoljeća. Nadvratnik krase reljefni ornamenti podijeljeni u dvije zone – gornja je ukrašena troprutim i	Crkva nastala unutar jedne od stambenih insula iz antičkog razdoblja.	Batović, Suić, Belošević 1979, 116-119; Belošević 1968a, 59; Belošević 1969, 210-212; Belošević 1970, 172; Goss 2006, 89; Jakšić 1997, 22; Kolega 2004, 29; Marasović 2009, 199, 202; Petricioli 1969, 321-327; Petricioli 1990a, 28-30; Skoblar 2004, 107-110; Vežić 1991b, 345; Vežić

			<p>učvorenim krugovima (neki u sredini imaju četverolatični cvijet, a neki križ), donja zona je ukrašena troprutom stabljikom koja se u valovitoj liniji pruža nadvratnikom (ukrašena listovima oblikovanim s trima sabljastim laticama). Dio autora nastanak crkve stavlja u 9. stoljeće (s obnovama u 11. stoljeću), dok druga polovica smatra kako je crkva nastala u 11. stoljeću (od strane Godečaja). Oko crkve nalaze se grobovi koji se datiraju u okviru od 8. do 15. stoljeća.</p>		2013b, 38-39, 41.
4.14 Nin – Sv. Marija i samostan sv. Marcele	Sv. Marija (Sv. Marcela – samostan)	Sjeverozapadna strana grada Nina, odmah uz gradske bedeme. Zadarsko područje.	<p>Arhitektura: ranokršćanski kontinuitet – u temeljima očuvani ostaci crkve, trobrodna bazilika s apsidom polukružnom iznutra i poligonalnom izvana (kasnije nadodane i dvije sporedne apside). Uz crkvu je u 10. stoljeću osnovan benediktinski samostan sv. Marcele. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci crkvenog namještaja ukrašeni četveroprutom i peteroprutom pletenicom, ulomci zabata ograde svetišta i kapiteli ciborija</p>	Ranokršćanski kontinuitet. Trobrodna bazilika sa središnjom apsidom polukružnom iznutra i poligonalnom izvana, a kasnije nadodane i dvije sporedne apside.	Batović, Suić, Belošević 1979, 115-116; Belošević 1968a, 59-60; Jakšić 1993, 138-139; Jakšić 1997, 21; Marasović 2005, 66; Marasović 2009, 205-209; Petricioli 1969, 319-320; Vežić 1996, 91;

			(„košarastog tipa“), ulomak pilastra ograde svetišta sa stiliziranim kaležom na dnu, iz kojega izlazi tropruta savijena lozica, pronađen i veći kameni blok s plošnim reljefnim križem.		Vežić, Lončar 2009, 99.
4.15 Ošljak (otok Ošljak) – Vela Gospa (Crkva Marijina Uznesenja)	Sv. Marija	Otok Ošljak pokraj Preka. Zadarsko područje.	Arhitektura: ranokršćanska crkva s preinakama u ranom srednjem vijeku. Crkvi dodan sustav pilona i svodova, koji prostor dijeli na tri traveja. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak kamene grede ukrašen troprutom pletenicom.	Ranokršćanski kontinuitet. Navodi se kao crkva iz ranokršćanskoga razdoblja s preinakama u predromanici.	Marasović 2009, 404-406; Uglešić 2002, 93-94; Vežić 1986a, 171; Vežić 1992a, 311-320; Vežić 2005, 108-109.
4.16 Otres kod Bribira	Sv. Petar, sv. Marija, sv. Juraj, sv. Stjepan, sv. Martin, sv. Krševan, sv. Križ	Sjeveroistočni rub Ostrovačkog polja, između Bribira i Ostrovice. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: crkva je slabo očuvana, ostali su samo tragovi u temeljima nedaleko od romaničke crkvice (3 metra udaljenost). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci trabeacija ograde svetišta s dijelovima natpisa (prema autorima postojale dvije, od kojih je druga bolje očuvana) – ostaci arhitrava i zabata na kojem se nazire ime donatora, a na arhitravu ime kneza Branimira,		Delonga 1996, 215, 217; Delonga, Jakšić, Jurković 2001, 79; Jakšić 2009, 21-28, 35; Marasović 2009; 461-464; Zekan 2000b, 264-268.

			<p>natpis s posvetama svecima je bio cjelovit: sv. Petar, sv. Marija, sv. Juraj, sv. Martin, sv. Krševan i sv. Križ, od ostale kamene građe ograde svetišta pronađeni su ulomci pluteja – jedan je cjelovit i ukrašen motivima dvaju palmi ispod križa unutar arkade ukrašene pleternim motivom, ulomci kapitela i pilastra, a osim ulomaka ograde svetišta pronađeni su i ulomci kamenih rešetaka prozora. Natpis trabeacije ograde svetišta datiran Branimirovim natpisom u drugu polovicu, odnosno zadnju četvrtinu 9. stoljeća.</p>		
<p>4.17 Pag (otok Pag) – Sv. Juraj</p>	Sv. Juraj	<p>Ruševine neposredno iznad grada Paga, otok Pag. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: longitudinalna građevina raščlanjena na traveje s polukružnom potkovičastom apsidom. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dijelovi dovratnika, kameni prag ulaza u crkvu te kamenica – pronađena nedaleko od lokaliteta na gromači.</p>	<p>Pretpostavlja se ranokršćanski sloj ove građevine, nastale uz zidine kasnoantičkog kastruma, nazvanog po titularu predromaničke crkve sv. Juraj nad gradom Pagom.</p>	<p>Petricioli 1952, 106; Tomičić 1990b, 30-32, 36; Tomičić 2016, 112-115.</p>
<p>4.18 Pakoštane – Crkvina</p>	Sv. Marija	<p>Srednjovjekovno selo Zablaće, danas položaj Crkvina, uz cestu</p>	<p>Arhitektura: pronađena je crkva sv. Marije s dvjeme bočnim prostorijama i grobljem. Crkva se koristila u razdoblju od 9. do kraja 15. ili 16. stoljeća. Građevina longitudinalna</p>	<p>Možda se može pretpostaviti postojanje ranokršćanske crkve, no za sada je vrlo malo pokazatelja.</p>	<p>Baraka 2009, 182, 190-191; Ilakovac 1971, 89-90 Migotti 1991, 37;</p>

		Pakoštane – Vrana. Zadarsko područje.	tlocrta s polukružnom apsidom na istoku te dvjema bočnim prostorijama. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak pluteja s motivom pletera, stupić poligonalna oblika s ukrasom troprute pletenice te dijelovi škropionice (u donjem je dijelu formiraju stilizirani listovi, a u gornjem je ukrašena troprutim pleterom). Dio predromaničke skulpture rađen je od mramora (rijetkost).		Nedved 1990, 222; Uglešić 2002, 69; Uglešić, Gusar 2014, 221, 231.
4.19	Sv. Bartolomej (Bartul)	Sjeverozapadno od grobljanske crkve (sv. Bartula) sela Piramatova, 2 km južno od Bribirske glavice, Šibensko-kninsko područje.	Kamena crkvena namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: oko crkve sv. Bartula pronađen ulomak arhitrava ograde svetišta koji spominje župana <i>Prishtinu</i> i kneza Branimira te pripadajući mu zabat (ukrašeni pasjim skokom te motivima križa i ptica), također pronađeni ostaci ograde svetišta – plutej ukrašen mrežom troprutih kružnica presjecanih troprutim trakama.	Ranokršćanski kontinuitet. Predromanička crkva sv. Bartula podignuta je jugoistočno od ranokršćanske crkve, ostaci vile rustike, položaj Klapčevac s kasnoantičkim grobovima, te groblje na redove na lokalitetu Vrbica (9. – 10. stoljeće).	Gabrić 1974, 50; Gunjača 1978, 69-70; Iveković 1924, 18-20; Jakšić 1995, 143-144; Jakšić 2009, 28-30; Krnčević 1997b, 97, 98; Krnčević 1999, 83; Krnčević 2001, 35, 36; Uglešić

					2006, 20-21.
4.20 Povljana (otok Pag) – Sv. Nikola	Sv. Nikola	Povljana – otok Pag. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva je longitudinalna s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru i presvođena polukalotom. Tlocrt upućuje na postojanje ranijeg horizonta, odnosno ranokršćanske faze izgradnje. U predromaničkom razdoblju doživjela je određene preinake, ako ne i temeljitu obnovu. Tada je u unutrašnjosti podijeljena na četiri traveja te dobiva dodatne pilone i pojasnice.	Ranokršćanski kontinuitet. Nastala u okviru rimske arhitekture, vjerojatno vile rustike.	Domijan, Petricioli, Vežić 1990, 305; Jurić 1992, 357; Petricioli 1963a, 172-173; Petricioli 1996a, 45-50; Uglešić 2002, 74.
4.21 Pridraga – Sv. Mihovil	Sv. Mihovil	Selo Pridraga u blizini Novigrada kod Zadra, predio zvan Manastirine, ali i Miovilovac. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva kružnoga središta na koji se niže šest polukružnih apsida, od kojih je glavna apsida nešto veća, a ulazna apsida nešto uža od ostalih. U kasnijem razdoblju crkva dobiva narteks. Zidovi su s vanjske strane raščlanjeni lezenama. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: <i>in situ</i> pronađeni ulomci praga ograde svetišta, pronađena je greda ograde svetišta s natpisom koji spominje arkandela Mihaela (naslovnik same crkve), grede ukrašene pleternim ukrasom, ulomci	Nastaje nad ostacima ranije vile rustike i nedaleko od ranokršćanske crkve sv. Martina.	Gunjača 1963, 28-45; Jakšić, Hilje 2008, 23-24; Jurković 1997, 229-231, 233; Marasović 2009, 243-247; Mišković 2015, 9-10; Petricioli 1990a, 55; Uglešić 2016, 167-171; Vežić 1991b, 334; Vežić 1996, 97;

			kapitela, ulomci pluteja ukrašeni mrežastim pleternim motivima i životinja, ulomci tranzena. Crkva datira iz razdoblja druge polovice 9. stoljeća.		Vežić 2011, 35; Vežić 2012, 45.
4.22 Pridraga – Sv. Martin	Sv. Martin ili Sv. Mihovil	Selo Pridraga u blizini Novigrada kod Zadra. Zadarsko područje.	Arhitektura: ranokršćanski kontinuitet – jednobrodna građevina s troapsidalnim svetištem na istoku, s lezenama na vanjskim zidovima, dvama parovima bifora na uzdužnim zidovima (prva faza izgradnje). Crkva je u drugoj fazi dobila prigradnje i krstionicu južno od crkve. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ostaci grede ukrašene troprutom pletenicom i volutama (kukicama), ulomak grede ograde svetišta ukrašen pleternim ukrasom i volutama, ulomci više pluteja s prikazom raznih životinjskih i ljudskih likova, ulomak prozorske tranzene; sve navedeno uglavnom su ostaci ograde svetišta iz razdoblja kraja 8. do kraja 9. stoljeća.	Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva sv. Martina iz razdoblja od 5. do 6. stoljeća s osmerokutnom krstionicom (heksagonalnom piscinom) s južne strane.	Gunjača 1963, 21-28; Jakšić 1993, 129-130; Mišković 2015, 7-10; Marasović 2009, 238-242; Petricioli 1990a, 55; Strika 2011, 40-42; Uglešić 2016, 167-168; Vežić 1996, 95-96; Vežić 2005, 85-94; Vežić 2011, 34-37, 41-42.
4.23 Sali (Dugi otok)	Sv. Ivan	Sjeverozapadni rub Stivanjeg polja, kod uvale	Arhitektura: crkva s narteksom, odnosno longitudinalna crkva s polukružnom u prostoru istaknutom apsidom	Ranokršćanski kontinuitet.	Petricioli 1958, 66-69; Petricioli 1987b, 98,

Gruh/Sv. Ivan		Telašćice, u blizini mjesta Sali, na mjestu zvanom Gruh, Dugi otok. Zadarsko područje.	(prostor podijeljen u tri traveja pilonima – predromanika). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: impost kapitel ukrašen motivom trostrukog prepleta, kameni stol s naslikanim križem, ostaci podloge za ogradu svetišta.		99, 101-105; Petricioli 1990a, 41; Petricioli 1996a, 60-62; Uglešić 1993a, 161-165; Uglešić 2002, 107-109; Vučić 2010a, 84.
4.24 Savar (Dugi otok) – Sv. Pelegrin	Sv. Pelegrin	Na otočiću ispod naselja Savar, Dugi Otok. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva kvadratnoga tlocrta presvođena jajolikom kupolom koju nose trompe na kutovima. U kasnom srednjem vijeku dograđena je na zapadnoj strani (tada postaje prezbiterijem novonastale crkvice). Većina autora datira je u 9. stoljeće – na temelju stilskih obilježja (nema nalaza kamenog crkvenog namještaja).	Nastala nedaleko od kasnoantičkih gospodarskih objekata (Savar – ime dobilo po pojmu <i>saurne</i> kako mještani zovu ove objekte).	Marasović 2009, 377-380; Petricioli 1954, 54-56; Petricioli 1963b, 179; Petricioli 1990a, 27-28; Petricioli 1996a, 7-10; Uglešić 1993a, 159-161; Vežić 1991b, 353.
4.25 Šibensko Donje polje – Grušine	Sv. Lovre	Šibensko Donje polje. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: s jugoistočne strane gotičke crkve sv. Lovre pronađeni ostaci ranije predromaničke crkve – apside. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve.	Budak 1999, 243; Delonga, Jakšić 2001, 79; Gunjača 1976, 41-

			<p>elementi: 17 okvira vrata i prozora (nadvratnici); na nekima od njih nalaze se natpisi koji spominju sv. Bartola i Mihaela, nadalje, pronađeni su i ulomci ograde svetišta – trabeacija s lukom na kojem se nalazi natpisi s imenima sv. Kuzme i Damjana, sv. Lovre i sv. Florijana, a tu su i grede ograde svetišta ukrašene pleternim motivima, dva ulomka pluteja, pilastri. Pronađena je i kamenica za krštenje kockasta oblika ukrašena motivom krugova i kvadrata s rozetama. Grobovi koji se mogu datirati u razdoblje od 9. – 15. stoljeća.</p>		<p>44; Jakšić, Krnčević 1997, 93-109; Krnčević 1995b, 53; Krnčević 1997a, 70-71; Marasović 2009, 556-560; Uglešić 2006, 38-39; Zorić 2001, 47-52.</p>
<p>4.26</p> <p>Škabrnja – Sv. Juraj</p>	Sv. Juraj	<p>Zaselak Hambar, naselje Škabrnja u Kotarima, istočno od Zadra (srednjovjekovno naselje Kamenjane). Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: oko središnjeg kružnog (elipsoidnog) prostora pruža se pet polukružnih apsida, od kojih je glavna (istočna apsida) veća od ostalih, a šesti je krak u potpunosti uništen, pa se njegov oblik može samo pretpostaviti (ulazni krak).</p>	<p>Prostor starije rimske građevine, ispod crkve sv. Marije.</p>	<p>Jakšić 1988b, 111-115, 117-127; Jakšić 2000b, 24-26; Jurković 1997, 233; Marasović 2009, 248-249; Vežić 1991b, 332-333; Vežić 2012, 46.</p>
4.27	Sv. Viktor	<p>Uvala Telašćica</p>	<p>Arhitektura: jednostavna jednobrodna crkva s</p>	<p>Ranokršćanski U</p>	<p>Marasović 2009, 385-</p>

<p>Telašćica – Sv. Viktor</p>		<p>kod mjesta Sali, južni dio Dugog otoka, jugozapadni kraj Stivanjeg polja, dio Stivanje gore zvan Citorij. Zadarsko područje.</p>	<p>polukružnom u prostoru istaknutom apsidom na jugoistoku. U kasnijem razdoblju (krajem 8. i početkom 9. stoljeća) crkvi je dozidana pravokutna prostorija koja slijedi širinu broda – predromanički narteks. Jugozapadno je dodana jednostavna pravokutna prostorija koja nije u potpunosti očuvana. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ograde svetišta, ostaci prozorske tranzene, ulomci dovratnika i pripadajućeg im nadvratnika s natpisom.</p>	<p>blizini se nalazi crkva sv. Ivana, a spominju se i tri pećine koje su, prema nekim autorima, mogli koristiti eremiti u kasnijim razdobljima (jedna od peći nosi naziv Remetina peć).</p>	<p>387; Petricioli 1954, 58-60; Petricioli 1958, 65-66; Petricioli 1974, 80-82; Petricioli 1987b, 95-96; Petricioli 1991, 28; Petricioli 1996a, 58-60; Uglešić 1993, 166-167; Vežić 1991b, 354; Vučić 2010a, 78, 80-81, 83; Vučić 2011, 108-109, 111, 121.</p>
<p>4.28 Vrelo Cetine – Sv. Spas</p>	<p>Sv. Spasitelj</p>	<p>Selo Cetina na vrelu istoimene rijeke. Šibensko-kninsko područje.</p>	<p>Arhitektura: jednobrodna (longitudinalna) crkva s troapsidalnim trolisnim svetištem na koje se nastavlja brod, na njega narteks, a završava zvonikom pred njim. S vanjske strane dobro su očuvani obli kontrafori. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i</p>		<p>Burić 1995, 91-116; Goss 2006, 168-171; Gunjača 1995, 29-36; Jakšić 1995, 143, 146-147; Jurković</p>

			<p>konstruktivni elementi: kamena greda ograde svetišta s natpisom koji spominje ime župana <i>Gastike</i> i posvetu sv. Spasitelju; osim navedenoga pronađeni su ulomci pilastra, ulomci pluteja ukrašeni motivom kružnica isprepletenih od troprutih traka koje u prepletu stvaraju i rombove, ulomak pluteja ukrašen gustom troprutom mrežom, ulomak zabata ukrašen volutama (kukama) te križem i pticama u središnjem polju (očuvan samo dio), ulomak oltarne menze, pilastar oltarne menze, ulomci nadvratnika ukrašeni pleternim motivom kružnica, kapitel. Oko crkve nalazi se veliko groblje s 1162 groba i oko 700 nadgrobnih spomenika. Datira u razdoblje druge polovice 9. stoljeća (doba kneza Branimira).</p>		<p>1992, 31, 88-91; Jurković 1995, 55-80; Jurković 2000a, 188; Jurković 2000c, 248-250; Marasović 1995, 37-54; Milošević 2018, 5-30; Milošević, Peković 2009, 109-115, 202-233, 235-245; Petricioli 1990a, 42; Petricioli 1995b, 19-28; Šeparović 1995, 81-90; Vežić 2011, 49.</p>
<p>4.29 Vrgada (otok Vrgada) – Sv. Andrija</p>	Sv. Andrija	Uvala Pržina, otok Vrgada. Zadarsko područje.	<p>Arhitektura: crkva je nastala u podnožju brijega na kojemu se nalaze ostaci ranobizantske utvrde. Trotravejna crkva s polukružnom apsidom. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi:</p>	<p>Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanski stupić s impostom ukrašen urezanim križem, zatim hagonim sv. Trojstva obližnje crkvice iz 16.</p>	<p>Babić 1997, 206; Domijan 1983, 123-124, 128, 136-138; Domijan, Petricioli, Vežić</p>

			ulomak grede ograde svetišta iz 9. stoljeća ukrašen kukama u gornjem polju, ispod kojeg se, u donjem polju, nalazi natpis.	stoljeća, kao i naziv brežuljka na kojem se crkvice nalazi – Sudujam – upućuju na ranokršćansko podrijetlo crkve. Neposredna blizina bizantske utvrde.	1990, 305; Migotti 1991, 66-67; Petricioli 1990a, 41; Sorić, 2009, 72-73; Uglešić 2002, 99-100; Vežić 1986a, 174; Vežić 2005, 126.
4.30	Sv. Petar (kasnije sv. Anastazija)	Prostor ranokršćanskog biskupskog kompleksa što naliježe na nekadašnji rimski forum, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Arhitektura: starokršćanski <i>diaconicon</i> preuređen je u ranosrednjovjekovnu cisternu; dogradnja pastoforija s objiju strana apside; gradi se prva kripta (za ostatke sestara Irene, Kionije i Agape), a bazilika dobiva obilježja novijeg razdoblja. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: kamene grede ukrašene nizom kukica (voluta), predromanički ukrasi na otvorima – nadvratnik izrađen u plitkom reljefu sa simetričnim prikazom dvaju nasuprot postavljenih paunova okrenutih prema središnjem stablu. Novi liturgijski namještaj – ulomci svih četiriju strana oltarnog ciborija s natpisima (spominje se	Ranokršćansko kontinuitet. Ostaci biskupskog središta s katedralom, <i>diaconiconom</i> , katakumenejem i krstionicom iz ranokršćanskoga razdoblja.	Belošević 1968b, 217-273; Jordan Knežević 2010, 123-127; Marasović 2005, 63; Marasović 2009, 282-290; Petricioli 1960, 188-190; Petricioli 1962, 252-254; Petricioli 1990a, 46; Petricioli 1995a, 77-79; Uglešić 2002, 14; Vežić 1989, 26;
Zadar – Biskupski kompleks i katedrala sv. Petra (bez Sv. Donata)	Prema natpisu na ciboriju prokonzula Grgura s početka 11. stoljeća, neki autori smatraju kako je crkva u tom razdoblju još uvijek posvećena sv. Petru. Katedrala je kasnije (najvjerojatnije u 12. stoljeću) posvećena				

	sv. Stošiji, odnosno Anastaziji.		prokonzul Grgur i sv. Petar, a ukrašen je pleterima te raznim motivima poput paunova, vukova, lavova i grifona što dave janjad), ulomci pluteja i pilastra ograde svetišta (plutej s dvije gotovo identične kompozicije iz 8. stoljeća – prikaz križa proširenih krakova u središtu, a sa svake strane po jedna golubica i janje, bočno od križa su palme), plutej s likom konjanika, ostaci pluteja podijeljenog u tri „kasete“, od kojih svaka ima motiv križa kao središnji motiv, ispunjen dvoprutom pletenicom i okružen palmetama, odvojenih nizom medaljona ispunjenih listovima, odnosno rozetama i ljiljanovim listovima, akroterij (možda dio ciborija) – ukrašen trima redovima palmeta – prsobran ambona ukrašen križem, paunovima i simbolima evanđelista. Pronađeni sarkofazi: sarkofag sv. Anastazije s ukrasom križa na zabatu poklopca – datira se u početak 9. stoljeća (tu možda pripada i sarkofag u cijelosti očuvan i ukrašen motivima troprutih arkadica oslonjenih na	Vežić 1990a, 53- 59; Vežić 1995, 150, 152-155, 161; Vežić 2012, 43; Vežić 2013a, 35- 36, 40, 104; Vežić 2015b, 21; Vežić, Lončar 2009, 81- 85.
--	--	--	--	---

			stupiće, rozetama, križevima i drvom života).		
4.31 Zadar – Sv. Petar Stari i Andrija	Sv. Petar	Zapadno od današnje tržnice, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Arhitektura: četvrtasti (trapezoidni) prostor s istočne strane ranokršćanske crkve u predromanici pretvara se u dvobrodnu crkvu sv. Petra s dvjema četvrtastim apsidama (?). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci arhitrava s natpisom (9. stoljeće).	Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva nastala je na mjestu ranijih rimskih građevina. Ranokršćanski ostaci – dio južnog uzdužnog zida i polukružna apside istaknuta u prostoru.	Goss 2006, 128; Jakšić 2010, 312-313; Jordan Knežević 2010, 129; Petricioli 1990a, 47; Uglešić 2002, 21-22; Vežić 1986a, 167; Vežić 2005, 63; Vežić 2015a, 157-158, 162-163, 169-170; Vežić, Lončar 2009, 93-94.
4.32 Zadar – Sv. Krševan	Sv. Krševan	Nedaleko od sjeveroistočnog gradskog zida, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Kamni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak trokutastog pokrova ciborija ukrašen križem, dijelovi (arkada) predromaničkog ciborija ukrašenog raznim pleternim motivima i motivom kukica (voluta), ulomci dvaju pilastra ograde svetišta, (kasnije preklesani u arhitrav ograde svetišta), razni		Jakšić, Hilje 2008, 102-103; Josipović 2017, 76-78; Josipović, Tomas 2017, 299-305; Marasović 2009, 315-317; Petricioli

			ulomci predromaničkog namještaja ukrašeni motivima troprutih pletenica, floralnim i životinjskim motivima (grede, ulomci zabata ograde svetišta).		1990b, 197-206; Vežić, Lončar 2009, 87-88.
4.33 Zadar – Sv. Stjepan (danas Sv. Šime)	Sv. Stjepan	Nedaleko od gradskih vrata, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Arhitektura: ranokršćanski kontinuitet – crkva bazilikalnoga tipa s polukružnom apsidom, južni zid s nizom od sedam bifora te dvama vratima. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: plutej ograde svetišta ukrašen je geometrijskim motivima troprutih traka povezanih u kružnice i motivima ptica u profilu, a u središtu se nalazio mali križ (9. stoljeće), kapitel i dio stupića, ulomak ciborija.	Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva iz 5. stoljeća	Jakšić, Hilje 2008, 108-109; Jordan Knežević 2010, 122, 131-132; Marasović 2009, 354-356; Uglešić 2002, 23-27; Vežić 1986a, 165-166; Vežić 1989, 323-345; Vežić 2005, 65-72; Vežić, Lončar 2009, 96.
4.34 Zadar – Sv. Toma	Sv. Toma	Zapadno od romaničke benediktinske crkve sv. Krševana, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Arhitektura: ranokršćanski kontinuitet – trobrodna bazilika s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru na istoku. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ciborija kojemu je svaka strana (4 strane) ukrašena različitim	Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva podignuta je u 5. stoljeću te je u kasnijim razdobljima dobila novi namještaj (prijelaz iz predromanike u romaniku).	Jordan Knežević 2010, 127-128; Marasović 2009, 312-314; Uglešić 2002, 18-21, Vežić 1986a,

			pleternim (kružnice, rombovi), floralnim i životinjskim (paunovi, lavovi, janjad) motivima te motivom voluta (kukica). Ciborij se datira u sredinu 11. stoljeća.		166; Vežić 1990c, 247-248, 258-262; Vežić 2005, 61-62; Vežić, Lončar 2009, 89-93.
4.35 Zadar – Stomorica/Sv. Marija (S. Maria de Pusterla)	Sv. Marija	Južna strana zadarskog poluotoka (svojevremeno se nalazila izvan gradskih zidina, ali izravno pod zidom). Zadarsko područje.	Arhitektura: oko središnjeg kružnog prostora zabilježeno je pet polukružnih apsida, a šesti ulazni krak pravokutnog je oblika. Prostor svetišta bio je za stepenicu viši i ogradom svetišta odijeljen od ostatka crkve. Na ulazni krak nastavljao se narteks, a ispred nartekse vjerojatno je stajao zvonik. Pronađen akrosolij ispod kojega se nalazio sarkofag. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci dvaju kapitula, pilastar ograde svetišta ukrašen s obiju strana pleternim motivima i impost-kapitel (impost kapitel mlađi je od pilastra i kapitela). Crkva je nastala u razdoblju od 9. do 10. stoljeća.		Marasović 2009, 331-335; Petricioli 1968, 247-269; Petricioli 1990a, 22; Petricioli 1996a, 23-43; Vežić 1991b, 331; Vežić 2012, 43.
4.36 Zadar – Sv. Trojstvo	Sv. Trojstvo	Od predromaničkog razdoblja	Arhitektura: prema mišljenju P. Vežića i N. Jakšića, izvorno je kapela dizajnirana kao	Sama rotonda izvrstan je primjer graditeljstva predromaničkog	Belošević 1968b, 278-280; Jurković

<p>(kasnije Sv. Donat)</p>		<p>crkva postaje sastavni dio zadarskog biskupskog kompleksa (kontinuitet iz ranokršćanskoga razdoblja), zadarski poluotok. Zadarsko područje.</p>	<p>samostojeća rotonda s kružnom jezgrom i prstenastim deambulatorijem te trima polukružnim apsidama na istočnoj strani – druga polovica 8. stoljeća. Kasnije je pretvorena u složenu građevinu čiju je jezgru činila rotonda, odnosno, izgrađena je kapela s galerijom i prigradnjama oko nje – tada se veže i uz episkopij (dvije faze razlikuju se po konstrukciji poda same galerije, odnosno po drvenom grednjaku poda ukrašenom rovašenim biljnim i geometrijskim ornamentima – moguće krovni rogovi prve galerije, datirani u drugu polovicu 8. stoljeća), gljivasti prozori. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: kapiteli, kamene grede s predromaničkim ukrasima (bršljanov list i ptica između valova), patere na svodu s motivima lozica i ptica, ostaci ograde svetišta, pluteja iz rane faze predromaničke skulpture – polukružni zabat ograde svetišta (sekundarno iskorišten kao nadvratnik ulaza novih vrata do sjeverne apside rotonda).</p>	<p>razdoblja, ali nema ranokršćanski kontinuitet, već je dio biskupskog kompleksa koji bilježi ostatke ranijega razdoblja.</p>	<p>2000a, 181; Marasović 2009, 301-307; Petricioli 1960, Petricioli 1990a, 23-26, 52; Vežić 1991b, 328-330; Vežić 1995, 150-152, 160; Vežić 1998, 55, 56-60; Vežić 2002, 52-53, 62, 69-73, 81-92, 102, 114-118, 125; Vežić 2011, 45-46; Vežić 2012, 43; Vežić 2013a, 36-39, 101-104.</p>
-----------------------------------	--	--	--	--	--

			Zatim, tu su i drvene i kamene grede ukrašene rovašenim geometrijskim i vegetabilnim motivima (druga polovica 8. stoljeća), piloni i stupovi. Rotonda je vjerojatno podignuta u drugoj polovici 8. stoljeća s preinakama (dobiva galeriju) u razdoblju 9. stoljeća. Navedena je pretpostavka vrlo diskutabilna i većini arheologa nije prihvatljiva.		
4.37 Zadar – Sv. Vid	Sv. Vid	Zadarski poluotok, današnja Pavlinovićeva ulica. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva je srušena 1877. godine, ali je prije toga dokumentirana. Centralna građevina s četirima pravokutnim krakovima i trima apsidama na istočnoj strani. U središtu se dizao kružni tambur (tloert jednakokračnog križa s upisanom polukružnom apsidom u istočnom kraku, a na sjevernom i južnom kraku nalazile su se polukružne istaknute apside; slična sv. Križu u Ninu). S vanjske strane zida niše raščlanjuju krakove i plašt tambura. Na ulaznom kraku nalazi se i jedan prozor.		Goss 2006, 89; Marasović 2009, 329-330; Petricioli 1990a, 28, 30; Vežić 1991b, 344-345; Vežić 2013b, 37-38.
4.38 Zadar (Kolovare) – Sv. Krševan	Sv. Krševan	U blizini drevnog izvora vode do mora na području	Arhitektura: crkva je u cijelosti uništena, a poznata je iz kartografske građe, kao i maketa Zadra iz 16. stoljeća u Pomorskom	Podignuta na rubu antičke nekropole.	Jurković 1997, 233, 235-236; Marasović 2009, 365-

		Kolovare. Zadarsko područje.	muzeju u Veneciji. Središnji kružni prostor okružuje pet polukružnih apsida, dok je šesti krak pravokutna oblika (izgled poput sv. Marije u Zadru – Stomorica). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak pluteja ograde svetišta s prikazom ptice u plitkom reljefu, iznad koje se nalaze floralni motivi (izgubljen), dio kamene grede s kukicama (volutama) u gornjoj zoni i natpisom u donjoj, dva impost-kapitela. Datira u razdoblje 9. do 10. stoljeća.		367; Vežić 1991b, 331-332; Vežić 2012, 44;
4.39 Zadar (Puntamika) – Crkvina/Sv. Stošija	Sv. Juraj, Sv. Anastazija	Položaj Crkvina – selo Puntamika, sjeverno od Zadra. Zadarsko područje.	Arhitektura: adaptacija antičke cisterne u crkvu. pod cisternom sagrađena četvrtasta apsida s kalotom na trompama i tranzenom po sredini, a bočno od nje nalaze se dvije niše. Ostaci žljebova za uticanje pluteja ograde svetišta (ranokršćanska ?). Nad svodom cisterne sagrađen je gornji prostor s polukružnom apsidom (nad apsidom donjeg prostora sagrađena predromanička polukružna apsida). Pronađeni ulomci grede ukrašeni motivom kukica (voluta).	Cisterna (ranokršćanska crkva) pravokutnog oblika, presvođena bačvastim svodom, trapezoidna apsida s tranzenom. Sama crkva nastala je u okviru većeg rimskog gospodarskog kompleksa. Vežić navodi mogućnost da je crkva izgrađena od strane biskupa Donata.	Marasović 2005, 82; Marasović 2009, 368-372; Petricioli 1990a, 46; Strika 2011, 4; Strika 2017, 54; Suić, Petricioli 1955, 10-19; Uglešić 2002, 30-31; Vežić 2002, 31.

<p>4.40</p> <p>Zadar (Relja) – Sv. Ivan</p>	<p>Sv. Ivan Krstitelj</p>	<p>Relja (zapadni dio rimske nekropole), izvan zidina poluotoka. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: polukružna apsida na istočnom dijelu te dijelovi pastoforija. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak pilastra oltarne pregrade, ulomak ugrađen u ugao apside s motivom pletera, dva ulomka kamenih greda s kukicama (volutama), dio mramorne ploče i greda s motivom kukica (voluta), dijelovi manjeg ciborija (greda) ukrašeni motivom kukica.</p>	<p>Ranokršćanski kontinuitet. Ranokršćanska crkva (5. stoljeće) nastala na zapadnom dijelu rimske nekropole.</p>	<p>Jordan Knežević 2010, 122, 132-134; Marasović 2009, 362-364; Uglešić 2002, 27-30; Vežić 1986a, 171; Vežić 1997, 278-290; Vežić 2005, 77-79; Vežić, Lončar 2009, 97-98.</p>
<p>4.41</p> <p>Zaton – Sv. Andrija (Jandre)</p>	<p>Sv. Andrija</p>	<p>Prostor nekadašnje luke rimske <i>Aenone</i>, istočno od rta Kremenjača kod Zatona. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: ostaci zidova (romboidni tlocrt), na istočnom dijelu nalaze se tri polukružne apside, od kojih je središnja veća (poligonalna izvana, a polukružna iznutra) od druge dvije, koje su u kasnijem razdoblju naslonjene na središnju apsidu, ostaci pastoforije.</p>	<p>Ranokršćanski kontinuitet.</p>	<p>Babić 1997, 206; Jakšić 1993, 137-138; Uglešić 2002, 34-36; Uglešić, Čerina 1998, 89-99; Vežić 1996, 91.</p>

Tablica 5. Pretpostavljene ranosrednjovjekovne crkve na prostoru sjeverne Dalmacije

Lokalitet	Titular	Prostor	Mogući pokazatelji ranosrednjovjekovnoga razdoblja i datacija	Pokazatelji kontinuiteta iz ranokršćanstva	Literatura
5.1 Božava (Dugi otok) – Sv. Križ (Sv. Nikola)	Sv. Nikola	Mjesno groblje u Božavi, Dugi otok. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva se spominje u dokumentima iz 14. stoljeća – spominje se izgradnja nove crkve na temeljima stare. Pri rekonstrukciji današnje crkve sv. Križa pronađena je polukružna apsida. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva pluteja iz druge polovice 8. i početka 9. stoljeća, jedan ukrašen polukružnim troprutim nišama s lepezastim cvjetovima, kantarosom i lozicama, dok drugi plutej krase koncentrične troprute kružnice između kojih se provlači tropruti kvadrat, u središtu kojega je cvijet, a praznine ispunjavaju motivi listića srcolika oblika.	Pretpostavlja se i ranokršćanska faza crkve (pronađena polovica polukružne apside). U neposrednoj blizini nalazi se više antičkih objekata – ulomci keramike.	Marasović 2009, 375-376; Migotti 1991, 59; Uglašić 1993a, 153-156; Uglašić 2002, 102-103.
5.2 Golubić – Sv. Marija	Sv. Marija i sv. Stjepan	Selo Golubić. Prostor današnje pravoslavne crkve sv. Stevana. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: pretpostavlja se kako je predromaničko zdanje bila jednobrodna građevina s elipsastom kupolom sa zvonikom na pročelju. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak grede ograde svetišta ukrašen kukama u gornjem polju, dok		Delonga 1996, 187; Demori-Staničić 1998, 223-229; Gunjača 1960, 275; Marasović 2009, 492-495;

			u drugom polju sadržavao natpis koji spominje sv. Mariju. Izgled današnje pravoslavne crkve upućuje na karolinšku gradnju.		Milošević, Peković 2009, 167-169.
5.3 Nevidane (otok Pašman) – Sv. Mihovil	Sv. Mihovil	Poluočočić uz more između sela Mrljana i Neviđana, otok Pašman. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva se pretpostavlja u temeljima današnje gotičke crkve. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomci ambona: prvi je ukrašen dvoprutom, a drugi troprutom pletenicom (kojima je površina podijeljena u kasete); oba ulomka ispunjavaju motivi životinja, fantastičnih zvjeri (golubice, krilati četveronožac, ptica grabljivica) te prikaz motiva <i>Agnus Dei</i> (datiraju u 9. stoljeće). Moguće je kako je crkva nastala u drugoj polovici 11. stoljeća te da je predromanički namještaj donesen iz Zadra i sekundarno iskorišten u crkvi sv. Mihovila.	Možda se može pretpostaviti ranokršćanski kontinuitet na obližnjem lokalitetu Sv. Martin/Pod Crkvinu.	Hilje, Jakšić 2008, 88-89; Marasović 2009, 445-446; Petricioli 1996b, 209-214.
5.4 Nin – Sv. Ambroz, samostanski kompleks s crkvom sv. Mihovila	Sv. Mihovil ili sv. Ambroz Kasnosredn jovjekovna crkva je bila posvećena sv. Mihovilu,	Prostor starog antičkog hrama u gradu Ninu. Zadarsko područje.	Arhitektura: samostan iz 13. i 14. stoljeća nalazi se pokraj gradskih vrata i tamo su ostaci romaničko gotičke crkvice, no tragova samostana nema. Pretpostavlja se postojanje samostana na prostoru nekadašnje crkve sv. Mihovila na prostoru antičkoga hrama (srušena za	Moguće je mjesto samostana na prostoru antičkoga hrama, a N. Jakšić upućuje na mogućnost ranokršćanskog kontinuiteta.	Batović, Suić, Belošević 1979, 122-124; Belošević 1968a, 58; Jakšić 1993, 143; Jakšić 1997, 21;

	moguće podignuta na mjestu starije istoga titulara.		potrebe istraživanja hrama). Samostan se spominje u 10. stoljeću. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: pronađeni su ostaci ograde svetišta ukrašeni pleternom ornamentikom i natpisom iz kraja 9. stoljeća (spominje kneza Branimira i opata Teudeberta).		Marasović 2009, 203-205.
5.5 Plavno – Sv. Spasitelj	Sv. Spasitelj	Selo Plavno sjeverno od Knina. Šibensko-kninsko područje.	Arhitektura: ostaci crkve nisu utvrđeni. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dijelovi okvira vrata ukrašeni troprutom pletenicom, tranzene, velik broj ulomaka namještaja (šezdesetak) – velik broj ulomaka ograde svetišta, počevši od brojnih ulomaka zabata koji možda upućuju na to da je ograda imala tri ulaza (prema tome moguće je kako je crkva bila trobrodna), ulomak kamenog križa s reljefom donjeg dijela Kristova tijela, ulomci trabeacije s natpisom, ulomci greda ukrašenih volutama (kukama) u gornjem pojasu te natpisom u donjem, kapiteli s ostatkom stupa, pluteji i pilastri. Jedan od natpisa spominje Krista; moguće kako se radi o naslovniku crkve. Pronađeni ulomci datiraju u razdoblje 9. stoljeća.		Gunjača 1958, 134-147; Marasović 2009, 481-485; Uglešić 2006, 59.

<p>5.6</p> <p>Posedarje – Velika Gospa (Crkva Marijina Uznesenja)</p>	<p>Sv. Marija</p>	<p>Posedarje. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: istraživanje crkve nije provedeno, stoga arhitektura nije utvrđena. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak ograde svetišta ukrašen troprutim kukama u gornjem i troprutim ispresijecanim polukrugovima u središnjem polju te natpisom posvetnoga karaktera (možda iz crkve sv. Duha).</p>	<p>Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve, koja bi bila pregrađena u 9. stoljeća.</p>	<p>Marasović 2009, 228; Strika 2011, 39-40; Uglešić 1993b, 150-151; Uglešić 1993c, 153-154.</p>
<p>5.7</p> <p>Privlaka – Sv. Barbara</p>	<p>Sv. Barbara</p>	<p>Kod zaseoka Grbići – sjeverna strana ceste koja iz Nina vodi do Privlake. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: nije očuvana, tlocrt se zna na temelju nacрта L. Jelića – valja promatrati s oprezom (trobrodna bazilika s trima apsidama od kojih su dvije bočne pretpostavljene). Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva velika kapitela.</p>	<p>Mogući ranokršćanski kontinuitet.</p>	<p>Brusić 1973, 433-434; Jurić 2000, 73; Marasović 2009, 211; Migotti 1991, 15-16; Petricioli 1969, 337-338; Strika 2011, 37; Uglešić 2002, 42-43.</p>
<p>5.8</p> <p>Radovin – Sv. Petar</p>	<p>Sv. Petar</p>	<p>Selo Radovin. Zadarsko područje</p>	<p>Arhitektura: crkva nije ustanovljena. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: stupić s uklesanim križem – moguće dio oltarne menze – te ulomak predromaničkog kapitela – pripadao vjerojatno ogradi svetišta,</p>	<p>Pretpostavlja se i postojanje ranokršćanske faze crkve.</p>	<p>Belošević 1987, 144; Marasović 2009, 221.</p>

			ukrašen uklesanim zavijenim listovima te dvjema volutama postavljenim jedna nasuprot druge (osam parova voluta), moguće 9. – 10. stoljeće.		
5.9 Sali (Dugi otok) – Sv. Marija	Sv. Marija	Župna crkva sv. Marije u Salima, Dugi otok. Zadarsko područje.	Arhitektura: ostaci crkve nisu ustanovljeni. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva ulomka pluteja ograde svetišta ukrašeni motivom troprutih krugova ispresijecanih troprutim dijagonalnim trakama.		Filipi 1981, 33; Marasović 2009, 389; Uglešić 1993, 170-171.
5.10 Tinj – Gradina/Sv. Ivan Krstitelj	Sv. Ivan Krstitelj	Zapadna strana crkve sv. Ivana Krstitelja iz sredine 19. stoljeća na Tinjskoj gradini. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva nije ustanovljena. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: devet manjih ulomaka ograde svetišta ukrašenih pleternim motivima (troprute pletenice i rozete).	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve.	Ilakovac 1971, 96; Jurić 1990, 289-290; Marasović 2009, 417; Migotti 1991, 33; Nedved 1990, 224-225; Uglešić 2002, 62-63.
5.11 Turanj – Tukljača/Gospa od Karmena	Sv. Marija	Zapadno od sela Turnja, položaj Tukljača, sjeverozapadno od Biograda. Zadarsko područje.	Grobišna crkva današnjega naselja s romaničkim karakteristikama i predromaničkim nadvratnikom – ukrašen motivom niza arkada nad stupićima unutar kojih se nalaze razni likovi (stilizirana ptica, preplet troprutog romba i	Pretpostavlja se postojanje i ranokršćanske faze. Također, tu su i ostaci vile rustike oko crkve.	Gušić 1969, 469-471; Jurić 1990, 287; Marasović 2009, 419; Uglešić 2002, 71.

			polukružnica, križa i stabla). Oko crkve ostaci vile rustike.		
5.12 Zadar – Sv. Marija Velika (Crkva Uznesenja Marijinog)	Sv. Marija	Istočno od današnje tržnice, kraj jednih od gradskih vrata. Zadarsko područje.	Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: ulomak kamene ploče, moguće dijela ograde svetišta ili ciborija, ukrašen troprutim pletenicom te nizom kuka koje su dijelom oštećene, veći dio predromaničkog pluteja (druga polovica 8. i početak 9. stoljeća), ulomci zabata ograde svetišta s natpisom.	Ranokršćanski kontinuitet. Postojala je ranokršćanska crkva koja je vjerojatno u predromanici doživjela određene preinake.	Jordan Knežević 2010, 122, 130-131; Marasović 2009, 342-344; Petricioli 1962, 256; Uglešić 2002, 23; Vežić 1976, 119-120, 135; Vežić 2005, 56-58.
5.13 Zadar – Sv. Dimitrije	Sv. Dimitrije	Ulica Mate Karamana, sjeverno od katedralnog kompleksa, zadarski poluotok. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva je izgorjela u požaru u drugoj polovici 18. st. prema opisima C. F. Bianchija – trobrodna, glatke fasade i dvije apside polukružna oblika. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: nedaleko od crkve pronađen je ulomak jedne strane ciborija manjih dimenzija – ukrašen troprutim ornamentima, lozicama, pticama okrenutim prema bokovima krune, pred svakom pticom nalazi se valovita rozeta (9. stoljeće?).	Titular upućuje na ranokršćansko odnosno ranobizantsko podrijetlo.	Uglešić 2002, 113; Vežić 1986a, 167; Vežić 2005, 58-59; Vežić, Lončar 2009, 88-89.
5.14	Sv. Platon	Pretpostavlja se kako	Arhitektura: crkva nije ustanovljena, a navedeni	Pretpostavlja se i ranokršćanska	Bianchi 1977, 415;

<p>Zadar – Sv. Platon</p>		<p>se nalazi ispod crkve sv. Dominika, zadarski poluotok. Zadarsko područje</p>	<p>položaj samo je pretpostavljen. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva ulomka pluteja od kojih je jedan ugrađen geometrijskim troprutim motivima kvadrata međusobno upetljanim s troprutim kružnicama, a drugi (stupić) ukrašen motivom povijenih cvjetova.</p>	<p>faza ovog lokaliteta.</p>	<p>Marasović 2009, 353; Uglešić 2002, 27</p>
<p>5.15 Zadar – Sv. Ivan de Pusterla (Sv. Nediljica)</p>	<p>Sv. Marija</p>	<p>Nedaleko od sv. Marije Velike, uz jednu od ulica na zadarskom poluotoku. Zadarsko područje.</p>	<p>Arhitektura: crkva je porušena krajem 19. stoljeća. Prema ostacima crteža, crkva je bila građevina na kat pravokutna tlocrta – donji dio prostora bio je oblika upisanog križa, dok se crkveni prostor nalazio u gornjem prostoru. Na istočnoj strani nalazila se središnja pravokutna, upisana apsida s dvjema polukružnim bočnim apsidama. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: dva pluteja ograde svetišta s raznim biblijskim prikazima (Lijevi plutej – <i>Navještanje</i> Mariji od strane Gabrijela, zatim <i>Vizitacija</i>, nakon čega je prikazano <i>Porodenje</i>, u središtu je Bogorodica, potom ide prikaz triju pastira te na kraju prikaz mudraca. Desni plutej – <i>Pokolj nevine dječice</i>, bijeg u Egipat i krštenje Kristovo)</p>		<p>Marasović 2009, 336-341; Vežić 1999, 7-16; Vežić, Lončar 2009, 95-96.</p>

			i raznim pleternim motivima – kružnice unutar kojih su motivi životinja na desnom i niz prepleta između kojih je po jedna životinja na drugom. Moguće kako su nastali u 11. stoljeću – prikazuju odlike prijelaza iz predromanike u romaniku.		
5.16 Žerava – Crkvina	Sv. Petar i Pavao	Položaj Crkvina blizu zaseoka Žerava kod Poljica. Zadarsko područje.	Arhitektura: crkva je porušena u 16. stoljeću. Istraživanja nisu provedena i njeni ostaci nisu utvrđeni. Kameni crkveni namještaj, arhitektonski, dekorativni i konstruktivni elementi: pronađen ulomak pluteja ograde svetišta ukrašen troprutom kružnicom isprepletenom trakama. Unutar praznih prostora mali su ovulusi – kuglice (autori ga datiraju u razdoblje od sredine 9. do kraja 10. stoljeća).	Titular možda može uputiti na postojanje ranijeg zdanja.	Marasović 2009, 222; Uglešić 1993b, 147-148.

Tablica 6. Popis ranobizantskih utvrda na prostoru sjeverne Dalmacije upisanih na kartu

Naziv utvrde i položaj	Datacija utvrde	Položaj crkve i datacija	Titular
BRDO ČUKER u Mokrom polju nedaleko Knina. Šibensko-kninsko područje.	Ranobizantska utvrda iz 6. stoljeća.	Crkva nije utvrđena, no pretpostavlja se postojanje ranokršćanskog objekta.	Nepoznat.
ČOKOVAC, otok Pašman. Zadarsko područje.	Bizantska utvrda, vjerojatno iz Justinijanova razdoblja (6. stoljeće) na prostoru	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve unutar današnjeg	Sv. Kuzma i Damjan

	benediktinskog samostana.	benediktinskog samostana sv. Kuzme i Damjana.	
GRADINA NA ŽIRJU, Otok Žirje. Šibensko-kninsko područje.	Ranobizantska utvrda iz Justinijanovog razdoblja, 6. stoljeće.	Crkva nije utvrđena.	Nepoznat.
GRADINA SV. MIHOVILA, Kijevo kod Knina. Šibensko-kninsko područje.	Pretpostavlja se postojanje ranobizantske utvrde.	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve unutar moguće ranobizantske utvrde, vjerojatno posvećene sv. Mihovilu.	Sv. Mihovil
GRADINA IZNAD MODRIĆ DRAGE, uz zaselak Modrič. Zadarsko područje.	Ranobizantska utvrda iz 6. stoljeća.	Nije utvrđeno postojanje ranokršćanske crkvice.	Nepoznat.
GUSTJERNA NA ŽIRJU, Otok Žirje. Šibensko-kninsko područje.	Ranobizantska utvrda iz Justinijanovog razdoblja, 6. stoljeće.	Crkva nije utvrđena.	Nepoznat.
PUSTOGRAD, otok Pašman. Zadarsko područje.	Ranobizantska utvrda, razdoblje 6. stoljeća.	Nije utvrđeno postojanje crkve, no na susjednom otoku Vrgadi pretpostavlja se ranokršćanska faza crkve sv. Andrije.	Nepoznat.
TURETA, uvala Tarac, otok Kornat. Šibensko-kninsko područje.	Ranobizantska utvrda iz druge polovice 6. stoljeća (Justinijanovo razdoblje).	Ranokršćanska crkva sv. Marije koja se datira u drugu polovicu ili kraj 5. stoljeća, s dogradnjama u 6. stoljeću.	Sv. Marija
TVRĐAVA SV. MIHOVIL u Šibeniku. Šibensko-kninsko područje.	U ranobizantsko doba u podnožju utvrde podignut kastrum.	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve sv. Mihovila unutar ili u neposrednoj blizini moguće utvrde.	Sv. Mihovil
UTVRDA SV. MIHOVILA, mjesto Preko, otok Ugljan. Zadarsko područje.	Ranobizantska promatračnica prije srednjovjekovne utvrde.	Pretpostavlja se ranokršćanska crkva sv. Andrije ili u blizini utvrde (prostor današnje crkve	Sv. Andrija

		Gospe od Rozarija) ili unutar same utvrde.	
UTVRDA NA OTOKU VRGADI. Zadarsko područje.	Utvrdica iz Justinijanovog razdoblja, 6. stoljeće.	Ranokršćanska faza predromaničke crkve sv. Andrije na Vrgadi koja se nalazi u neposrednoj blizini utvrde.	Sv. Andrija
UTVRDA SV. TROJICE, Tribanj – Šibuljine. Zadarsko područje.	Ranobizantska utvrda iz 6. stoljeća.	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve unutar utvrde. Crkva sv. Trojice unutar utvrde novijeg razdoblja s osobinama koje upućuju na ranokršćansko razdoblje .	Sv. Trojstvo
SV. JURAJ IZNAD GRADA PAGA, otok Pag. Zadarsko područje.	Bizantska utvrda iz Justinijanovog razdoblja, 6. stoljeće.	Na prostoru predromaničke crkve sv. Jurja pretpostavlja se ranija crkva iz razdoblja nastanka same utvrde.	Sv. Juraj
UTVRDA NA BRDU MOVAR kod Rogoznice. Šibensko-kninsko područje.	Pretpostavlja se ranobizantska utvrda.	Crkva nije ustanovljena.	Nepoznat.
UTVRDA NA BRDU RADUČ, otok Murter. Šibensko-kninsko područje.	Pretpostavlja se postojanje bizantskog utvrđenja.	Pretpostavlja se postojanje ranokršćanske crkve u blizini utvrde ili na prostoru današnje crkve Gospe od Gradine na Murteru.	Nepoznat.

SAŽETAK

TITULARI RANOKRŠĆANSKIH I RANOSREDNJOVJEKOVNIH CRKAVA U SJEVERNOJ DALMACIJI

Kroz rad se nastoji objasniti uloga hagiografije kao arheološkog sredstva pri odgovaranju na određena arheološka pitanja. U radu je obuhvaćen prostor sjeverne Dalmacije, a provedena analiza ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta daje uvid u zastupljenost određenih titulara na spomenutom prostoru. Glavno je polazište rada pitanje šire datacije sakralnih objekata pomoću njihovih titulara, a dotiču se i teme titulara kao vladarskih opcija te odnosa crkava i utvrda Justinijanovog razdoblja. S obzirom na to da je podizanje crkava samo jedan od oblika štovanja, nastoje se navesti i objasniti ostali oblici. Također, pokušava se objasniti kako same posvete nastaju i koji su razlozi njihova nastanka. Ovaj rad napisan je s ciljem da znanstvenike potakne na brojne mogućnosti koje hagiografija kao istraživačka disciplina može pružati i drugim znanostima, odnosno arheologiji.

KLJUČNE RIJEČI: ranokršćanstvo, rani srednji vijek, hagiografija, titulari, Justinijanovo razdoblje, ranobizantske utvrde.

SUMMARY

PATRON SAINTS OF EARLY CHRISTIAN AND EARLY MEDIEVAL CHURCHES IN NORTHERN DALMATIA

The author of this thesis tried to examine the role of hagiography as an archaeological tool used to answer several questions in archaeology. The thesis covers northern Dalmatia and the analysis of early Christian and early medieval sites in it provides insight into the representation of various patron saints. The starting point for this thesis is the question if sacral sites could be dated approximately by using the information concerning patron saints. The role of patron saints as a means of influence from the ruling class and the relation between churches and fortifications during the reign of Emperor Justinian are also touched upon. Because building churches is only one way of paying respect to saints, other methods of worship are also included. Furthermore, the creation of patron saints and the reasons behind it are examined. This thesis is written with the goal of encouraging other researchers to examine the possibilities which hagiography as a research method can provide, especially in archaeology.

KEY WORDS: early Christianity, Early Middle Ages, hagiography, patron saints, period of Emperor Justinians rule, early Byzantine fortifications.